

Obrana Hrvatskog Kraljevstva do sloma Korvinova protu- osmanskoga obrambenog sustava (1463. - 1527.)

Obradović, Mateo

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:345459>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

MATEO OBRADOVIĆ

**OBRANA HRVATSKOG KRALJEVSTVA DO SLOMA KORVINOVOG
PROTUOSMANSKOGA OBRAMBENOG SUSTAVA (1463. – 1527.)**

Diplomski rad

Pula, 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

MATEO OBRADOVIĆ

**OBRANA HRVATSKOG KRALJEVSTVA DO SLOMA KORVINOVOG
PROTU-OSMANSKOGA OBRAMBENOG SUSTAVA (1463. – 1527.)**

Diplomski rad

JMBAG: 0303058081, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij povijesti

Predmet: Radionica za srednjovjekovnu povijest

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska srednjovjekovna i novovjekovna povijest

Mentor: prof. dr. sc. Ivan Jurković

Pula, svibanj 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Mateo Obradović, kandidat za magistra povijesti ovime izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, svibanj 2021.

Student

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Mateo Obradović dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Obrana Hrvatskog Kraljevstva do sloma Korvinovog protu-osmanskoga obrambenog sustava (1463. – 1527.)* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, svibanj 2021.

Potpis

UVOD	1
ŽIGMUND LUKSEMBURŠKI – PRETEČA OBRANE	2
PAD BOSNE 1463. I USPOSTAVA OSMANSKE VLASTI	4
USTROJ OSMANSKOG CARSTVA – BOSNA	8
Osnivanje sandžaka	11
Islamizacija	12
OPSADA BEOGRADA 1456.	15
KRALJ MATIJA KORVIN	17
FENOMEN POGRANIČNOG PODRUČJA I POBRATIMSTVO	26
REVOLUCIJA U TEHNICI RATOVANJA	30
MILITIA PORTALIS	34
OSMANSKE UDARNE KOPNE NE SNAGE	36
Timariotska vojska	38
Sultanova stajaća vojska	39
ZONE OSMANSKE UGROZE	40
Prva zona ratne opasnosti	40
Druga zona ratne opasnosti	41
Sigurna zona	42
DALMACIJA POD PRESVIJETLOM MLETAČKOM REPUBLIKOM.....	43
Rat i depopulacija	45
JAGELOVIĆI NA PRIJESTOLJU	50
“Mali rat”	53
Depopulacija i militarizacija društva	56
Krbavska bitka	60
Ban Petar Berislavić	68
Ban Ivan Karlović i događaji pred Mohačku bitku	75
Mohačka bitka 1526.	79
DOLAZAK HABSBUROVACA I PAD KORVINOVOG SUSTAVA	80
ZAKLJUČAK	83
LITERATURA	85
SAŽETAK	99
SUMMARY	101

UVOD

Tema ovog diplomskog rada je pregled događaja u razdoblju od pada Bosne 1463. do Mohačke bitke 1526. na prostorima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva i posljedica koje su proizašle iz tih događaja. Padom Bosne i uspostavom osmanske vlasti na njezinom prostoru istočno od Jajca i južno od Srebrenika, Hrvatsko Kraljevstvo se našlo na udaru osmanskih provala i napada. Obrana Beograda (mađ. Nándorfehérvár) u bitci 1456. omogućila je izgradnju čvrste obrane na tom području do Sulejmanovog pohoda 1521. godine. Pored novoformiranih vojno-civilnih upravnih jedinica (banata sa sjedištima u Jajcu, Srebreniku, Šapcu, Beogradu i Temišvaru) i prirodne su barijere, rijeke Sava i Dunav, predstavljale problem osmanskom osvajaču u ofenzivnom smislu, te će se stoga većina osmanskih napada i pustošenja usmjeriti na područje srednjovjekovnog Hrvatskog Kraljevstva. Kralj Matija Korvin je dakle kreirao sustav protuosmanske obrane koji ga je nadživio i trajao je sve do poraza ugarsko-hrvatske vojske na Mohačkom polju. Novi osvajač donio je i nove tehnike ratovanja čije će karakteristike poprimiti i hrvatski velikaši u obrani Kraljevstva, ali i svojih posjeda. Uzastopno iscrpljivanje resursa i nesigurnost života, raselili su stanovništvo u prostore na kojima osmanska ugroza nije bila prisutna ili nije bila učestalom. To će nagnati hrvatske velikaše da traže pomoć od Svete Stolice, Habsburgovaca i Mlečana. Burno razdoblje hrvatske povijesti, ostavilo je veliki trag, ali je iznjedrilo i niz protuosmanskih boraca koji će trošiti svoje resurse do krajnjih granica izdržljivosti u obrani svojih posjeda, kršćanstva i Kraljevstva.

ŽIGMUND LUKSEMBURŠKI – PRETEČA OBRANE

U svibnju 1412. Žigmund (Sigismund, mađ. Zsigmond) je povodom pomirenja s poljskim kraljem Vladislavom u Budimu priredio ogromno slavlje. U mnoštvu uzvanika našli su se i Žigmundovi balkanski vazali, bosanski kralj Ostoja, vojvode Hrvoje Vukčić i Sandalj Hranić te srpski despot Stefan Lazarević. Njegova balkanska politika se ostvarivala preko tih ljudi. Naime, Žigmund kao ugarsko-hrvatski vladar velikim angažmanom i unatoč brojnih neuspjeha, uspio je stvoriti obrambeni pojas vazalnih zemalja koji se protezao od Jadranskog do Crnog mora.¹

Vojne i političke posljedice Kosovske bitke (1389.) odrazile su se i na polju kreiranja potpuno novih okvira odnosa ugarske krune i balkanskih zemalja, posebice srpskih. Politička preorijentacija Lazarevića, bila je posljedicom Kosovske bitke i njegovim htijenjem očuvanja dotadašnjih pozicija u Srbiji, pa makar i pod sultanovom zaštitom, što je promijenilo odnose snaga na Balkanskom poluotoku. Kako bi učvrstio utjecaj u balkanskim zemljama, Žigmund je organizirao i poveo križarsku vojsku koja je hametice poražena kod Nikopolja (1396.). Naime, ne treba zaboraviti na činjenicu da se Stefan Lazarević sa svojim teškim konjaništvom iskazao upravo u toj bitki na strani Osmanlija. Nakon katastrofe kršćanskih vojnika na Nikopolju, organizirana obrana je bila ključan i logičan slijed razvoja sukoba s Osmanlijama. No, porazom sultana Bajazida kod Angore (1402.) u srazu s Mongolima došlo je do novih prestrukturiranja odnosa i političkog zbližavanja ugarske krune i srpskih zemalja.²

Zadatak formiranja tampon zone bio je štititi ugrožene južne dijelove Ugarske pred napadima Osmanlija. Vazalne, balkanske zemlje nisu trebale u budućnosti poslužiti samo kao takva zona, već i kao polazišna točka za protuosmansku borbu na kojoj se stjecalo iskustvo u odigranim bitkama i ratnoj tehnici. No, Žigmund uvjeren u učinkovitost obrambenog sustava koji je izgradio na obalama Dunava od Beograda do Severina (mađ. Szörényvár; rum. Turnu Severin), svoje je političke ambicije okrenuo prema Zapadu.³

¹ Detaljnije u: Ivica Prlender, Sporazum u Tati 1426. godine i Žigmundovi obrambeni sustavi (dalje: Prlender, Sporazum u Tati), *Historijski zbornik*, vol. 44 (1991.), str. 23-41.

² O spomenutim bitkama *usp.* Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526* (dalje: Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*), ser. The Ottoman Empire and Its Heritage (politics, science and economy), vol. 63, Leiden – Boston – Köln: Brill, 2018., osobito poglavlje: The new enemy: Hungary and the Ottomans, 1389–1429 i u tom djelu navedenu literaturu.

³ *Isto*, str. 57-65; Mark Whelan, *Sigismund of Luxemburg and the Imperial Response to the Ottoman Turkish Threat, c. 1410-1437* (dalje: Whelan, *Sigismund of Luxemburg*), dok. disertacija na University of London, London 2014., str. 23-30.

Novonastala situacija na Balkanskom poluotoku srpskog je despota Stefana Lazarevića dovela u gotovo nezavidnu poziciju. Ne želeći da Srbija postane bojni poljem pokušavao je s obojicom vladara, i sa Žigmundom i s Mehmedom I., držati dobre odnose. Kako se nije mogao u cijelosti osloniti na kralja Žigmunda, morao se povezati sa Žigmundovim vazalima na Balkanu (prije svega s vlaškim i bosanskim vladarima), koji su poput njega bili u sličnoj poziciji. S druge strane su se Osmanlije nakon "mongolskog šoka" nesmetano oporavljale i postupno obnavljale utjecaj na tlu Europe. U brojnim su dakle balkanskim zapletajima dinastičkih i interesnih borbi jedini pobjednici bili Osmanlije, koji su bivše vazale na Balkanu iznova prisiljavali na priznavanje njihove vlasti. Već prilikom prvih iskušenja obrambeni sustav se pokazao popustljivim zbog partikularnih interesa, bilo Žigmunda, bilo lokalnih moćnika, pa su tako, primjerice, osmanske postrojbe bile pozivane i na područje Bosanskog kraljevstva u sukobu vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića sa Žigmundom. Tom su prilikom osmanske postrojbe, nakon što su porazile ugarsko-hrvatsku vojsku u Lašvi (1415.), prešle granice Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva na Savi i pustošile Slavoniju. Stoga se na prvim obrambenim linijama, uvode novi upravni sustavi, proširuju se vojne obveze stanovništva, povećava se porez koji je namijenjen održavanju vojnika, te se utvrđuju važna strateška mjesta...⁴

Žigmund će sporazumom u Tati iz 1426. tražiti da mu se neka dobro fortificirana mjesta koja je prepustio balkanskim saveznicima, ne bi li ojačao njihov vojni potencijal i istovremeno rasteretio vlastite izdatke u obrambenom smislu, vrate. Među njima je bio i Beograd. To je zatražio zbog njihove strateške važnosti unatoč enormnim financijskim troškovima koja su ta mjesta iziskivala kako bi bila obrambeno funkcionalna. Nakon dugo vremena provedenog na Zapadu, po povratku u Kraljevstvo suočio se dakle s problemom obrambenog sustava koji gotovo da i nije postojao. Njegovi pak pregovori stalno vođeni s Mletačkom Republikom oko protuosmanske koalicije nisu uspijevali jer je postavljao nerealne uvjete pa se može zaključiti da su mu ti pregovori služili kao propagandni adut na Zapadu za stjecanje carskog naslova. Zasižno je Žigmund znao s kakvom vojnom moći raspolaže i da je u inferiornom položaju u odnosu na sve moćnijeg sultana te mu je stoga bilo važno zaštititi matičnu zemlju i postaviti jake temelje njezine obrane, a time i kršćanskog

⁴ Ukratko: Ivan Jurković, Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: *Cito. Cito. Cito. Citissime!* (Jurković, Vojni ustroj i obrana Kraljevstva), u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku* (dalje: Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja*), sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 116-117.

Zapada, što je opet bilo u skladu s njegovim ambicijama na Zapadu – a to je carski naslov. Tako je nakon ofenzivne faze nastupilo razdoblje njegove stvarne protuosmanske vojne politike – defenzivnost. Najveći teret obrane trebale su dakle ponijeti novoizgrađene i fortifikacijski dograđivane stare utvrde na dunavskoj obali među kojima je Beograd igrao ključnu stratešku ulogu.⁵

U sklopu formiranja novog obrambenog sustava, ne treba izostaviti činjenicu da je Žigmund imao plan naseliti teutonske vitezove na donjem Dunavu. Tako je preko svojih poslanika u Pruskoj, tražio od poglavara reda vitezove koji poznaju slavenski jezik. Naseljavanjem se trgovaca i brodograditelja pokušavala napraviti čvrsta obrambena polazišna točka i u smjeru ojačavanja riječne ratne flote. Takav plan zbog nedostatka novca, odradio se tek djelomično. Osmanlije su u svojim pohodima znale izolirati pojedine takve tvrđave i nisu im predstavljale veliki problem, ali su ga imale sa sustavom. Naime, Žigmundov se obrambeni sustav pokazao veoma učinkovitim pa nije iznenađujuće da će izdržati sljedeće stoljeće i pol. No, takvim je utvrđenim sustavom na lijevoj strani dunavske obale Ugarska, iako to nije namjeravala, prepustila cijeli Balkanski polutok Osmanlijama.⁶

PAD BOSNE 1463. I USPOSTAVA OSMANSKE VLASTI

Godine 1461., sin kralja Stjepna Tomaša (1444. – 1461.), Stjepan Tomašević postao je kralj Bosne. Dolaskom na vlast Stjepan Tomašević suočio se s prijetnjom osmanskih osvajača. Uvidjevši da se ne može sam braniti potražio je pomoć od pape, Ugarske i Venecije. Odazvali su se i vlastelini te s njima i herceg Stjepan Vukčić koji mu je pomogao da dobije pomoć Zapada u borbi protiv Osmanlija. Kako je Stjepan Tomašević potom odbio platiti danak Osmanskom Carstvu 1462., tako su već sljedeće godine Osmanlije pod vodstvom Mehmeda II., iz svojih uporišta u Vrhbosni i Bosanskom Krajištu, podsjele i bez borbe osvojile kraljevski grad Bobovac

⁵ Prlender, *Sporazum u Tati...*, str. 23-39; Ferenc Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365–1526)* (dalje: Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare*), *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungariae*, a. 33, n. 1 (1979.), str. 99; *isti*, *The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse* (dalje: Szakály, *The Hungarian-Croatian Border Defense System*), u: János M. Bak – Béla B. Király (ur.), *From Hunyadi to Rakóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary* (dalje: Bak – Király (ur.), *From Hunyadi to Rakóczi*), Brooklyn: Brooklyn College Press, 1982., str. 142-143; Pál Engel, *The Realm of St Stephen – A History of Medieval Hungary 895–1526* (dalje: Engel, *The Realm of St Stephen*), London – New York: I.B. TAURIS, 2005., str. 237; Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács...*, str. 72-82.

⁶ Whelan, *Sigismund of Luxemburg...*, str. 100-115, 127-129, 150-157, 159-163 i 173-179.

20. svibnja 1463., a kralj se Stjepan prvotno sklonio u Jajce da bi se potom ipak povukao u Ključ. Opoljen osmanskim snagama i uz jamstvo Mehmed paše Anđelkovića, Stjepan se predao, ali je sultan proglasio jamstvo nevaljanim i dao ga je pogubiti 25. svibnja u Jajcu. Osmanska vojska je vrlo brzo osvojila Bosansko Kraljevstvo. Od tada je središnji dio stare Bosne, zajedno s uporištima koje su Osmanlije već bile uspostavile u kraju oko Vrhbosne / Sarajeva, ostao pod stalnom njihovom vlašću, iako su iste jeseni povukle odatle glavninu svojih oružanih snaga.⁷

Međutim, ono što su Osmanlije osvojile u sjevernom dijelu Bosne, ubrzo je preoteo ugarsko-hrvatski kralj Matija Korvin. Primivši vijest o sudbini bosanskoga kralja, pokrenuo je vojne akcije u osmanskoj Srbiji gdje je oslobodio 15.000 kršćana. Iz Beograda je zatim krenuo u Petrovaradin i u njemu je 12. rujna 1463. sklopio ugovor s mletačkim poslanikom Ivanom Aymom o "savezu i ligi za vođenje rata protiv zajedničkoga neprijatelja". Ugovorom se mletački dužd Kristofor Mauro obvezao da će na moru s 40 troveslarki pokrenuti otvoreni rat protiv Osmanlija, a na kopnu u Moreji (ostatku Bizantskoga Carstva) i Dalmaciji. Istim ugovorom ni jedna strana nije mogla sklopiti mir i primirje s Osmanlijama bez dozvole druge strane.⁸ Čim se sultan vratio iz utvrde Zvečaj i Jajca u Carigrad, jedinice pod vodstvom kralja Matije Korvina su krenule prema tim tvrđavama, opsjele ih i oslobodile na sam Božić iste godine.⁹ Kralj je potom sljedeće godine nakon što je uspješno obranio Jajce ujesen ponovo krenuo u vojni pohod te je oslobodio Srebrenik. Tako su ta dva grada postala s okolnim manjim gradovima i tvrđavama središtima novih vojno-civilnih obrambenih

⁷ Vrlo detaljan pregled historiografije o padu Bosne u osmanske ruke: Emir O. Filipović, Historiografija o padu Bosanskog Kraljevstva (dalje: Filipović, Historiografija o padu), u: Ante Birin (ur.), *Stjepan Tomašević (1461.-1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva* (dalje: Birin (ur.), *Stjepan Tomašević*), Zagreb – Sarajevo: Hrvatski institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013., str. 11-25. Osmansko viđenje osvajanja Bosne vidi u: Dino Mujadžević, Pad Bosne 1463. prema osmanskim narativnim izvorima (dalje: Mujadžević, Pad Bosne 1463.), u: *isto*, str. 29-45.

⁸ Nakon toga dvojnog savezničkog ugovora uslijedio je i trojni između Svete Stolice, Burgundije i Venecije 19. listopada 1493., a tri dana kasnije je papa Pio II. proglasio i bulu *Ezechielis prophetae*, zapravo proglas križarskog rata; Augustinus Theiner (prii.), *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, tom. I, Rim: Typis Vaticanis, 1863., dok. 460, str. 474-481. Prikaz navedenih događaja: Norman Housley, *Crusading and the Ottoman Threat 1453–1505* (dalje: Housley, *Crusading and the Ottoman Threat*), Oxford: Oxford University Press, 2013., str. 120. O političkim prilikama nakon pada Bosne i uoči pohoda na Jajce: Tamás Pálosfalvi, The Political Background in Hungary of the Campaign of Jajce in 1463 (dalje: Pálosfalvi, The Political Background), u: Birin (ur.), *Stjepan Tomašević...*, str. 79-88.

⁹ Detaljno u: Lajos Thallóczy, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca, 1450-1527*, prev. Milan Šufflay, ser. Znanstvena knjižnica, Razdio 2, knj. 5, Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljska vlada, 1916., str. 42-97.

područja na čelu s banovima – Jajački i Srebrenički banat.¹⁰ Štoviše, Matija Korvin je osnovao novu “banovinu” Bosnu pod ugarskom vlašću na tom sjevernom dijelu, a godine 1471. banu je dodijelio i naslov “kralja Bosne”. Premda se to “kraljevstvo” ubrzo znatno smanjilo pod osmanlijskim naletima, dio koji je ostao uklopljen u obrambeni protuosmanski sutav odolijevao je više od šezdeset godina. Međutim, u dvadesetim godinama 16. stoljeća grad Jajce je bio gotovo neprestano pod osmanskom opsadom, a hranu i ostale potrepštine potrebne za vojsku su mu dostavljali oružani konvoji četiri puta godišnje iz Slavonije.¹¹

Propast Bosanskoga Kraljevstva zaprepastila je i uplašila cijeli kršćanski zapad na čelu s papom Pijem II. Prve vijesti o padu potječu od papinskoga legata Nikole Modruškoga. Starija historiografija različito je interpretirala pad Bosanskoga Kraljevstva i uglavnom je podupirala priču o izdaji kao glavnom razlogu poraza, a među ostale razloge je navodila i velik nesrazmjer vojnih snaga Bosanskoga Kraljevstva i Osmanskoga Carstva, silinu osmanskoga iznenadnog napada u proljeće 1463. te diplomatski neuspjeh papinskoga legata Nikole Modruškoga i same papinske kurije koja nije novčano potpomogla novačenje vojnih jedinica i obranu zemlje.¹² Po završetku prvoga vojnog pohoda i oslobođenju Jajca, Matija se vratio u Budim 13. veljače 1464. gdje je svečano dočekan. No, njegov povratak nisu obilježili sretni događaji jer ga je ondje zatekla vijest o smrti svoje supruge Katarine i prvorođenca. Oboje su umrli pri porodu početkom veljače. Kralj Matija se unatoč tome krunio 29. ožujka krunom sv. Stjepana što je konačno potvrdilo njegov položaj vladara u Ugarskoj i Hrvatskoj i omogućilo mu postupnu koncentraciju moći u svojim rukama.¹³ Za Bosnu se kaže da je 1463. god. “šaptom pala”. No, zaboravlja se činjenica da su Osmanlije već 1437. preuzeli istočne tvrđave Kraljevstva umjesto godišnjeg danka koje im je trebao isplatiti kralj Tvrtko II. te da je izostala i adekvatna

¹⁰ O ulozi Jajačkog banata u obrambenom sustavu: Richárd Horváth, *The Castle of Jajce in the Organization of the Hungarian Border Defence System under Matthias Corvinus's* (dalje: Horváth, *The Castle of Jajce*), u: Birin (ur.), *Stjepan Tomašević...*, str. 89-98.

¹¹ Jurković, *Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...*, str. 124-128.

¹² *Usp.* Filipović, *Historiografija o padu...*, str. 11-25. O biskupu Nikoli Modruškom: Luka Špoljarić, Nikola Modruški *avant la lettre*: Društveno podrijetlo, akademski put i počeci crkvene karijere (uz prilog o slučaju živog mrtvaca u Senju), *Povijesni prilozi*, vol. 46 (2014.), str. 69-94, *isti*, Bosanska kraljica Katarina i humanisti, dio drugi: Nikola Modruški, *De humilitate*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 37 (2019.), str. 83-97.

¹³ Korvin je 24. ožujka 1464. u pratnji brojnih velikaša, plemića i zastupnika gradova došao u Stolni Biograd gdje je 29. ožujka svečano okrunjen. Na krunidbi su bili prisutni predstavnici Mletačke i Dubrovačke Republike koji su predali kralju darove; *usp.* Mladen Tomorad, *Europska politika Matijaša Korvina: Matijaševa vanjska politika prvih godina vladavine (1458–1464)* (dalje: Tomorad, *Europska politika Matijaša Korvina*), *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*, vol. 2, no. 1 (2011.), str. 183-184.

pomoć kralja Matije Korvina što je svakako pridonijelo šokantno brzom padu Bosanskog Kraljevstva.¹⁴

Hercegovina je odolijevala Osmanlijama i nakon 1463. godine. Herceg Stjepan Vukčić Kosača uspio je, u koordiniranoj akciji s kraljem Matijom Korvinom koji je oslobađao Jajce, preoteti Osmanlijama svoj teritorij potkraj te godine, ali su ga Osmanlije većim dijelom ponovo zauzeli nakon dvije godine. Herceg se sklonio u utvrđenu luku Novi (kasnije preimenovana u Herceg Novi), gdje je i umro 1466. godine. Njegov drugi sin Vlatko je naslijedio titulu hercega, učinio je sve što je mogao da osigura ugarsku, napuljsku i mletačku pomoć, kako bi obranio preostalu očevinu. Na kraju se zapleo u iscrpljujuće sukobe s lokalnim magnatima koje su potpomagale Osmanlije pa i s Dubrovčanima. Tijekom sedemdesetih godina je bio prisiljen Osmanlijama plaćati danak da bi se 1481. i 1482. konačno pred njima povukao iz svojih posljednjih tvrđava u Hercegovini.¹⁵

Osmansko Carstvo kao velika vojna sila, za vladavine je Mehmeda II. osvojilo ključna maloazijska i područja jugoistočne Europe; Carigrad 1453., bugarske i srpske zemlje, dijelove Anadolije, Vlaške te Bosne i Hercegovine. Mehmed je porazio mletačku vojsku u Grčkoj, njegove su vojske pustošile Moldaviju i Ugarsku, a opsjedao je i uporište Reda ivanovaca, otok Rodos.

Njegov nasljednik, Bajazid II. više se posvetio uređivanju Carstva, ali je i ratovao s Moldavijom, Poljskom, Ugarskom i Mlecima.¹⁶ Sulejman Veličanstveni (1520. – 1566.) ponovo je udario na sjeverozapad: u prvih trinaest godina svoje vladavine sveo je veći dio Ugarske na status vazalnog teritorija i umalo osvojio Beč. Mirovni ugovor koji je sklopio 1533. godine s Austrijom označio je početak uglavnom statičnog sučeljavanja Osmanskog i Habsburškog Svetorimskog Njemačkog Carstva.

¹⁴ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, ser. Djela Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine, knj. 14, Sarajevo: Oslobođenje, 1959.; Ivan Botica, *Bosna i Hercegovina: Bosansko Kraljevstvo* (dalje: Botica, *Bosna i Hercegovina*) u: Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja...*, str. 427-435.

¹⁵ Bare Poparić, *Tužna povijest hercegove zemlje 1437. – 1482.* (dalje: Poparić, *Tužna povijest*), ser. Mala knjižnica, kolo VI., sv. 40, Zagreb: Matica hrvatska, 1942., str. 84-125. O Stjepanu i Vlatku najnoviji znanstveni članci s detaljnom literaturom: Neven Isailović, *Partnerstvo u pokušaju – temeljne značajke odnosa Alfonsa V. i Stjepana Vukčića Kosače* (dalje: Isailović, *Partnerstvo u pokušaju*), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 52, no. 3 (2020.), str. 37-68; Emir O. Filipović, *O aragonskom viteškom redu Stole i vaze u srednjovjekovnoj Bosni* (dalje: Filipović, *O aragonskom viteškom redu*), *isto*, str. 69-99; Luka Špoljarić, *Zov partenopejskih princeza: Kosače i Frankapani u bračnim pregovorima s napuljskim kraljem Ferranteom* (dalje: Špoljarić, *Zov partenopejskih princeza*), *isto*, str. 121-188.

¹⁶ Kornelija Jurin Starčević, *Osmansko Carstvo* (dalje: Jurin Starčević, *Osmansko Carstvo*), u: Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja...*, str. 472-476.

Do kraja tog stoljeća obje strane su izgradile sučeljene pogranične zone – vojne krajine.¹⁷

Obostrani pljačkaški upadi postali su gotovo svakodnevicom života pograničja, a vojna aktivnost većih razmjera događala se u vrijeme otvorenih ratova poput onog za pohoda Sulejmana Veličanstvenog na Beč 1566. godine. Posljednji veliki šesnaestostoljetni osmansko-habsburški rat (1593. – 1606.) obilježio je pad Bihaća u osmanske ruke (1592.), ali sljedeće godine i težak poraz bosanskog paše u bitci kod Siska.¹⁸

USTROJ OSMANSKOG CARSTVA – BOSNA

Ustrojstvo Bosanskog pašaluka postupno je kreirano do konca 16. stoljeća, kada su se zaustavljenjem osmanskih osvajanja hrvatskih i ugarskih zemalja ustalile granice ostataka Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva i Osmanskog Carstva. Kao i sve zemlje koje su došle pod osmansku vlast, tako je i Bosansko Kraljevstvo doživjelo društvene, političke i kulturne promjene. Uspostavljen je timarski sustav utemeljen na zemljišnim nadarbinama koje su od države dobivale spahije.¹⁹ S vremenom je pored takvih uživalaca zemljišnih posjeda i znatan broj autohtonog bosanskog stanovništva prihvatio islam jer su se konverzijom (pored vjerskog opredjeljenja) ostvarile i znatne prednosti – muslimani nisu primjerice plaćali harač niti su morali podlijevati devširmi (danku u krvi), a imali su otvoren pristup lokalnim i državnim službama ako su bili školovani te time i mogućnost staleškog uzdizanja.²⁰

Regularne oružane snage Osmanskog Carstva dijelile su se na dvije osnovne kategorije. Prvu je činila vojska koju je direktno plaćala osmanska država, a sastojala se od janjičara (regularnog pješništva) i stalno plaćenog konjaništva poznatog pod

¹⁷ Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća* (dalje: Kruhek, *Krajiške utvrde*), ser. Biblioteka Hrvatska povjesnica, sv. 3, Monografije i studije, knj. 1, Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995.

¹⁸ O Sigetskoj i Sisačkoj bitci najnovija literatura s relevantnim bibliografijama: Anđelko Mijatović, *Obrana Sigeta*, 2. dop. izd., Zagreb: Školska knjiga, 2010.; Hrvoje Kekez – Stipica Grgić – Valentina Janković (ur.), *Sisačka bitka 1593.-2018: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija povodom 425-te obljetnice Sisačke bitke održanoga u Sisku 20. rujna 2018. godine*, Sisak – Zagreb: Sisačka biskupija – Hrvatsko katoličko sveučilište, 2019. Vidi i: Noel Malcolm, *Bosna, kratka povijest* (dalje: Malcolm, *Bosna, kratka povijest*), ser. Biblioteka Memorija, Sarajevo: Buybook, 2011., str. 111.

¹⁹ *Usp.* Halil Inalcik, *Osmansko Carstvo. Klasično doba 1300.-1600.* (dalje: Inalcik, *Osmansko Carstvo*), Zagreb: Srednja Europa, 2002., str. 142; Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power* (dalje: Imber, *The Ottoman Empire*), London – New York: Palgrave Macmillan, 2002., str. 193-205.

²⁰ Dubravko Lovrenović: O historiografiji iz Prokrustove postelje (Kako se i zašto kali(o) bogumilski mit) (dalje: Lovrenović, O historiografiji iz Prokrustove postelje), *Status: magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, br. 10 (2006.), str. 270-271.

nazivom "spahije Porte".²¹ Drugu je činilo feudalno konjaništvo, spahije koji su obavljali svoju vojnu obavezu zbog posjeda koje su dobili od države. Te dvije kategorije vojnika brojem su činile ogromnu vojsku koja je ratovala od ranog proljeća do kasne jeseni. Postojale su također pomoćne snage koje su se nalazile na pograničnim oblastima kao što je Bosna i njihovo je vojno djelovanje trajalo tijekom cijele godine. I te snage dijelile su se na dvije osnovne kategorije. Prvu su činili "azapi", neka vrsta gradske milicije koja je sačinjavala posadu tvrđava i djelovala kao pogranično pješništvo, i "delije" ili "akindžije", neka vrsta lakog konjaništva koje je upadalo zbog pljačke u pogranični neprijateljski teritorij. Ti vojnici su bili muslimani. Drugu su činili kršćani, kojima u pravilu nije bilo dozvoljeno nositi oružje. No, u posebnim slučajevima, kao što su bile potrebe pograničnog područja u Bosni, koristili su se i lokalni kršćani "martolozi", kao čuvari cesta, prijevoja, dobavljači konja i vojnici pješaci poput "vojnuka" u Bugarskoj, ali i kao graničari, uhode i čuvari manjih utvrda sa zadatkom da upadaju i pustoše neprijateljski teritorij.²²

Janjičarska vojska se popunjavala "dankom u krvi" – devširmom (turk. *devşirme*, skupljanje), dakle dječacima iz kršćanske Europe. U 15. i 16. stoljeću taj sustav je bio u punom zamahu. Dječaci su skupljani u čestim vremenskim razmacima po selima Europe te odvođeni u Istanbul gdje su ih preobraćali na islam i vježbali za janjičare, za sultanovu poslugu, ili za službenike u raznim državnim ministarstvima. Visoki državni dužnosnici imali su također velik broj ljudi takva podrijetla zaposlenih u svojim domaćinstvima. Takav okrutan čin, otimanja djece, pružao je ponekad i prednosti, ne samo dječacima, od kojih su najuspješniji postajali članovima sultanova divana – Porte (veziri) ili upraviteljima provincija (paše i sandžakbegovi), već i njihovim obiteljima s kojima su kasnije održavali vezu. Jedan od najpoznatijih takvih slučaja je zasigurno nastanak moćne obitelji Sokollu iz Istanbula, koja je dala veliki broj vezira. Utemeljitelj te obitelji, veliki vezir Mehmed-paša Sokolović porijeklom pravoslavac iz Bosne, svojim je utjecajem primjerice zaštitio interese i Srpske pravoslavne crkve. U 16. i 17. stoljeću bilo je ukupno devet velikih vezira bosanskog porijekla, a već od 1488. godine Bosnom su upravljali upravo osmanski vojskovođe takva porijekla. No, premda su kršćanski znali podmićivati susjede muslimane da im zaštite sinove zamjenom djece, bilo je i niz slučajeva u kojima su roditelji obiju vjera

²¹ Porta – tradicionalan naziv za carsko vijeće, odnosno vladu u Istanbulu (od 1718. Visoka Porta).

²² Imber, *The Ottoman Empire...*, str. 128-142; Inalcik, *Osmansko Carstvo...*, str. 96-99; Rhoads Murphey, *Ottoman warfare* (dalje: Murphey, *Ottoman warfare*), 1500–1700, London: UCL Press – Taylor & Francis e-Library, 2001., str. 170-179.

podmićivali službenike devširme da im odvedu djecu. Roditeljima su bile poznate prednosti tog sustava pa su već od 1515. godine bosanski muslimani sklopili poseban sporazum sa središnjom vlasti da se po 1.000 njihove djece godišnje šalje u učilišta carske palače, što je pogodovalo postupnoj islamizaciji Bosne.²³

Sustav redovite devširme ukinut je u prvoj polovici 17. stoljeća, ali utjecaj tog zakona bio je golem. Najmanje 200.000 djece s Balkana prošlo je kroz taj sustav u dva stoljeća postojanja. Velik broj te djece je bio slavenskog porijekla, srpski i hrvatski jezik sa bugarskim usađen je bio u Osmansko Carstvo, osobito među janjičarima. Posljedica je sustava devširme bila stvaranje klase moćnih državnih dužnosnika i njihovih potomaka. Oni su dolazili u sukob sa spahijama, te su postupno prisvajali njihovu zemlju i tako ubrzavali proces udaljavanja od feudalnog davnja zemlje u zakup, u smjeru privatnih posjeda i otkupa od države prava na ubiranje poreza, što će svakako utjecati na kasniji raspad Osmanskog Carstva.²⁴

Od samog je početka vlasti Osmanlija u Bosni nametnut njihov feudalni poredak. Postojale su dvije osnovne vrste posjeda koji je spahija mogao dobiti od države: manji "timar" i veći "zijamet". Treća i najveća vrsta se nazivala "has" i takvi su se posjedi dodijeljivali samo najvažnijim pokrajinskim namjesnicima i članovima sultanove obitelji. Taj sustav, poznat kao timarski sustav, bio je strogo vojno-feudalni. Dodijeljeni posjedi ostajali su u vlasništvu sultana, a timarioti i njihovi zakoniti nasljednici su imali pravo njegova korištenja dozvolom sultana u zamjenu za vojnu konjaničku službu. Konjanička služba je podrazumijevala, ne samo osobnu službu timariota/spahije, već i po jednog teškog konjanika u punoj ratnoj spremi na svakih 3.000 akči prihoda s timara, odnosno takva konjanika na svakih 5.000 akči prihoda zijameta.²⁵ Osim toga, timarioti su plaćali godišnju zemljarinu ("harač") sultanu, koji će se kasnije spojiti s glavarinom ("džizija"). U svakom slučaju, timariot nije u pravnom smislu mogao ništa više zahtijevati od svojih seljaka nego da mu plaćaju ono na što su bili obvezani i da ga slušaju kadgod nastupa kao državni dužnosnik. Treba spomenuti da za razliku od zapadne vlastele, timariot nije imao jurisdikcijske ovlasti

²³ Malcolm, *Bosna, kratka povijest...*, str. 114. O islamizaciji detaljnije u: Nedim Filipović, *Islamizacija u Bosni i Hercegovini* (dalje: Filipović, *Islamizacija*), Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2005.

²⁴ Malcolm, *Bosna, kratka povijest...*, str. 115.

²⁵ Uživatelja timara se zvalo i timariot, a timar je u prosjeku imao 20.000 akči prihoda (oko 240 zlatnih ugarskih florena) godišnje. Zijamet je bio posjed koji je godišnje prihodio između 20.000 i 100.000 akči (od oko 240 do oko 1.190 zlatnih ugarskih florena). Has je veleposjed s kojega se godišnje prihodovalo preko 100.000 akči; *usp.* Imber, *The Ottoman Empire...*, str. 193-197.

nad svojim podložnicima.²⁶ Takvi su se odnosi mijenjali kako vrijeme bude odmicalo i kako bude propadao osmanski feudalni sustav, ali u početku, seljak je u timarskom sustavu bolje živio nego što je živio u feudalnoj Bosni prije dolaska Osmanlija, pogotovo uoči same najezde Osmanlija kada je stanovništvo podnosilo dodatni financijski teret, što iz obrabmenih razloga, što iz razloga plaćanja danka Osmanlijama dok su bili prijetnjom, ali ne i gospodarima zemlje.

Osnivanje sandžaka

Kada su Osmanlije osvojile Bosnu, uspostavljen je sandžak koji je bio sastavnica Rumelijskog pašaluka. Na čelu sandžka bili su islamizirani starosjedioci, među njima i Isabeg Hranušić, legendarni utemeljitelj Sarajeva. Godine 1463. kada je Bosna pala pod osmansku vlast organizirana je kao sandžak. Teritorij bosanskog kralja, oblasti velikaša Pavlovića i Kovačevića te dio hercegovih posjeda, Osmanlije su pretvorili u vilajete koje su ujedinili s ranije osnovanim vilajetima u Raškoj i Bosni te je na tom zaokruženom teritoriju nastao Bosanski sandžak.²⁷ Kasnije će nastati uz Bosanski sa sjedištem u Sarajevu i Hercegovački sandžak (1470.) sa sjedištem u Foči, te Zvornički sandžak (1477.) sa sjedištem u Zvorniku. Teritorij sandžaka smanjen je u odnosu na teritorij koji su Osmanlije osvojile jer su nakon osvajanja Bosne počeli sukobi između Osmanskog Carstva i Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva koje je htjelo vratiti okupirana područja. U tome je kralj Matija Korvin i djelomice uspio kada su oslobođeni Jajce i Srebrenik s pripadajućim im teritorijima. Do 1580. godine svi su ti sandžaci pripadali ejaletu Rumeliji, pokrajini koja je obuhvaćala veći dio Balkana. Iste te godine je donesen je zakon o uspostavi novog ejaleta, Bosne. Tim područjem je vladao paša najvišeg ranga, beglerbeg (gospodar nad gospodarom).²⁸ Tako je nastala bosanska cjelina koja je obuhvaćala svu današnju Bosnu i Hercegovinu i neke susjedne dijelove Slavonije, Hrvatske, Dalmacije i Srbije. Dok je bivša Despotovina Srbija bila podijeljena na više jedinica, Bosna je imala status izdvojene cjeline sve do kraja osmanske vladavine.²⁹

²⁶ Malcolm, *Bosna, kratka povijest...*, str. 116.

²⁷ Šabanović, *Bosanski pašaluk...*, str. 39-40.

²⁸ Nenad Moačanin, *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. Preispitivanja* (dalje: Moačanin, *Turska Hrvatska*), ser. Povijesna knjižnica, knj. 2, Zagreb: Matica hrvatska, 1999., str. 43-44.

²⁹ *Usp.* Šabanović, *Bosanski pašaluk...*, str. 55-69; Moačanin, *Turska Hrvatska...*, str. 37-42; Malcolm, *Bosna, kratka povijest...*, str. 120.

Preuzeto sa:

https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Bosanski_pa%C5%A1aluk_1600._godine.png

Islamizacija

Zasigurno je u Osmanskom Carstvu bilo korisno biti musliman premda je pogrešno shvaćanje kako je to carstvo bilo strogo ustrojeno prema vjerskim osnovama, odnosno da je bilo podijeljeno između vladajuće klase muslimana i podanika, nemuslimana. Na Balkanu je dakle prevladavala podjela između Osmanlija, sveukupnih pripadnika vojno-činovničke klase i onih koji su bili drugi, “raje”. Naravno da su i muslimani bili pripadnici “raje”, kao što su to primjerice bili Arapi podaničkog statusa. Pravni sustav Osmanskog Carstva je proizlazio iz volje sultanove, a ne toliko iz šerijata.

Osmanskim osvajanjem Bosne došlo je do depopulacije, odnosno izbjegličkih i prognaničkih valova starosjedilačkog stanovništva koje se povlačilo u kršćanske sjevernije i zapadnije krajeve te na prekojadransko apeninsko ozemlje. Populacijski osiromašena Bosna je stoga doživjela promjene vjerske strukture stanovništva. No,

proces je islamizacije trajao dugo i nije se na svakom dijelu Bosne i Hercegovine događao podjednako.³⁰ Vjerodostojni izvori koji rasvjetljavaju taj proces su osmanlijski “defteri” – porezne knjige u kojima je popisana imovina stanovništva, a ljudi razvrstani po vjerskoj pripadnosti. Najstariji defteri iz 1468. i 1469. pokazuju da je islam u prvim godinama nakon osvajanja pridobio tek šačicu ljudi. Tako nam govore upisi tih deftera s prostora istočne i srednje Bosne da je ondje bilo 37.125 kršćanskih, a tek 332 porezna obveznika islamske vjeroispovijesti. Većina tih ljudi pripadala je raji koja je radila na timarskim posjedima. Valja istaknuti da su neki među njima bili označavani kao “novi muslimani”, a drugi s muslimanskim imenom su označavani kao “sinovi” očeva koji su nosili kršćanska imena.³¹

Sljedeći defter iz 1485. godine, obuhvaća sandžak Bosnu. Islam je već tih godina znatno uznapredovao. Tada su zabilježena 30.552 porezna obveznika kršćanske vjere koji su bili i glavama obitelji, potom 2.491 pojedinac bez članova obitelji (poput udovaca ili neženja), a muslimanskih obitelji 4.134 i 1.063 pojedinaca. U to je vrijeme još uvijek puno ljudi iseljavalo, što zbog vjerskih, što zbog ratnih prilika, pa ne čudi da se u defteru spominje veliki broj napuštenih sela. No, osmanske su vlasti unutarnjim migracijama (prisilnim i dragovoljnim) uspjele u narednih četrdesetak godina znatno ojačati ljudski potencijal Bosne pa je tako broj kršćana narastao na 98.095, a muslimana čak na 84.675, što je usporedivo s već spomenutim ugovorom bosanskih muslimana s Portom iz 1515. god. da se po 1.000 njihove djece godišnje šalje u učilišta carske palače.³² Može se dakle zaključiti da je nakon samo pedesetak godina osmanske vlasti u Bosni već stasao naraštaj spreman za aktivnu suradnju s vlašću utemeljenoj na šerijatskom i zakonima (kanunima) koje je donosio sultan.

Pored islamizacije koja je s vremenom jačala, unutarnjim je migracijama Osmansko Carstvo u Bosni jačalo i pravoslavlje, a na katoličku je “raju” pritisak bio jači, jer se na katoličanstvo gledalo kao na vjeru neprijatelja (Vatikana, Austrije...). Ne treba zanemariti i činjenicu da su i praktični razlozi bili u igri jer su se poglavari pravoslavnih crkava nalazili u Istanbulu, ili u Carstvu pripadajućim vilajetima na

³⁰ Temeljna studija: Filipović, *Islamizacija...*; sažet, ali znanstveno utemeljen pregled uzroka i posljedica islamizacije ruralnih prostora Bosne: Moačanin, *Turska Hrvatska...*, str. 102-113; pregled literature o islamizaciji Bosne u obliku diskusije s pobornicima teorije o starosjedilačkom podijetlu moderne bošnjačke nacije temeljene na konverziji bosanskih krstjana u muslimane: Lovrenović, *O historiografiji iz Prokrustove postelje...*, str. 256-286.

³¹ Malcolm, *Bosna, kratka povijest...*, str. 122-123.

³² Moačanin, *Turska Hrvatska...*, str. 91-101; Malcolm, *Bosna, kratka povijest...*, str. 123-124.

Balkanu, pa su bili “pod kontrolom” središnjih vlasti. Katolički je poglavar pak stolovao u nedostižnom Rimu i k tomu je tretiran kao temeljna moralna sila Zapada koja je poticala obračune s “neprijateljima vjere” – muslimanima. Stoga je bila i poticana pravoslavna denominacija naspram katoličke, pa su osmanske vlasti blagonaklono gledali na veliki broj pravoslavaca koji se doseljavao u Bosnu.³³

Tijekom 16. st. vjerska se i etnička struktura stanovništva dakle ubrzano mijenjala i zato što su kršćani obiju denominacija prelazili na islam kako bi popravili svoj ekonomski i društveni status, odnosno kako ne bi plaćali harač, pogotovo u ratnim vremenima kada je iznos harača bio veći. S druge strane, Osmansko Carstvo kao ogromno tržište omogućavalo je i kršćanima bavljenje trgovinom pa su se mogli obogatiti bez prelaska na islam, te je tako postojao velik broj imućnih kršćanskih trgovaca, Grka, Armenaca, Vlaha. Treba napomenuti da je takav način stjecanja bogatstva bio moguć tek nakon prvih desetljeća 16. stoljeća. Drugi bitan socijalni faktor koji je pomogao širenju islama je privilegirani status muslimana. Postojao je “kanuni rayi” ili zakon koji se zasnivao na tradicionalnim diskriminatornim odredbama koji je vrijedio za sve podanike koji nisu bili islamske vjere. Među mnogim zabranama nalazile su se i one da im je zabranjeno jahati konja, nositi oružje, ili odjeću koja sličí muslimanskoj. No, u praksi su postojale iznimke utemeljene na posebno izdanim privilegijima pa su tako mnogi svećenici jahali konje, trgovci koji su se odijevali kao muslimani i primjerice vlaški martolozi koji su nosili oružje. Obnavljanje kršćanskih ustanova bilo je zabranjeno. Ipak, jedino su franjevci kao pripadnici među mnogim katoličkim redovima dobivali od sultana dozvolu nesmetana rada pod uvjetom da budu lojalni osmanskim vlastima pa su unutar tih okvira mogli dogovoriti obnovu katoličkih crkava i samostana, pa čak i izgradnju novih.³⁴ Pravilo je vrijedilo da kršćanska raja mora iskazivati poštovanje i pokornost svojim muslimanskim poglavarima, iz prostog razloga jer su muslimani. Vrlo teška i bitna diskriminacija kršćana bila je na pravnoj osnovi. Oni nisu mogli podići tužbu protiv muslimana i njihovi iskaz nisu mogli biti upotrijebljeni pred sudom protiv muslimana.³⁵

³³ Usp. Moačanin, *Turska Hrvatska...*, str. 93-94; detaljna studija o prelasku katolika na pravoslavlje: Krunoslav Stjepan Draganović, *Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka*, ser. Biblioteka “Crkve na kamenu”, knj. 29, Mostar: Biskupijski ordinarijat, 1991.

³⁴ Usp. Marko Oršolić, *Sedmostoljetno djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini*, u: Ante Sorić (ur.), *Franjevci Bosne i Hercegovine na raskršću kultura i civilizacija*, Zagreb: MGC, Muzejski prostor, 1988., str. 21-26; Pavao Knezović, *Polivalentnost latinskog jezika u Bosni i Hercegovini*, *Kroatologija*, vol. 4, no. 1-2 (2013.), str. 32-33. s uputama na izvore i literaturu.

³⁵ Malcolm, *Bosna, kratka povijest...*, str. 143.-145.

OPSADA BEOGRADA 1456.

Erdeljski vojvoda Ivan / Janko Hunyadi (mađ. Hunyadi János) je bio zahvaljujući brzim smjenama na ugarsko-hrvatskom prijestolju u mogućnosti održavati vodeću poziciju u političkom životu Kraljevstva, jer se iskazao kao sposoban vojskovođa u eri svepristune osmanske prijetnje. Nakon niza sjajnih pobjeda poveo je 1448. god. vojsku na Kosovo gdje se sukobio sa Osmanlijama. Bitku je izgubio, pa je 1450. god. potpisano primirje s Osmanlijama. Sultana Murata II. naslijeđuje njegov sin Mehmed II., koji to primirje potvrđuje. Unatoč tome, bilo je jasno da će dolazak mladog sultana značiti novu ekspanziju Osmanskog Carstva.³⁶

Nakon pada Carigrada 1453., već sljedeće godine, sultan Mehmed II. napada i osvaja većinu tadašnje Srbije, izuzevši Smederevo. Sljedeća ekspedicija je bila usmjerena na Beograd 1456. godine. Ne čudi da je za zapovjednika obrane postavljen Janko Hunyadi. No, i prije osmanskog pohoda na Beograd, a nakon šoka koji je uslijedio padom Carigrada, započele su u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu pripreme za protunapad. Papa Nikola V. proglasio je također križarski rat. O protuosmanskome vojnom pohodu diskutiralo se i u Njemačkom carskom vijeću, međutim nisu donešene i definirane konačne odluke. Ugarsku je zapljusnuo val panike, a Sabor koji je sazvan i sastao se u Budimu u siječnju 1454. proglasio je krajnje mjere radi opće mobilizacije vojske. Izglasano je također i prihvaćeno raspisivanje poreza za plemiće s obvezom da se na svakih 100 kmetiskih selišta opremi po četiri konjanika i dva strijelca, a obnovljena je vojna organizacija *milita portalis*. Te su odredbe nadmašile sve prijašnje mjere, ali nisu nikada realizirane jer je ujesen iste godine Hunyadi s despotom Brankovićem upao u Srbiju, potisnuo osmansku vojsku na čelu s Mehmedom II. podno Smedereva i preostalu sultanovu vojsku hematice potukao 2. listopada kraj Kruševca.³⁷

Novi zamah protuosmanskome ratu dao je novoizabrani papa Kalist III. (1455. – 1458.), koji je pokušao iskoristiti svu moć Crkve radi pokretanja nove križarske vojne. Iako su se europski plemići oglušili na papin poziv, ipak je potaknuo entuzijazam kod

³⁶ O ulozi Janka Hunyadija u obrani Kraljevstva i njegovoj karijeri: Pál Engel, János Hunyadi: The Decisive Years of His Career, 1440–1444, u: Bak – Király (ur.), *From Hunyadi to Rákóczi...*, str. 103-123; ukratko o istome: Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 283-295; Jurković, *Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...*, str. 117-119.

³⁷ Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Bollingen series, vol. 96, Princeton: Princeton University Press, 1978., str. 110; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 295; Jurković, *Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...*, str. 118-119.

nekolicine ljudi. Tom naumu puno su pripomogli franjevci, koji su svoje propovjedničke sposobnosti usmjerili u promicanje “svetog rata”. Kao rezultat neprekidnih i gorljivih propovjedi, u ljeto 1456. kod Beča se okupila velika križarska vojska većinom sastavljena od Nijemaca i Bohemaca (Čeha). Kako bilo, to mnoštvo se nije uspjelo suočiti sa osmanskom vojskom koja je već 4. srpnja započela opsadu Beograda. Osmanska je vojska brojala između 60.000 i 100.000 boraca. Hunyadi, uz pomoć franjevca Ivana Kapistrana (tal. Giovanni da Capestrano), okupio je u okolici Beograda značajnu vojsku i organizirao obranu grada. Na raspolaganju je imao 25.000 do 30.000 križara, seljaka, obrtnika i siromaha koje je svojim govorima potaknuo Ivan Kapistran.³⁸

Osmanska je vojska pretrpjela težak udarac 21. srpnja, a sljedećeg je dana u odlučujućoj bitci i poražena. Sultan se povukao s preostalom vojskom i tek je nakon 65 godina njegov praunuk Sulejman Veličanstveni uspio zaposjesti Beograd. Koliko je ta bitka ostavila traga u povijesti svjedoči i da se vijest o pobjedi brzo proširila na zapad, a kada je vijest stigla do pape 6. kolovoza na blagdan Preobraženja Gospodinovog, proglašen je praznik širom kršćanskog svijeta. Papa Kalist je i uveo zvonjavu crkvenih zvona u podne kako bi kršćane poticala na molitvu i ohrabivala branitelje. Unatoč tome što nije objavljen dokument o toj praksi, zadržala se u kršćanskoj tradiciji sve do danas. Pobjeda je donijela odličnu priliku na vojnom planu za kontranapad, pogotovo jer se u Ugarskoj okupljala značajnija vojska. No, on se nije dogodio zbog već izmorene i oslabljene vojske beogradskih branitelja, ali i zbog njihove “ljutnje” na one koji su se držali po strani daleko od prve crte obrane. Huškanja i meteži su bili prisutni i za vrijeme obrane, ali su postali intezivniji nakon uspješne obrane Beograda te su Hunyadi i Kapistran odlučili raspustiti vojsku.³⁹

Ubrzo su obojica preminuli. Naime, kuga koja se proširila u križarskoj utvrdi nije ih poštjedjela. Hunyadi je umro 11. kolovoza, a nedugo nakon njega i Kapistran 23. listopada. Hunyadija je naslijedio njegov stariji sin Ladislav, koji je tada imao 23 godine. U samo nekoliko dana ušao je u konflikt sa kraljem i grofovima Celjskim, koji je završio smaknućem posljednjega muškog izdanka Celjskih, Ulirika II., nakon svađe

³⁸ O ulozi Ivana Kapistrana i o čudu obrane Beograda: Stanko Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana. Povijesna i tekstualna analiza*, ser. Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia, Studije, knj. 1, Slavonski Brod – Osijek: Hrvatski institut za povijest – Matica hrvatska, 1999.; ukratko: Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 295.

³⁹ Obranu Beograda je vodeći poznavatelj kasnosrednjovjekovnih križarskih ratova ocijenio kao “najveću križarsku pobjedu nad Turcima u 15. stoljeću” te “jednom od najizuzetnijih epizoda vojne povijesti”: Norman Housley, *The Later Crusades: From Lyons to Alcazar 1274–1580*, Oxford – New York: Oxford University Press, 1995., str. 103-104.

u Beogradu.⁴⁰ U sve će to uvući i svoga brata Matiju. Ladislav je osuđen na smrt, odrubljena mu je glava u Budimu 14. ožujka 1457., oprost je dan njegovim sljedbenicima (familijarima), a Matiju je kralj zadržao u kućnom pritvoru. No, pobunu je nastavila njihova majka, koja je sa svojom braćom i dalje upravljala veleposjedima pokojnog muža i kao takva je bila moćnom oponenticom kraljevoj vlasti. Borba je završena iznenadnom smrću kralja 23. studenog 1457. u Pragu. Budući da kralj nije imao zakonitog nasljednika, Kraljevstvo je ostalo bez vladara.⁴¹

KRALJ MATIJA KORVIN

Izbor novog kralja bio je primarno u nadležnosti Ugarskog sabora. Pokojni kralj Ladislav je imao ,doduše, krvne srodnike po muškoj liniji, ali oni nisu imali neupitan pravni temelj kako bi učinkovito pretendirali na krunu, ili su bili zauzeti drugim ratovima. Najozbiljniji je kandidat bio svetorimski car Fridrik III., ali je svjestan da neće biti prvim izborom Ugarskog sabora krunu svetog Stjepana zadržao u Beču znajući da svaka krunidba bez nje u Ugarskoj neće biti tretirana kao pravovaljana.⁴² Praktički, za većinu ugarskog i hrvatskog plemstva jedini pravi kandidat je bio Matija Hunyadi, koji se tada kao pritvorenik nalazio u Pragu. Svaki drugi izbor bi Kraljevstvo odvuкао u građanski rat. Matiju je podržao papa Kalist III., ali i drugi visoki crkveni dužnosnici u Kraljevstvu. Na koncu je Matija morao pristati na određene kompromise, među kojima je bio i uvjet da se neće osvetiti ubojicama njegovog brata. Kada je stupio na vlast imao je samo petnaest godina pa mu je ujak Mihovil (mađ. Mihály) Szilágyi imenovan kao njegov gubernator na pet godina. Ustoličen je za kralja već 14. veljače 1458. u Budimu i u par je tjedana neočekivano preuzeo kontrolu – riješio se ujakovog tutorstva i na mjesto palatina je imenovao očeva prijatelja Mihovila Orszaga. Pošto se kruna svetog Stjepana nalazila u rukama Fridrika III., zakonita je

⁴⁰ Usp. Robert Kurelić, Posljednji svjedok ubojstva: Frankopani i Celjski u petnaestome stoljeću, *Povijesni prilozi*, vol. 50 (2016.), str. 205-229.

⁴¹ Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 295-297.

⁴² Usp. Marianna D. Birnbaum, Matthias Corvinus in Humanist and Popular Perspective, u: Heinz Duchhardt – Richard A. Jackson – David Sturdy (ur.), *European Monarchy*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1992., str. 106; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 299; Borislav Grgin, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska* (dalje: Grgin, *Počeci rasapa*), Zagreb: Ibis grafika, 2002., str. 27.

krunidba obavljena 24. ožujka 1464. u Stolnom Biogradu (mađ. Székesfehérvár) tek nakon otkupa krune za 80.000 florena.⁴³

Dok je Matija Korvin imao problema tijekom konsolidacije vlasti unutar države i sa susjedima na zapadnoj granici Kraljevstva, pojačavala se istovremeno i osmanska ugroza. Iako nije vođen direktan napadački rat, sultan Mehmed je postupno osvajao ili pridobijao vazale ugarske krune na Balkanu. Kako su redom padale pod osmansku vlast države koje su činile obrambeni sustav još od vremena kralja Žigmunda Luksemburškog, tako se i prostor tog sustava pomjerao prema južnim granicama Kraljevstva da bi se od 1460-ih on zaista i sveo na granicu koju su činile rijeke Dunav, Sava uzvodno do Une i potom preko Hrvatske do ušća rijeke Neretve. U ranim godinama vladavine, cijelokupna situacija nije pružala mogućnost da mobilizira znatniju vojsku, jer je na greškama svoga oca naučio da se ne sukobljava s velikim osmanskim vojskama. Cijela njegova politika obrane od Osmanlija će se bazirati na tom principu. U takvoj se situaciji i dogodio pad Bosne, nakon čega ju je ujesen 1463. pokušao povratiti, ali samo za opsadu bivšeg kraljevskog grada Jajca mu je trebalo tri mjeseca. U ljeto 1464. Mehmed II. će pokušati preoteti Jajce, ali se povukao nakon 43 dana bombardiranja kada se Matija Korvin pojavio na čelu svoje vojske.⁴⁴

Vladavina se Matije Korvina kreće između dviju krajnosti važne po stanovnike hrvatskih zemalja – od poleta humanizma i renesanse koji su na njegovu dvoru i na njegov poticaj činili pored učenih Talijana i mnogi važni i istaknuti humanisti rodnom iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, pa do ratne svakodnevice koju su trpjeli žitelji tih istih krunovina u srazu s Osmanlijama. U ovomu potonjem smislu je kralj Matija Korvin izgradio obrambeni sustav kako bi zaštitio te svoje krunovine. Nakon preotimanja Povrbasja s Jajcem, Bosanske Posavine sa Srebrenikom i Mačve, započeo je s uspostavom ugarsko-hrvatskoga obrambenoga fortifikacijskog sustava organiziranog u dva usporedna reda graničnih utvrda. Tako je vanjski red započinjao u Severinu, te se preko Beograda, Šapca (mađ. Szábcacs), Srebrenika, Banja Luke i Jajca spuštao do Knina i uzduž Jadrana nastavljao preko Skradina i Klisa do Počitelja na Neretvi. Pričuvni je red kretao od Temišvara (mađ. Temesvár; rum. Timișoara), te je

⁴³ Vidi gore bilj. 13 uz osnovni tekst. *Usp.* također: Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 600. - 1526., prvi dio* (dakje: Šišić, *Povijest Hrvata*), Split: Marijan tisak, 2004., str. 238-240; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 298-302; Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 24-28.

⁴⁴ Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 301.

nastavljao preko Srijema, Dubice, Krupe, Bihaća i Otočca na Hrvatsko Primorje do u grad Senj.⁴⁵

Unatoč tom, pokazat će se održivom sustavu koji je trajao puna tri desetljeća nakon Matijine smrti, Bosna je još od predosmanskih vremena bila u prostornom smislu "klin" između Hrvatskog i Dalmatinskog na jugu te Slavosnog Kraljevstva na sjeveru s time da je u novonastaloj situaciji ofenzivno nastrojenim Osmanlijama postala uporištem iz kojeg su započinjali učestale vojne akcije. U želji da obnovi kraljevstvo Bosne, Korvin je instalirao Nikolu Iločkog za bosanskog kralja 1472., čime je doduše podigao ugled tog velikaša i njegove "prijestolnice" Iloka, ali Iločkomu nije uspjelo protjerati Osmanlije iz Bosne pa je ona i nadalje ostala neprijateljskim "klinom" ozemlja od Drave do Jadrana. Ostavivši dakle Iločkomu zadatak da preotme Osmanlijama Bosnu, Korvin je uspješno ratovao u Češkoj i Austriji koje je okončao osvajanjem Beča 1485. godine. To mu je odvratilo pozornost od svojih južnih granica i Osmanlija. Naime, unatoč obrambenom sustavu osmanski upadi i pljačke su bile česte. Najprije je stradala južna Hrvatska, gdje je obrana bila najslabija, pa je 1471. pao Počitelj, a s njime i područje između Cetine i Neretve, osim uskog obalnog pojasa. Pljačaški pohodi su bili sve učestaliji i u Lici, te na području Kninske i Lučke županije. Položaj na jugu se dodatno pogoršao nakon pada Hercegovine 1482. godine.⁴⁶

Hrvatsko plemstvo se osjeća napuštenim pa sve više traži pomoć i oslonac od Mlečana i Habsburgovaca. To je navelo Korvina da odlučnije stane u zaštitu svoga područja, osobito pazeći da Venecija ne stekne jaču poziciju na hrvatskome tlu. Tako je kraljeva vojska 1469. silom od Frankapana preuzela Senj, a potom i njihove ostale posjede u Primorju i Vinodolu. Ivan Frankapan, je u strahu da će izgubiti Krk pozvao Mlečane u pomoć, a ovi su ga potom prevarom 1480. zadržali u svojim rukama, te je tako Hrvatsko Kraljevstvo ostalo bez posljednjeg otoka, a Matija Korvin je stekao zaklete neprijatelje. S obzirom da Nikola Iločki nije uspio preoteti osmanski dio

⁴⁵ Šišić, *Povijest Hrvata...*, str. 240-241; Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare...*, str. 98-103; Ivan Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankapan i njegovo doba* (dalje: Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši*), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 17 (1999.), str. 65; Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 16-17, 31-33 i 43-76; Jurković, *Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...*, str. 119-121.

⁴⁶ Poparić, *Tužna povijest...*, str. 122-125; Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 171-184; Neven Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku* (dalje: Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*), ser. *Hrvatska povijest u ranome novom vijeku*, sv. 1, Zagreb: Leykam international, 2007., str. 15.

Bosne, Matija je krenuo u vojni pohod i probio se sve do Vrhbosne (Sarajevo). Ipak, rezultati su tog prodora dublje u osmanski teritorij posvema izostali.⁴⁷

Kralj Matija Korvin je često bio u diplomatskoj korespondenciji sa papom i ostalim kršćanskim vladarima, kako bi pokazao da rat protiv Osmanlija nikada nije prestao biti njegova primarna briga. Njegova pisma su puna fraza poput "Turci su naši zajednički iskonski neprijatelji", ili opisivanja svoga kraljevstva kao "utvrde i bedema cijelog kršćanstva". Koristio je političku retoriku tog doba kako bi potaknuo te vladare na odlučniju protuosmansku akciju, jer je bio svjestan činjenice da bez njihove pomoći neće moći svojim snagama Osmanlije potisnuti dublje na Balkan.⁴⁸

Neko su vrijeme Sveta Stolica i Mletačka Republika ozbiljno pregovarali o pokretanju velike križarske vojne, kojoj bi na čelu bio Matija Korvin. Nikada ti planovi nisu ostvareni. Politička realnost tadašnje Europe je bila puno kompleksnija i konfuzna, pa čak i ljudima toga doba. Naime, nakon pada Bosne Korvinu je uspjelo preoteti Osmanlijama njezine zapadne i sjeverne dijelove, ali bez obećane pomoći "savezničke" Venecije. Uslijedio je potom period relativnog mira u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, bez većih bitaka. Korvin je stoga, razočaran ponašanjem Mlečana mirno promatrao kako Venecija vodi svoj najžešći rat protiv Osmanlija do 1479. godine premda je ona na Korvina računala kao na svog "prirodnog" saveznika. Upadi Osmanlija koji su se u tom razdoblju pojavili, bili su primarno usmjereni protiv Venecije i Svetorimskog Njemačkog Carstva, ali su ostavljali trajne posljedice i na hrvatskom teritoriju preko kojega su oni ostvarivani. Primjerice, godine 1469. osmanske jedinice, nadirući iz Bosne opustošile su Kranjsku i Korušku, te su još puno puta izvele slične udare na tom teritoriju. Isto tako, akindžijske jedinice su se

⁴⁷ O Krovinovim odnosim s Mlečanima i Habsburgovcima detaljnije: Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 127-156; o sukobu Frankapana s Korvinom oko Senja i Krka: *isto*, str. 99-106. Korvinov prodor do Vrhbosne dogodio se u sklopu sporazuma s njegovim puncem, kraljem Ferranteom I. Aragonskim, kada je nakon neočekivanog pada Otranta u osmanske ruke (1480.) sklopljen savez s papom Sikstom IV. kako bi se što prije taj grad oslobodio. Korvinov je naum bio vezati što više osmanskih postrojba u Bosni, kako ne bi priteklo u pomoć otrantskoj osmanskoj posadi. Štoviše, Korvin je u proljeće 1481. preko Senja poslao Ferranteu pomoćnu vojsku pod zapovjedništvom Blaža Mađara Podmanickog. Otrantska je kriza završila protjerivanjem Osmanlija s talijanskog tla: *usp.* Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, knj. IV (dalje: Klaić, *Povijest Hrvata IV*), Zagreb: Matica hrvatska, 1975., str. 146-158; Ivan Jurković – Ivana Prijatelj Pavičić, Nova interpretacija sadržaja slike Lazzara Bastianija u samostanu sv. Frane u Zadru (dalje: Jurković – Prijatelj Pavičić, Nova interpretacija), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest FF-a Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 52, no. 3 (2020.), str. 242-243. Općenito o opisanim događajima: Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novome vijeku...*, str. 15.

⁴⁸ *Usp.* primjerice: Asztrik Várszegi (prir.), *Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae 1458–1490.*, Budimpešta: METEM, 2000.; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str., 306-307.

pojavljivale i pljačkale mletačke provincije Istru i Furlaniju.⁴⁹ U jednom od takvih nasrtaja god. 1478. prošli su kroz Krjavu, te su se pored Grobnika spustili u sjevernu Istru koju su poharali. Potom se jedan dio provalnika uputio prema Trstu dospjevši sve do rijeke Soče, a drugi se uputio prema Gorici pljačkajući i uništavajući čitav taj prostor. Razlog je njihova napada bila nestašica hrane u Bosni što je i inače bio čest razlog upada osmanskih jedinica na protivnički teritorij.⁵⁰ Naravno da Osmanlije sreća nije u takvim akcijama uvijek pratila i da su se sa svojih pohoda vraćali potučeni i bez plijena. Tako su 1491. s velikom akindžijskom postrojbom krenuli u pustošenje Kranjske, kako navodi suvremenik "u predvečer blagdana sv. Mihaela". Zbog naraslog vodostaja Save nisu mogli produžiti prema teritoriju Štajerske pa su se usredotočili na istočne kranjske dijelove. Jedan dio akindžija je potučen kod Kranja, drugi koji je krenuo prema Ljubljani je zaustavljen i potučen u zasjedi, ali se većina nakon dva tjedna pljačkanja i paljenja sastala kod Krškog 15. listopada, odakle se sa plijenom zaputila prema Bosni. Kod Vrpila, u blizini Udbine, presreo ih je međutim ban Ladislav Egervarski sa svojom vojskom i banderijima hrvatskih velikaša te ih hametice potukao zarobivši ih u velikom broju i oslobodivši tisuće zarobljenih kršćana. Nakon tog poraza osmanska vojska dvije godine nije pustošila teritorij Kraljevine Hrvatske, ali se pripremala za veliku bitku na Krjavskom polju koja je obilježila hrvatsku povijest. Do tada su nebrojeno puta osmanske snage provaljivale prema zapadu preko Pounja, Krjave i Gorskog Kotara. Naime, rijeka Una puno plićeg gazišta bila je pogodnijim pravcem ofenzivnih osmanskih djelovanja od rijeke Save duboka i široka toka, pa su Osmanlije i koristile "unsku trasu" u pljačkaškim akcijama.⁵¹

⁴⁹ Postoje izvješća koja iz godine u godinu opisuju osmanske nasrtaje na te prostore. Popis tih upada vidi u: Vasko Simoniti, *Turki so v deželji že: turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju* (dalje: Simoniti, *Turki so v deželji*), Celje: Mohorjeva družba, 1990., str. 203-205; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str., 307.

⁵⁰ Iste je godine, pod vodstvom Iskander-bega, turske jedinice upadaju u opustošen i teritorij, Koruške i Furlanije: *usp. Ignacij Voje, Slovenci pod pritiskom turškega nasilja* (dalje: Voje, *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*), Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996., str. 27. Inače se u izvorima mogu bez poteškoća uočiti pojačani i učestaliji osmanski pljačkaški prepadi na hrvatska i susjedna područja upravo nakon vremenskih nepogoda koje su bile uzrokom nestašice poljoprivrednih proizvoda, odnosno gladnih godina: *usp. Jurković, Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 76, bilj. 31.

⁵¹ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 145; Voje, *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja...*, str. 27; Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 66, bilj. 26; *isti*, *Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...*, str. 120; Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 173-174. O bitci kod Vrpila: Anđelko Mijatović, *Bitka na Krjavskom polju 1493. godine* (dalje: Mijatović, *Bitka na Krjavskom polju*), Zagreb: Školska knjiga, 2005., str. 41.

Za sve te poduhvate, osmanske jedinice su morale prijeći preko teritorija Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, točnije preko Hrvatske i Slavonije. Stoga, nije ni malo čudno da je u zapadnoj diplomaciji Matija Korvin bio optuživan za tajni pakt s Osmanlijama iako se toj istoj diplomaciji ustrajno predstavljao kao njihov zakleti neprijatelj. U tom su smislu znakovita sultanova poslanstva 1465. i 1468. koje je Korvin sa svojim savjetnicima primio, i premda su njihove ponude za sklapanje primirja bile službeno odbijene, činilo se mogućim da je načelno dogovoren sporazum o nenapadanju. Očigledno je njemački car gajio određene sumnje, da je Matija Korvin u zamjenu za mir dopuštao osmanskim jedinicama prelazak preko svojih zemalja na njihovom putu u austrijske provincije, ali se isto tako prešutno dopuštenje za nesmetano osmansko djelovanje po austrijskom ozemlju može shvatiti i kao Korvinova politika pritisaka prijetnjama i molbama na zapadne kršćanske vladare kako bi se “ubrzala” novčana i vojna pomoć Ugarskoj i Hrvatskoj u ratu s Osmanlijama.⁵²

Ako je i postojao tajni sporazum o nenapadanju, on sigurno nije vrijedio za područja hrvatskih zemalja koje su baš u tom razdoblju trpjele godimične upade osmanskih martoloških i akindžijskih postrojba.⁵³ Istina je da su se na prostorima jugoistočnih ugarskih županija i Vlaške od 1473. iznova pokrenule velike vojne akcije na koje je Matija Korvin promptno reagirao.⁵⁴ Potom je uvidjevši stratešku važnost novoizgrađene osmanske tvrđave Šabac osobno poveo vojsku s kojom ju je osvojio 15. veljače 1476., nakon šestotjedne opsade. Šabac je bio jednostavna utvrda od drvene građe, koju su Osmanlije konstruirale nekoliko godina ranije. Nije bila riječ o velikoj pobjedi, ali ju je ugarska propaganda vrlo vješto prikazivala kao jedan epski herojski čin. Razmatrao je napasti i puno jaču utvrdu, Smederevo, te je pokušavao izgraditi drvene utvrde sa palisadama i zemljanim opkopima u njegovoj okolini, ali sultan bi mu pomrsio planove pojavljujući se brzo i učinkovito ih razarajući. Iste je godine u ljeto sultan Mehmed pokušavao velikim vojnim pohodom osvojiti Moldaviju, ali je knez Stjepan izbjegavajući okršaj prisilio Osmanlije da se u jesen 1476. vrate na

⁵² Usp. Kruhek, *Krajiške utvrde...*, str. 69; Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 73-74; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 307.

⁵³ Usp. Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 174-175.

⁵⁴ Primjerice Ali-bega Smederevskog, koji je prodro duboko u teritorij Sedmogradske, zapalio grad Nagyvárad (danas Oradea u Rumunjskoj) i povukao se bez većih gubitaka odvevši 16.000 zarobljenika. Matija Korvin je odmah sklopivši savez s moldavskim knezom Stjepanom poslao vojsku koja je u siječnju 1475. uništila moćnu vojsku rumelijskog beglerbega u bitci kod Vasluija: Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 307-308.

matični teritorij neobavljena posla. Uskoro je primirje postignuto pa se u pismu Mehmedu iz 1478. Matija Korvin mogao pozvati na "uzajamni mir i prijateljstvo".⁵⁵

No, već je 1480. izbila "otrantska kriza" koje se reflektirala i na prilike u Hrvatskoj.⁵⁶ Brojna postrojba akindžija je prilikom povratka iz Štajerske pustošila i sjeverozapadni prostor Hrvatske te južne dijelove Zagrebačke županije u Slavoniji. Korvin je uzvratio već spomenutim upadom u Bosnu do Vrhbosne i pustošenjem srpskog područja južno od Beograda. Nakon iznenadne smrti sultana Mehmeda (3. svibnja 1481.) i stabilizacije vlasti njegova nasljednika Bajazida II., u kasno ljeto ili početkom jeseni 1483. bosanski i srpski paša, po njegovoj su zapovjedi okupili veliku vojsku te preko Une provalili u Hrvatsku. Tu su se podijelili na tri jedinice. Prva od 7.000 konjanika provalila je preko Kranjske u Korušku, te ju opljačkala. Vraćajući se s bogatim plijenom u Bosnu, 29. listopada na Uni ih je dočekaao ban Matijaš Gereb, nasljednik Blaža Mađara, koji je sa svojim i banderijima hrvatskih velikaša u dvodnevnom boju do nogu potukao Osmanlije i oslobodio kršćansko roblje. Kralj Matija Korvin, papi je prenio pobjedu Hrvata pišući: *Bilo nam je prije javljeno da su Turci s jakom silom, skupljeni iz Srbije i osobito iz Vrhbosne, pošli u Hrvatsku, a odanle sve u zemlje podvrgnute vlasti prejasnoga rimskog cara. Dočuvši za to, sve sam potrebito uredio... i nisam dvojio da će se Turci teško zdravi kući povratiti, samo ako se (tako dugo) robeći zaustave dok se oni, kojim bi zapovijedeno, skupe oko hrvatskog bana. A to se i dogodilo, jer je Bog bio u prolog kršćanskoj stvari. Kad su naime neprijatelji, prešavši Unu i zatim Savu, udarili na Karnioliju i Štajersku, kao i druga susjedna mjesta carskog veličanstva, ban je naš hrvatski, Matijaš Gereb, skupivši vojsku, odmah pošao na mjesto kojim su Turci bili prošli, pa razdijelivši svoju vojsku na troje, zapovijedio nekim četama da idu za stopama neprijatelja i da blizu njih jašu; te neka ne samo paze kamo idu, nego neka također gledaju da bi neke od njih mogli bud uhvatiti bud poubijati. Turci su se pak, pošto su divljim i barbarskim bijesom brojna mjesta carskoga veličanstva razasuli i poharali, stali vraćati vukući više nego vodeći za sobom veliko mnoštvo sužnjeva. Dočuvši međutim za velike priprave banove, zadržase se više dana obilazeći amo tamo i tražeći na svaki način kako bi ili bez traga mogli pobjeći ili kako bi našeg bana od prijelaza preko rijeke Une, na kojem su prije prešli, odmamili, pa ga sami zauzeli. Ovo im je i pošlo za rukom.*

⁵⁵ Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 308.

⁵⁶ Vidi gore bilj. 47; Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 176-177; Jurković – Prijatelj Pavičić, *Nova interpretacija...*, str. 242-243.

Jer kako je banu dodijalo dugodnevno očekivanje kod prijelaza, ostavio je prijelaz i podigao vojsku da se s njima ogleda gdje god ih zatekao. Turci međutim, čuvši za banov odlazak od rijeke, pohitaše što brže k prijelazu i, zauzevši ga, već su jednoga vojvodu s 50 konjanika prevezli, kad je naš ban s vojskom onamo dotrčao te ih od prijelaza otjerao. Započeti boj prekide noć, jer se počelo boriti na izmaku dana, a bilo je to dvadeset i devetoga listopada. Neprijatelji su nedaleko od podnožja nekoga brda, smjestivši na vrhuncu njegovu sužnjeve, na konjima noć proveli. Sutradan u zoru svom se snagom stalo boriti, te je planuo krvav i žestok boj, u kojem je milosrdni Bog udijelio pobjedu nama i kršćanskomu puku. Čitava naime sila turska bi razbijena; zarobljena bijahu dvojica vojvoda i 2000 Turaka; ostali biše koji ubijeni, a koji se potopiše kad su htjeli rijeku preplivati. Za onima koji su utekli pošli su naši u potjeru. I premda po pravu i pravici pripada pobjednicima sve što su silom oružja oteli pobijeđenima... ipak smo zapovjedili da se svi oni kršćanski sužnjevi – a bilo ih je na broju preko deset tisuća duša – puste da se zdravi i čitavi vrate u svoj zavičaj. Bilo je među njima više žena i djece nego muških glava...⁵⁷

Tu je bitku ukratko opisao i suvremeni kroničar Jakov Unrest koji kaže da je bilo 5.500 Turaka, pri prelasku rijeke Une. Spominje da su uz bana bili i despot Vuk, knez Bernardin Frankapan, knez Zrinski, hrvatski banovac Gašpar Perušić, kapetan Blaž Mađar i neki Hrvat Vuk, koji je dugo vremena živio među "Turcima".⁵⁸ Baš tom Vuku je bilo povjereno čuvanje skele i obale rijeke Une; Osmanlije su ga pokušali podmiti da ih pusti, što je on odbijao i u tri ih je navrata oružjem odbijao kada bi mu se približili. Ta bitka je ostala zapamćena i prenosila se na sljedeće generacije. Nakon tog događaja sultan Bajazid je ponudio primirje po svojem poslaniku na pet godina uz povoljne uvjete. Zagovaratelji potpisivanja primirja su bili car Fridrik i Mletačka Republika, što u tom času Korvinu nije odgovaralo, ali ga je na koncu ipak sklopio s Osmanlijama.⁵⁹

Na kraju bi valjalo objasniti kako je ustrojen već spomenuti obrambeni sustav u dva paralelna tvrđavna sustava.⁶⁰ Kralj Matija Korvin je naime dokinuo stare civilno-administrativne jedinice koje više nisu bile potrebne u vojno-civilnoj upravi tih prostora. Tako je na primjer uprava okruga Székely spojena sa vojvodstvom

⁵⁷ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 165-166.

⁵⁸ *Isto*, str. 166.

⁵⁹ *Isto*, str. 166-167; Simoniti, *Turki so v deželi...*, str. 75-76; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 308; Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 35.

⁶⁰ Vidi gore bilj. 45 s osnovnim tekstom.

Preuzeto sa. https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Kraljevina_Hrvatska_1469.gif

Sedmogradske (mađ. Erdély, rum. Transilvania, njem. Siebenbürgen) već od 1462. (trajno 1468.). Hrvatska i Slavonija su spojene 1476. pod upravom zajedničkog bana (često dvojice banova sudrugova) te se svaki velikaš tog pograničja morao odazvati sa svojim banderijem na poziv bana ili kralja u slučaju rata. Ukinuo je Mačvanski banat koji više nije posjedovao niti jednu pograničnu utvrdu, ali je osvojivši Šabac 1476. god. iznova Mačvi prepustio tu važnu vojno-civilnu ulogu u obrambenom sustavu. S druge strane, 1479. je obnovio opću vojnu upravu jugoistočnih pokrajina, dajući Temišvarskom okrugu središnju ulogu, njegovu zapovjedniku naslov i funkciju “generalnog kapetana”, nadležnog za obranu Podunavlja od Beograda do Severina. Kapetan je bio ovlašten prikupiti godišnji porez tog okruga i trošiti ga u obrambene

svrhe.⁶¹ Najjisturenije utvrde, od Beograda preko Šapca i Srebrenika do Jajca povjeravane su pouzdanim i prokušanim zapovjednicima – banovima. Jajački je ban, primjerice bio od 1480. god. odgovoran hrvatskom banu.⁶²

Tim zapovjednicima su, kao što je već spominjano, bili pridruživani u slučaju potrebe vojne postrojbe, koje su imale tradiciju uhodanih okupljanja i iznova su dobile na važnosti. Riječ je o banderijima crkvenih dostojanstvenika i svjetovnih velikaša koji su imali važnu ulogu u ratovanju. Od 1459. obnovljena je institucija *militia portalis*, ali jezgru vojske su činili najamnici. Matija Korvin je bio među prvim europskim vladarima koji je osnovao i dugoročno održavao najmničku vojsku pa se i stekao dojam kako je riječ o stajaćoj vojsci. Među prvim su jedinicima najamnika već 1464. bili plaćenici iskusnog vojskovođe Jana Jiškre, a uskoro su im se priključili novi različita etničkog podrijetla – Česi, Poljaci, Nijemci, Ugri pa i Hrvati. Postrojba se od oko 6.000 tih profesionalaca počela zvati po boji njihovih odora “Crna četa”. Kako je vrijeme odmicalo, broj plaćenika je rastao. Godišnje je na plaćenike izvjadno od 200.000 do 300.000 zlatnih ugarskih florena. Mjesečna plaća teško naoružanog konjanika iznosila je 3, a lakog pješaka 2 florena. Premda se događalo da nisu bili plaćeni redovito kroz čitavo vrijeme ratovanja i da su morali preživljavati i snalaziti se pljačkanjem, to očigledno nije smetalo ni njima, niti kralju, jer nema spomena o pobuni plaćenih vojnika za vrijeme Korvinove vladavine. Uvijek je pronalazio načine da im isplati nastale zaostatke.⁶³

FENOMEN POGRANIČNOG PODRUČJA I POBRATIMSTVO

Uz prirodna i kulturna određenja, ljudi su pograničja neminovno uključeni u migracijske tokove, naročito ako je pograničje ratna zona. Kako su napredovanje Osmanlija pratile i vrlo pragmatične vlaške zajednice koje su se bavile transhumantnim stočarstvom, i čiji su članovi osim opskrbe mesom osmanskih

⁶¹ Riječ je o opskrbi posada pripadajućih tvrđava, lake konjice (husara) koja je većinom bila sastavljena od izbjeglica pred Osmanlijama. Njihov je primarni zadatak bio sličan onom akindžija – pljačkanje neprijateljskog teritorija. Tisuće običnih podanika, mahom seljaka, bilo je u vojnoj službi i zbog toga oslobođeno poreza. Posade unutar utvrda na granici bile su sastavljene i od lako naoružanih mornara, koji su služili na rječnom brodovlju (*nazadistae*): *usp.* Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 309.

⁶² Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 31-33; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 309.

⁶³ Király, *Society and War...*, str. 23-33; Gyula Rázsó, *The Mercenary Army of King Matthias Corvinus*, u: Bak – Király (ur.), *From Hunyadi to Rákóczi...*, str. 125-140. Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 31-33; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 309; Jurković, *Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...*, str. 115-116.

postrojba ujedno kao martolosi aktivno sudjelovali u osmanskim osvajanjima, tako su se i te zajednice prilagođavale posebnom obliku života, popraćenom velikim migracijama. Naime, osmanske su postrojbe pustošenjem neprijateljskog teritorija, njegovom depopulacijom i potom njegovim osvajanjem stvarale preduvjete da se ti novostečeni prostori osiguraju deportacijama i raseljavanjima nepouzdanoga starosjedilačkog, odnosno kolonizacijama novog lojalnog stanovništva. Osmanlije su, poput svih vladajućih struktura u prošlosti, na razne načine, ovisno o vremenu, donosili političke i vojne odluke kako bi se održala sigurnost i prisutnost izvršne vlasti na rubnim dijelovima njihovih teritorija. Takvu su stabilnost pokušavale osigurati i vlasti kršćanskih država u srazu s Osmanlijama.⁶⁴

Pogranično područje koje se širilo, u ovom slučaju, od Balkana prema sjeveru i zapadu Europe obuhvaćalo je različite krajobrazne – planine, nizine, rijeke i mora. Planine i rijeke kao prepreke i utočište poraženima, ali i skrovišta za iznenadne napade osmanskih (polu)regularnih postrojba, a more, koje okuplja ljude kroz trgovinu, ali i kao područje različitih vojno-političkih natjecanja. Padom Bosne nastupila je, dakle, “era pograničja” na prostorima hrvatskih srednjovjekovnih zemalja. Odnos zaraćenih strana se na tim pograničjima do Sisačke bitke mijenjao u širokom rasponu – od bešćutnih postupaka vojnika sa obje strane granice do fenomena “pobratimstva”.⁶⁵

Nakon pada Bosne do prvog desetljeća 16. stoljeća prevladavaju vrlo krvavi i nemilosrdni okršaji da bi tijekom drugog desetljeća počeo određen vid “suživota” neprijatelja u pograničju. Taj se suživot jasno ogleda u dokumentima koji donose informacije o sudbinama zarobljenih plemića ili vojnika njihovih banderija. Tako je primjerice kliški kapetan Petar Kružić pismom zamolio kranjskog vicekapetana da zarobljenika Kovačevića, osmanskog zapovjednika akindžijske postrojbe, zaštiti, jer je ovaj korektno postupao s Kružićem desetak godina ranije kada je on bio u njegovim rukama.⁶⁶ I grof Bernardin Frankapan u svojem znamenitom govoru *Oratio*

⁶⁴ Pograničje karakterizira i šest temeljnih obilježja, među kojima su mobilnost ljudi te odnos središnjih vlasti prema njima, kao i njih prema tim vlastima uvelike definirale njegovu stabilnost; *usp.* Alfred J. Rieber, *Triplex Confinium in Comparative Context: A Eurasian Model* (dalje: Rieber, *Triplex Confinium*), u: Drago Roksandić – Nataša Štefanec (ur.), *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium* (dalje: Roksandić – Štefanec (ur.) *Constructing Border Societies*), Budimpešta: CEU History Department, 2000., str. 15-17.

⁶⁵ Wendy Bracewell, *Frontier Blood-brotherhood and the Triplex Confinium* (dalje: Bracewell, *Frontier Blood-brotherhood*), u: Roksandić – Štefanec (ur.), *Constructing Border Societies...*, str. 31.

⁶⁶ *Usp.* Ivan Jurković, “Veliki i osobit razbojnik” u službi pape. Petar Kružić, kapetan najjužnijeg dijela protuosmanskoga obrambenog sustava Hrvatske, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU*, vol. 25 (2007.), str. 155, bilj. 15.

pro Croatia pred knezovima Svetoga Rimskog Carstva konstatira 1522. god. da su mu ljudi “dosad dvaput ili triput prodavani ili otkupljivani od Turaka”, što svjedoči da je već postojao uhodani prekogranični sustav otkupa sužnjeva.⁶⁷ No, u smislu operacija i legitimnih vojnih ciljeva, zapovjednici u pograničju su jasno davali središnjim vlastima do znanja da neće tolerirati dvojako ponašanje stanovnika tih prostora, osobito onih koji su se bavili transhumantnim stočarstvom.⁶⁸

Unatoč takvu odnosu neprijateljskih snaga, sredinom se 16. st., po svemu sudeći, pojavio fenomen pobratimstva koji se raširio na najnižim razinama vojno djelatnih ljudi.⁶⁹ Naime, na takav su vid “prekogranične suradnje” zaraćenih podanika Hrvatskog Kraljevstva i Mletačke Republike s jedne, i Osmanskog Carstva s druge strane upozorili već 1579. god. crkveni sinodi u Zadru i Splitu. Na njima su donijete izričite zabrane “krvnog bratimljenja” između “muškaraca i žena, katolika i pravoslavaca te ‘Turaka’ i kršćana”, jer je takav vid familijarnosti bio izvorištem mnogih teških grijeha.⁷⁰ Unatoč tim zabranama, praksa se još više rasplamsala pa nije čudno da je i Evlija Čelebija (tur. Evliya Çelebi) pisao o tom fenomenu u svojim putopisima prolazeći Bosnom.⁷¹ Čin pobratimstva se očigledno digao na razinu na kojoj je došlo do raskola između državnih i crkvenih praksi s jedne strane, te uvriježenih vrijednosti i ponašnja ljudi pograničja s druge.

Možemo zaključiti da su tim činom prevladavane vjerske i kulturne prepreke kako bi se zadovoljili zajednički interesi s obje strane. U pograničnom području obitelji

⁶⁷ Bernardin Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia – Govor za Hrvatsku (1522.)* (dalje: Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia*), prir. Ivan Jurković – Violeta Moretti, Modruški zbornik: Posebna izdanja, knj. 1, Zagreb: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2010., str. 109. O problemu zarobljenika i odnosima prema njima detaljnije u: Géza Dávid – Pál Fodor (ur.), *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ser. The Ottoman Empire and its Heritage, vol. 37, Leiden – Boston: Brill, 2007.

⁶⁸ Petar Kružić je primjerice 1535. god. u prijepisci s mletačkim knezom Trogira nedvosmisleno istaknuo da su svi oni koji žive i stalno borave “preko planine” kao podložnici Osmanskog Carstva (bez obzira na vjersku i etničku pripadnost – op. a.) za njega “Turci” – i stoga legitimne vojne mete. Riječ je bila o Vlasima koje su Osmanlije naselili u Dalmatinskoj Zagori, a koji su s Mlečanima sklopili sporazum o korištenju ispasišta u zimskim mjesecima na trogirskom distriktu; *usp.* Jurković, “Veliki i osobit razbojnik”..., str. 158, bilj. 34.

⁶⁹ Nije riječ o adoptivnim ugovorima među članovima hrvatskog plemstva kojima je svrha bila očuvanje ili stjecanje plemićkih posjeda. Takvi su, pravno gledano ugovori o bratimljenju bili rijetko sklapani tijekom srednjeg vijeka, ali su se u velikom broju javljali upravo u vrijeme osmanskih osvajanja hrvatskih i ugarskih teritorija i morali su ih potvrđivati vladari da bi stekli pravnu valjanost; *usp.* Ivan Jurković, Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet (dalje: Jurković, Osmanska ugroza), *Povijesni prilozi*, god. 25, br. 31 (2006.), str. 54-57.

⁷⁰ Bracewell, *Frontier Blood-brotherhood...*, str. 34. Fenomen pobratimstva je trajao stoljećima i ostao je ukorijenjen u narodnoj svijesti do danas te je ostavio duboki trag u usmenoj, ali i pisanoj književnosti; *usp.* primjerice roman: Ivan Aralica, *Duše robova*, ser. Hit: biblioteka moderne literature, kolo 23, sv. 133, Zagreb: Znanje, 1984.

⁷¹ *Usp.* Bracewell, *Frontier Blood-brotherhood...*, str. 31-32 i 35.

je bila najvažnija društvena zajednica, a zaštita obitelji najvažnijim zadatkom glave obitelji u natjecanju za oskudne resurse u neprijateljskoj blizini. Pobratimstvo je podrazumijevalo međusobne obaveze, poput časnog odnosa, pomoći i zaštite, ali i neka ograničenja poput ženidbe između krvno-pobratimljenih obitelji. Tako je izdaja ili ubojstvo svog člana tretirano gore od bratoubojstva, jer se, za razliku od brata, pobratima biralo dobrovoljno. Ritualno potvrđivanje odnosa odigravalo se miješanjem krvi, simbolom srodstva, časti i kao залог vjere, te međusobnim dijeljenjem hrane i pića. Naravno, češće se pobratimstvo događalo između kršćana pa je to pobratimstvo imalo i religijski karakter, te bi svoje obećanje znali slaviti ispred crkve, uz prisutnost svećenika.⁷²

Institucija krvnog pobratimstva nam oslikava svakodnevicu pograničnog društva, a ne svijeta podijeljenog granicom koja dijeli dvije religije i dva zaraćena carstva. S takvog gledišta, granica ne mora biti samo razgraničenje dviju civilizacija, politika i identiteta, nego i područje koje dijeli slične interese i vrijednosti. Ljudi koji su se vezali pobratimstvom nisu se vodili samo pukom pragmatičnošću, već su djelovali na zajedničkom prostoru, poštivali su uzajamno izgrađena načela ponašanja, čast, junaštvo i uvažavanje, te se divili onima koji su uspijevali te ideale utjeloviti. Pobratimstvo je dakle nadilazilo zadane institucionalne okvire i zbog toga su središnje vlasti (mletačka i habsburška), poticale razlike na granici, budnost, te posvješćivale narodu razliku između vjera i protivili se vjerskoj labavosti, što se najviše odnosilo u vojnom smislu na epitet "predziđa kršćanstva". Naravno da pobratimstva između kršćanina i muslimana nisu brisala vjersku razliku.⁷³

Ipak, kao što je već spomenuto, u smislu vojnog djelovanja, i zapovjednici i graničari su s obje zaraćene strane u skladu s proklamiranim načelima središnjih vlasti ispunjavali svoje zadatke. Tako su redom svi graničari pod habsburškom vlašću, osobito u vrijeme masovnijih pojava "prebjega" s osmanske strane, polagali prisegu da će služiti svojem vladaru "odano i časno, sa puškom i mačem, protiv turskog nevjernika". Bez obzira na to jesu li to službene elite željele ili ne, ideja o svetom ratu se zadržavala u umovima i dijelima podanika na granici.⁷⁴

⁷² Isto, str. 32.

⁷³ Jurković, Osmanska ugroza..., str. 46-54; Bracewell, Frontier Blood-brotherhood..., str. 40.

⁷⁴ Na ist. mj.

REVOLUCIJA U TEHNICI RATOVANJA

Niz bitaka na Zapadu i Balkanu tijekom 14. i 15. stoljeća duboko su promijenile izgled oružanih snaga i prirodu ratovanja. Tijekom sljedeća dva stoljeća drugi niz bitnih promjena dogodio se u takozvanoj "drugoj revoluciji ratovanja". Ako revolucija podrazumijeva nagle promjene postojećih okolnosti, onda se za taktike i strategije ratovanja s obzirom na usavršavanje starih i izume novih oružja i bojevih sredstava to ne može tvrditi, jer su se promjene u tom razdoblju događale poprilično sporo.

Bitka kod Nikopolja 18. rujna 1396. je bila kobna jer su Osmanlije po prvi puta poljuljale autoritet Krune svetog Stjepana na Balkanu. Ta je bitka natjerala Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, ne samo da osnuje miliciju koja će biti formirana od seljaka, već i da obnavlja zastarjele srednjovjekovne dvorce i gradi nove tvrđave kako bi zaustavilo osmansko napredovanje. Zadatak da prvi put u povijesti Kraljevstva dizajnira i izgradi namjenski obrambeni sustav na Dunavu, povjeren je firentinskom profesionalnom vojskovođi u Žigmundovoj službi, Filippu (Pipo) Scolariju.⁷⁵ Takvi su se fortifikacijski sustavi umreženih tvrđava, primjerice na Zapadu, počeli pojavljivati tek u 17. stoljeću. No, Scolarijev sustav nije služio samo u obrambene svrhe. On je bio i odskočnom daskom za ofenzivna djelovanja. Hunyadi je u njemu imao osigurano zaleđe pa je bio u stanju poduzimati, s više ili manje uspjeha, i napadačke akcije na Balkanu. Njegova ofenzivna djelovanja su, međutim, bila ipak obrambene naravi, dobro koordinirana sa stajaćom vojskom u pograničnim utvrdama. Poslije pothvata kralja Matije Korvina 1476., postalo je jasno da Kraljevstvo više nije imalo mogućnost za ofenzivne operacije na Balkanu, čak ni u okviru obrambene strategije, pa je obrana postala pretežno statična. Prošla je ofenzivna i nastupila je dakle era ravnoteže zaraćenih strana u kojoj je Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo tu ravnotežu u sukobu s Osmanskim Carstvom pokušavalo održati defenzivnom strategijom oslonjenom na novouređenom protuosmanskom Korvinovom obrambenom sustavu.⁷⁶

⁷⁵ Bela K. Király, *Society and War from Mounted Knights to the Standing Armies of Absolute Kings: Hungary and the West* (dalje: Király, *Society and War*), u: Bak – Király (ur.), *From Hunyadi to Rákóczi...*, str. 27.

⁷⁶ Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare...*, str. 98-103; Király, *Society and War...*, str. 27; Szakály, *The Hungarian-Croatian Border Defense System*, str. 141-142; Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 64-65.

“Revolucija fortifikacijskog graditeljstva” nije se međutim događala samo na Dunavu. S vremenskim se odmakom, nakon pada Bosne, ona postupno počela događati i na prostorima Hrvatskog Kraljevstva. U zaleđu Korvinova protusomanskog obrambenog sustava u nastajanju, hrvatski su velikaši bili primorani graditi svoja vojna uporišta. Primjerice, za života je grofa Bernardina Frankapana (1453. – 1530.) trajalo u početku sporije i zatim sve ubrzanije moderniziranje starih burgova na posjedima njegove obitelji, a potom i izgradnja posve novih kaštela na teritorijima njegovih vlastelinstava. Ojačani su tako naslijeđeni burgovi Ozalj, Modruš, Vitunj, Grobnik i Dubovac, a izgrađeni su posve novi renesansni kašteli Drivenik, Grižane, Novigrad na Dobri, Ogulin, Plaški, Tounj, Ribnik, Zvečaj i Jesenica Lička. Dok je bio mladić brigu o obrani posjeda i njihovu fortificiranju je vodio otac mu, Stjepan. No, potkraj očeva života je Bernardin preuzeo, a onda je do smrti osobno vodio ubrzanu izgradnju modernih kaštela unajmljujući talijanske stručnjake. Njihove je lokacije pomno birao. Riječ je o mjestima koja neprijatelju nisu omogućavala zauzimanje povoljnog položaja za napad, a ona koja su im mogla poslužiti u tu svrhu pokrivena su djelovanjem vatrenog oružja (teških pušaka kukača i bradnjača te topova)⁷⁷ s barem dvije točke tih kaštela. Bernardin je takvim kaštelima omogućio svojim posadnicima da neometano i zaštićeno djeluju po neprijateljima iz puškarnica i braništa na vrhovima zidina i (polu)kula kaštela, a kašteli su i prilikom gradnje projektirani tako da su bili prilagođeni ustaljenom vojnom djelovanju neprijatelja – akindžija i martolosa. Stoga ti frankapanski kašteli, premda projektirani zahvaljujući umijećima talijanskih fortifikacijskih graditelja, predstavljaju nov iskorak u povijesti fortifikacijske arhitekture, jer su bili proizvod domaćih snaga, promišljanja i potreba u borbi s Osmanlijama. Sličan se razvoj obrambenih tvrđava bez poteškoća vidi i na ostalim vlastelinstvima hrvatskih velikaša, osobito na području između Une i Kupe.⁷⁸

“Revolucija” se s vremenom događala i u samom izgledu vojnika. Teško oklopljeni vitezovi su polako odlazili u povijest. Jednom od prekretnica je u tom smislu svakako i bitka kod Nikopolja 1396. kada je izginula “krema” europskog plemstva, ali i 1493. bitka na Krbavskom polju. Nije starog oklopnog konjanika zamijenila potpuno nova, već nova primjena starih tehnika. Tako su na primjer, švicarski kopljanici svojim gustim i nabijenim poretkom učinkovito zaustavljali viteza

⁷⁷ Valja pripomenuti da su se u drugoj polovici 15. st. koristili i samostreli, ali su oni s vremenom napušteni zbog sve uspješnijeg razvoja osobnoga vatrenog oružja.

⁷⁸ *Usp. Zorislav Horvat, Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankapana, Modruški zbornik, sv. 3 (2009.), str. 237-286.*

na konju premda nisu pripadali rodu teško oklopljenih pješaka, ali su koristeći modificirana dugačka koplja sa sjekirama i kukama na vrhovima (helebarde) bez poteškoća obarali teške konjanike. Slično su i Osmanlije, oslanjajući se na lako pješaštvo i konjaništvo, ali primjenjujući discipliniran i koherentan poredak, stali na put zastarjelomu, nediscipliniranom i individualnom feudalnom načinu borbe europskih vitezova. K tomu je moć vatrenog oružja tijekom 15. st. promijenila cijelo lice ratovanja. Za Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo su to sve bili loši nagovještaji budućih događaja, jer se za modernizaciju vojske moralo izdvajati enormna financijska sredstva koja, za razliku od Osmanskog Carstva, u Kraljevstvu nisu bila dostatna, i naročito zato što osmanska vojna tehnika nije zaostajala za zapadnom. Primjerice, pad Carigrada 1453. započeo je koordiniranim i koncentriranim granatiranjem 62 teška topa po istom mjestu zidina stare prijestolnice i razorilo ih, što je do tada bila najveća koncentracija topničke snage na jednom mjestu. Prema tome, osmanska prijetnja je bila po mnogočemu drugačija od ostalih prijetnji s istoka, jer je bila riječ o discipliniranoj vojsci sa modernom vojnom tehnikom, koju je vodila organizirana država te se mogla, ne samo izjednačiti sa zapadnom, već je bila u pojedinim razdobljima i superiornom.⁷⁹

U prvoj polovici 15. stoljeća, pješaštvo je dakle postupno odnosilo prevagu na bojnopolju iako je još uvijek teška konjica imala ulogu u odlučivanju bitke, u zadavanju zadnjeg udarca, ili progonjenju raspadnutih formacija neprijatelja. Vatrene se oružja u to vrijeme još nisu koristila na bojnopolju, već pri osvajanju ili obrani dvorca.⁸⁰ Naravno, trebalo je proći vremena da vatreno oružje zavlada na bojnopolju. Prvotne arkebuze i muškete su se sporije nabijale, ali su poboljšanjima u načinu punjenja i okidanja bile sve lakšim za rukovanje i postupno su zauzimale mjesta na bojnopolju umjesto luka i strijele, samostrela te dugačkih kopalja.⁸¹ Janko Hunyadi se primjerice još borio u svojim bitkama s pješaštvom opremljenim

⁷⁹ Király, *Society and War...*, str. 28.

⁸⁰ Postupno poboljšanje njihove učinkovitosti prilikom osvajanja zankova, može se smatrati vojno-tehnološkim doprinosom završeta klasičnog feudalizma; usp. Király, *Society and War...*, str. 30; Richard L. C. Jones, *Fortifications and Sieges in Western Europe, c. 800–1450*, u: Maurice Keen (ur.), *Medieval Warfare. A History* (dalje: Keen (ur.), *Medieval Warfare*), Oxford – New York: Oxford University Press, 1999., str. 163-185.

⁸¹ Usp. Marija Šercer, *Oružje u prošlosti*, Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1980., str. 22-27; Maurice Keen, *The Changing Scene: Guns, Gunpowder, and Permanent Armies*, u: *isti* (ur.), *Medieval Warfare...*, str. 273-291.

lukom i strijelom i s vrlo malo vatrenog oružja, dok je pješništvo Franje Rakoczija, krajem 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća bilo naoružano isključivo mušketama.⁸²

U Hrvatskoj se tijekom druge polovice 15. i prvih desetljeća 16. st., baš kao i u ugarskim srednjovjekovnim zemljama, zbog velikih gubitaka u redovima banderijalista/plemića počinju novačiti mlađi muškarci ruralnih i urbanih zajednica u lokalne milicije. Riječ je bila mahom o pješacima nazivanim po ugledu na osmanske postrojbe *martolosima*, *haramijama*, *vlasima* i na koncu *uskocima*, u Ugarskoj i djelomice na prostorima današnje Slavonije, Srijema i Vojvodine pješacima u redovima *militiae portalis*, a na hrvatskim prostorima pod mletačkom upravom također o pješacima u urbanim i ruralnim milicijama – u Istri zvanim “crne vojske” (*cernide*, *ordinanze*).⁸³ Takve su postrojbe bile naoružane hladnim i s vremenom vatrenim laganim oružjem, uglavnom bez zaštite tijela (oklopa ili prsobrana). Na sličan je način tekao i razvoj opreme konjanika. Odustajalo se od teških oklopa pa je konjaništvo po uzoru na osmanske spahije sve redovitije koristilo hladno oružje prilagođeno brzom konjaništvu (sablje) i lako vatreno oružje, a za obranu tijela samo nužne štitnike glave, torza i udova. Takav tip prilagodbe osmanskom načinu ratovanja u Hrvatskoj doveo je do svojevrsne akulturacije u vojnoj opermi pješaka i konjanika do te mjere da je, primjerice, ban Ivan Karlović zadobio više, pokazalo se s vremenom, fatalnih rana od njemačkih plaćenika kranjskog kapetana Bernarda Ričana u bitci kod Belaja 1528. god. s velikom akindžijskom vojskom bosanskog paše Husrevbega, jer su “mislili” kako je riječ o zapovjedniku osmanske konjičke postrojbe. Od posljedica tih ranjavanja se Karlović više nije oporavio i početkom kolovoza 1531. je umro u Medvedgradu.⁸⁴ Njegov je dakle banski banderij u to vrijeme, i po opremi vojnika, i po načinu djelovanja, za zapadnjake više naličio neprijateljskom nego savezničkom. Slična “zabuna” samo pedesetak godina ranije nije bila moguća. Hrvatski su plemićki banderiji u 15. stoljeću bili posvema nalik zapadnim. Takva se “revolucija u tehnici i načinu ratovanja”, eto, dogodila na

⁸² Király, *Society and War...*, str. 31.

⁸³ *Usp.* András Borosy, *The milita portalis in Hungary before 1526* (dalje: Borosy, *The milita portalis in Hungary*), u: Bak – Király (ur.), *From Hunyadi to Rákóczi...*, str. 63-80; Joseph Held, *Peasants in Arms, 1437–1438 & 1456*, u: *isto*, str. 81-101; Ivan Jurković, *Klasifikacija raseljenika u Hrvata za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.)* (dalje: Jurković, *Klasifikacija raseljenika*), *Migracijske i etničke teme*, vol. 19, br. 2-3 (2003.), str. 159-163; *isti*, *Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...*, str. 115.

⁸⁴ *Usp.* Petar Grgec, *Hrvatski Job šesnaestoga vijeka. Ban Ivan Karlović* (dalje: Grgec, *Hrvatski Job*), ser. Jeronimska knjižnica, knj. 395, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1932., str. 98-104.

hrvatskim prostorima tijekom šezdesetogodišnjeg ratovanja s Osmanlijama od trenutka pada Bosne.

MILITIA PORTALIS

Militia portalis je bila regularni dio feudalnog ugarsko-hrvatskog vojnog sustava s kraja 14. stoljeća i nastavila to biti sve do uspostave stajaće vojske 1715. godine. Naime, nakon poraza kod Nikopolja, Ugarski sabor je u Temišvaru 1397. donio zakon da velikaši i plemići u skladu sa mogućnostima moraju opremiti jednog strijelca temeljem prihoda s vlastitih posjeda na svakih 20 kmetova (*de ... viginti iobagionibus*), koji će biti slani u borbu protiv "nevjernika".⁸⁵

Kasnijim odredbama se dobrostojećim (*bene possessionati*) plemićima⁸⁶ koji su imali više od 33 kmeta propisalo da pošalju jednog konjanika u službu te da među sobom izaberu predstavnika koji je s lokalnim vlastima u slučaju opće mobilizacije bio zadužen popisati stanovništvo županije radi prikupljanja realnih poreznih podavanja namijenjenih za formiranje postrojbe *militia portalis*.⁸⁷

Kralj Ladislav V., je 1454. ponukan osmanskom ugrozom nakon pada Carigrada, okupljao vojsku koju je trebao voditi Janko Hunyadi. Niži i dobrostojeći plemići trebali su na zajedničkih 100 poreznih jedinica poslati po četiri opremljena strijelca i dva pješaka opremljena sa lukom, štitom i kopljem. Svjetovnim i crkvenim velikašima koji su uživali privilegije okupljanja vlastitih banderija je bilo dozvoljeno da tako okupljene vojnike uključe u svoje banderije.⁸⁸ Ako bi koji plemić izbjegao poslati na zbornu mjesto svoje vojnike podlijegao je kazni oduzimanja patrimonija, a svi ostali vojnici, pa i plemići, ako bi pobjegli, podlijegali bi smrtnoj kazni.⁸⁹ Prema takvim

⁸⁵ Borosy, *The milita portalis in Hungary...*, str. 63. Nije riječ o zapadnoeuropskom poimanju pojma kmetovi, već o seljacima koji su bili osobno slobodni i koji su živjeli na jednoj zemljišnoj poreznoj jedinici (u Ugarskoj *porta*) u vlasništvu feudalca te su mu sa te površine imali obvezu isplaćivati porez u prirocinama i novcu, rjeđe u raboti; *usp.* Bak, János M. – Domonkos, Leslie S. – Harvey, Paul B. (prir.), *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, 1458–1490*, vol. 3, Los Angeles: Charles Schlacks Publisher, 1996., str. 128 i 134.

⁸⁶ Objašnjenje statusa takvih plemića i njihove imovne moći vidi u: Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 340.

⁸⁷ Borosy, *The milita portalis in Hungary...*, str. 64.

⁸⁸ János M. Bak (prir.), *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary* (dalje: Bak (prir.), *Online Decreta*), All Complete Monographs 4, Logan – Budimpešta: Utah State University – Central European University, 2019., str. 625-627; Borosy, *The milita portalis in Hungary...*, str. 64.

⁸⁹ Bak (prir.), *Online Decreta...*, str. 629.

se povećavanjima davanja i izdvajanja za obranu Kraljevstva, može zaključiti kako je osmanska opasnost na granici bila sve učestalija i pritisak sve jači.⁹⁰

U vrijeme kralja Matije Korvina i njegovog saziva Sabora 1459. propisano je da se sa svih teritorija kraljevskih gradova i posjeda prema uobičajenom cenzusu na svakih 20 poreznih jedinica (*porta*) pošalje po jednoga strijelca (opremljen mačem, štitom, lukom i spremnikom za strijele, ili mačem, štitom i kopljem), osim gradova koji su skupljali stručnjake za topništvo. Vojnici su prikupljeni sa tih posjeda bili dijelom kraljeva banderija i slani su u borbu gdje god je kralj zapovijedio.⁹¹ Crkveni velikodostojnici su bili zaduženi sami se pobrinuti za popunu svojih banderija po istom cenzusu, a niži su crkveni dužnosnici poput opata, priora i ostalih, morali poslati vojnike ovisno o brojčanom popisu kmetova, opet po istom cenzusu.⁹² Velikaši koji su od kralja dobili plaću za svoje banderije, nisu smijeli za taj novac unajmiti plaćenike i slati ih kao vojskovođe u svoje ime, ili ih poslati u postrojbe milicije umjesto regrutiranih domaćih ljudi. Njihove su obveze okupljanja banderija bile istovjetne ranijim, a služenje banderijem je bilo vezano uz teritorij Kraljevstva i trajalo je najduže tri mjeseca uzastopno.⁹³ Plemići jednoselci i plemići bez kmetova doprinosili su prema svojim mogućnostima. Tako su na primjer njih desetorica opskrbljivala jednog strijelca na tri mjeseca. Plemići su sa manje od deset poreznih jedinica bili također tretirani kao plemići jednoselci.⁹⁴ U slučaju da se sluge jednog zemljoposjednika nalaze u različitim županijama, popisivač ih je trebao prebrojati i poslati u matičnu županiju kako bi se ispunila u cijelosti obveza prikupljanja vojnika za miliciju ili banderij. Plemići koji su primali plaću kao zapovjednici stalnih vojnih posada u službi velikaša ili prelata, bili su dužni slati jedan dio tih posadnika u miliciju. Sami popisivači bili su oslobođeni vojne službe, ali su u zamjenu morali poslati naoružane muškarce. Nadalje, kraljevski dužnosnici, gradski činovnici i vijećnici su također bili izuzeti vojne službe, ali su adekvatno imovnoj snazi obitelji morali poslati u svoje ime zamjenu, kao i propisan broj uvojačenih ljudi.⁹⁵ Kao što se

⁹⁰ Borosy, *The milita portalis in Hungary...*, str. 64.

⁹¹ Bak (prir.), *Online Decreta...*, str. 667. Navodno je zahvaljujući takvoj praksi, regrutaciji po jednog vojnika na dvadeset "porti", i nastao pojam "husar" (mađ. *húsar* = dvadeset) za lakog konjanika koji je operativno djelovao poput osmanskog akindžije.

⁹² Borosy, *The milita portalis in Hungary...*, str. 65. Bilo je i slučajeva kada je Matija Korvin pojedinim samostanima (osobito ženskim) dodijeljivao izuzeća od te obveze; *usp.* Bak (prir.), *Online Decreta...*, str. 668, bilj. 8.

⁹³ Borosy, *The milita portalis in Hungary...*, str. 65.

⁹⁴ *Isto*, str. 64.

⁹⁵ Bak (prir.), *Online Decreta...*, str. 674.

može zaključiti, svi su se propisi vezani uz vojne obveze temeljili na obavezama feudalaca koji su okupljali vojsku temeljem gospodarske moći baštinjenih obiteljskih patrimonija. Jesu li svi ti vojnici bili rodом kmetovi, vrlo je teško odgovoriti, ali ako na primjer znamo da je poslan strijelac po siromašnijim plemićima, onda je možda strijelac bio upravo taj plemić.⁹⁶

U navedenim se zakonima kralja Ladislava V. i Matije Korvina za srednjovjekovnu Slavoniju jednostavno konstatira kako "... plemići Kraljevine Slavonije moraju ići u rat kao što je i navedeno za ostalu gospodu Kraljevstva".⁹⁷ Premda je, dakle, srednjovjekovna Slavonija po poreznoj jedinici prikupljala upola manji porez od ugarskih zemalja, imala je s obzirom na broj poreznih jedinica iste obveze novačenja vojnika u postrojbe milicije, odnosno velikaške (svjetovne i crkvene) banderije, kao "ostala gospoda Kraljevstva". *Militia portalis* kao vid vojne organizacije u srednjovjekovnoj Slavoniji, pa niti na prostorima srednjovjekovnih županija Vuka, Baranja i Srijem, nažalost nije bila predmetom istraživanja hrvatskih povjesničara. No, zakonodavci, u našem slučaju kraljevi Ladislav V. i Matija Korvin, su očigledno bili uvjerenja kako u Slavoniji, premda zasebnoj Kraljevini, vrijede ista pravila okupljanja vojske kao u Ugarskoj. Stoga ne odbacujemo mogućnost postojanja takvih vojnih formacija na području međurječja Drave i Save u drugoj polovici 15. stoljeća.

OSMANSKE UDARNE KOPNE NE SNAGE

Europljani su bili svjesni jačine Osmanskog Carstva poučeni dramtičnim događajima poput pada Carigrada 1453., osvajanja Otranta na Apeninskom polutotoku 1480., ili osvajanja Beograda 1521. koje je popratilo i osvajanje Rodosa 1522. godine. Zbog svih tih događaja, moćna i dobro organizirana osmanska vojska postala je dugotrajnom prijetnjom i brigom Zapada.⁹⁸

U opisivanju snage i operativnih mogućnosti vojske Osmanlija, bitno je razjasniti razliku između njihovih potencijalnih resursa i onoga što su realno mogli aktivirati i iskoristiti na bojištu. Za trajanja ekspanzije Osmanskog Carstva, većina je osmanske vojske bila zaposlena čuvanjem osvojenih pograničnih područja, ili

⁹⁶ Borosy, *The milita portalis in Hungary...*, str. 66.

⁹⁷ *Item nobiles regni Sclavonie secundum connumerationem reliquorum regnicolarum exercituare teneantur*; Bak (prir.), *Online Decreta...*, str. 623, 628, 662 i prev. na engl. str. 668.

⁹⁸ Usp. Žan Delimo [Jean Delumeau], *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka)*, knj. II, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik, 1987., poglavlje: Muslimanska pretnja, str. 363-377.

održavanjem reda i stabilne vlasti na davno zadobivenim područjima, a samo je njezin "mali dio" bio mobiliziran za određeno bojište. Imajući to na umu, možemo tek do određene mjere sagledati realnu snagu i razornu moć osmanske vojske na području velikih vojnih operacija. Naime, do početka 16. stoljeća u postavi osmanske vojske dominirali su laki konjanici (akindžije), koji su naplaćivali svoju uslugu državi uzimajući dio ratnog plijena. Do vladavine Mehmeda II. (1451. – 1481.) ovakav tip lake konjice brojao je oko 50.000 vojnika. Po zapisima osmanskog pisca, Koči-bega Goričalija (tur. Gūrīdjali Ķodja Muşţafā Beg), bilo je potrebno neko vrijeme da se taj broj smanji.⁹⁹

Vojska i vojna organizacija kao što je bila osmanska, zahtijevala je velike izdatke. Možemo ih podijeliti u tri skupine: opće financije, obrambeni troškovi i troškovi kampanja. Kakogod da se pristupi troškovima, teško ih je u cijelosti sagledati, jer su velike svote novca potrošene zahvaljujući izdacima pokrajinskih upravitelja i (vele)posjednika. Kako se Carstvo širilo, tako je doduše dolazilo i do problema u financiranju ratova, ali financijski sustav nikada nije doživio krah. U obrambenim troškovima, novac se usmjeravao za izgradnju i održavanje utvrda, osobito onih koje su bile oštećene tijekom osvajanja i koje su odmah preuzimale ulogu obrambenih pograničnih tvrđava. Ti su izdaci za središnju blagajnu bili golemi, ali su ravnomjerno usmjervani prema područjima na kojima je to bilo potrebno, tako da je sustav dugotrajno bio održiv.¹⁰⁰

Troškovi vojnih pohoda su redovito dolazili iz različitih izvora, od kojih je najveći dio ipak snosila državna blagajna. Nad njom je imao potpunu kontrolu sultan koji je u zimskim mjesecima sa svojim Divanom donosio ukupni proračun namijenjen za vojne kampanje, te bi cijela organizacija i opskrba pozvane vojske bila gotova do početka odlaska na front u proljetnim mjesecima. Pozvani timarioti nisu iz tog proračuna financirani, već su obvezu ratovanja ispunjavali temeljem gospodarske moći ustupljenog im posjeda.¹⁰¹

Transport vojnika i opreme s obzirom na slabu cestovnu razvijenost i umreženost srednjovjekovnog Balkana bio je glavnim problemom i brigom viših i nižih zapovjednika. Put morem je bio skup, a kopnom zahtjevan. Premda su poznavali

⁹⁹ Murphey, *Ottoman warfare...*, str. 35.

¹⁰⁰ O potrebama fortificiranja pograničnih osmanskih tvrđava i komunikaciji lokalnih zapovjednika s Portom oko financiranja i opremanja takvih zahvata kao ilustrativan primjer može poslužiti rad: Dino Mujadžević, *Osmanska osvajanja u Slavoniji 1552. u svjetlu osmanskih arhivskih izvora*, *Povijesni prilozi*, vol. 36 (2009.), str. 89-108; Murphey, *Ottoman warfare...*, str. 53-56.

¹⁰¹ Vidi gore ulomak osnovnog teksta uz bilj. 25; Murphey, *Ottoman warfare...*, str. 59.

puteve, utvrđene staze i sezonske zapreke i unatoč vrhunskoj organizaciji poretka različitih rodova vojske i transporta opskrbe, kretali su se dosta sporo, jer je opskrba sporije putovala od ljudstva. To se naročito odnosilo na opskrbu vodom, i za ljude i za životinje, pa nije čudno da su Osmanlije vodili vrlo preciznu evidenciju mjesta na kojima su se nalazili izvori pitke vode. Vremenski uvjeti su također igrali važnu ulogu u brzini kretanja. Osmanlije su koristili tatarske jedinice u svojim redovima koje su na udaljenosti dan ili dva jahanja izviđale teren prema kojem je vojska nastupala. Bili su “oči i uši” vojske koja maršira. U većini slučajeva, povratak s fronta je bio puno brži zbog potrošenih zaliha i vojne opreme.¹⁰²

Tijekom su druge polovice 15. i u 16. stoljeću udarnu snagu osmanske kopnene vojske realno činile dvije skupine vojnika: sezonski mobilizirana timarsko-zemljišna konjica i sultanova stajaća plaćenička naoružana vojska (većinom sastavljena od pješaka). Obje su bile proporcionalno raspoređene, ali u određenim poduhvatima broj se mijenjao jednih u odnosu na druge, ovisno o potrebama.

Timariotska vojska

Dominacija spahijske i akindžijske konjice, koja je u usporedbi sa viteškom zapadnom ulazila u red lake, bila je rezultat praktičnih razloga. Najveći izvor vojne snage ležao je dakle u timarskom zemljišnom sustavu, koji se “samofinancirao” i podizao vrlo velik broj takvih konjanika.¹⁰³ Sultan je primjerice u osvit Mohačke bitke mogao samo s područja balkanskih provincija podići 90.000 konjanika, a ukupno ih je na teritoriju Carstva moglo biti i do 200.000 bez ikakva troška državne blagajne.¹⁰⁴ Iz financijskih razloga osmanska država je maksimalno koristila taj izvor za vojna djelovanja. Uspješnost timarskog sustava bio je upravo u tom ljudskom potencijalu, jer je u bilo kojem vremenu ostajao u rezervi veliki dio neiskorištene vojske.¹⁰⁵ Kakva je opasnost po Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo prijetila početkom 16. stoljeća, govori i

¹⁰² Josef Matuz, *Osmansko Carstvo*, ser. Biblioteka Povijesna istraživanja, Zagreb: Školska knjiga, 1992., str. 69; Murphey, *Ottoman warfare...*, str. 65-70.

¹⁰³ Vidi gore poglavlje “Ustroj Osmanskog Carstva – Bosna” i u bilješkama navedenu literaturu.

¹⁰⁴ Inalcik, *Osmansko Carstvo...*, str. 96-99; Matuz, *Osmansko Carstvo...*, str. 66-68; Murphey, *Ottoman warfare...*, str. 36-37; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 370; Jurin Starčević, *Osmansko Carstvo...*, str. 471.

¹⁰⁵ Premda je primjerice srpska vojska s pomoćnim postrojbama iz Ugarske, Bosne i Hrvatske po svemu sudeći odnijela Pirovu pobjedu na Kosovu polju 1389. god., udovica je kneza Lazara morala prihvatiti vazalni odnos prema Osmanskom Carstvu, jer je Bajazid, za razliku od nje, već sljedeće godine mogao “osvanuti” na Kosovu polju s novih 20.000 vojnika; *usp.* Ivan Kampuš, *Kosovski boj u objavljenim najstarijim izvorima i u novijoj srpskoj historiografiji*, *Historijski zbornik*, vol. 42 (1989.), str. 1-17.

činjenica da se od spomenutih 90.000, oko 60.000 timariotskih konjanika nalazilo na obližnjim podunavskim pograničnim područjima.¹⁰⁶

Sudjelovanje velikog broja timariotskih snaga nikada nije predstavljalo izazov za državu. One su se sezonski okupljale i raspuštale, što je bila uobičajena praksa vojne strategije Carstva do 17. stoljeća. Mobilizacija, odlazak na frontu, bitka s neprijateljem, povratak s bojišta, bili su normalan tijek događanja između travnja i listopada. U razdobljima kada se timariotska vojska ne bi koristila, brojčano je rasla zbog prirodnoga demografskog priliva.

Sultanova stajaća vojska

Uvjeti koje je trebalo zadovoljiti za služenje u sultanovoj vojsci bili su vrlo strogi. Selekcija devširmom okupljenih dječaka tekla je tako da su oni sa lošim predispozicijama ubrzo prekidali, a ostali su nastavljali sa sedmogodišnjom temeljitom obukom. Nakon nje bi bili primljeni u sultanovu postrojbu janjičara, stajaću vojsku, i bili su nezamjenjivi dio osmanske vojne sile, te su sudjelovali u bitkama i kada ih sultan nije osobno vodio.¹⁰⁷ Unatoč takvim slučajevima, smatrali su se sultanovom osobnom gardom i opirali su se vezirima i drugim plemićima koji su ih pokušavali kontrolirati. Bili su podložni jedino uskom krugu sultanovih ljudi, te su tako imali dvije zadaće: čuvanju državne riznice i očuvanju elitnog statusa postrojbe, kojom je osobno zapovjedao sultan. Broj janjičarskih novaka uvijek je bio dovoljan za zamjenu umirovljenih, između petine i trećine ukupnog broja postrojbe.¹⁰⁸

Janjičari i članovi šest stajaćih odreda konjice u Porti, plaćani su redovno svakog trećeg mjeseca u godini (85 radnih dana), neovisno o ratu ili miru. Janjičarska postrojba je bila najbrojnija formacija (do 16. st. je narasla na 20.000 pripadnika) na plaći Porte te je tako diktirala i trošove vojske ostalih pratećih jedinica koje su plaćane iz istog izvora. Zapravo, aktivni vojnici bili su na vrhu po plaćenom tromjesečju. Ipak, sposobnost i učinkovitost janjičara u bitkama, ovisila je o pratećim logističkim postrojbama. Velika je vojska zahtijevala vrhunsku organizaciju pa su se u logističkom dijelu nalazili primjerice dobavljači i opskrbljivači prehrambenim namirnicama (žitarica, povrća, mesa), kuhari, vodonoše, trgovci i mnogi drugi koji su sudjelovali u opskrbi, ali nisu zapisani u službenim spisima. Tako se na primjer, jedan

¹⁰⁶ Murphey, *Ottoman warfare...*, str. 36-37.

¹⁰⁷ Inalcik, *Osmansko Carstvo...*, str. 96-99; Kruhek, *Krajiške utvrde...*, str. 54; Matuz, *Osmansko Carstvo...*, str. 66-67.

¹⁰⁸ Murphey, *Ottoman warfare...*, str. 43.

vojni osmanski tabor mogao s obzirom na broj ljudi usporediti s pojedinim tadašnjim europskim metropolama.¹⁰⁹ Stoga je takva vojska imala među europskim suvremenicima veliki autoritet na bojnim poljima.

ZONE OSMANSKE UGROZE

Preostalo starosjedilačko stanovništvo u okupiranoj pograničnoj zoni pod osmanskim vlašću uživalo je privilegirani status središnjih vlasti. Porta ih je oslobađala poreznih davanja bez obzira je li bila riječ o vojno-upravnim dužnosnicima ili o podložnom zatečenom ili novonaseljenom stanovništvu. Navedena zona bila je od životne važnosti i za starosjedioce koji su se povlačili pred osmankim osvajačem. Odstupajući pred Osmanlijama na novonouspostavljene obrambene linije, priželjkivali su preotimanje i oslobođenje svojih izgubljenih *baščina*. Ta, okupirana zona znala je tek povremeno trpjeti protunapade hrvatskih vojnih snaga, većinom nakon prihvaćanja i usvajanja osmanske taktike pustošenja neprijateljskog teritorija. To je postajalo vidljivo tek početkom tridesetih godina 16. stoljeća, kada su Nikola Zrinski i Petar Kružić vlastima u Beču objasnili da su svi koji se nalaze pod vlašću Osmanskog Carstva za njih "Turci" i stoga legitimni vojni ciljevi. Naime, kao što je već ranije istaknuto, nisu samo muslimani sudjelovali u martološkim i akindžijskim četama, već se i veliki broj katolika i novopridošlih pravoslavaca različitog etničkog podrijetla bez prisile uključivao u redove takvih postrojba.¹¹⁰

Klasifikacija zona ratnih opasnosti učinjena je s obzirom na razinu opasnosti i učestalost osmanskih nastraja na autohtono hrvatsko stanovništvo. Važan dodatni kriterij klasifikacije jest smještaj ugroženog stanovništva s obzirom na udaljenost od Vojne granice, odnosno na učinkovitu prisutnost vlasti hrvatskih velikaša. S obzirom na intenzitet ugroze i geografske osobitosti hrvatskih zemalja vojnim operacijama zahvaćeno područje se može podijeliti u tri zone ratne opasnosti.¹¹¹

Prva zona ratne opasnosti

U prvu je zonu ratne opasnosti pored onih hrvatskih teritorija nad kojima nije postojala kontrola niti jedne vlasti dviju sukobljenih strana, tzv. ničija zemlja, ulazilo i

¹⁰⁹ *Isto*, str. 48.

¹¹⁰ Vidi gore bilj. 68. O okupiranoj i zonama ratne opasnosti usp. Jurković, *Klasifikacija raseljenika...*, str. 154; *isti*, *Osmanska ugroza...*, str. 45-46; *isti*, *Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...*, str. 122 i u tim člancima navedene izvore i literaturu.

¹¹¹ Jurković, *Klasifikacija raseljenika...*, str. 154; *isti*, *Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...*, str. 122.

ono koje je bilo godimice ugroženo teškim osmanskim nasrtajima. Ta zona se protezala po cijeloj liniji granice i u njezinu neposrednom zaleđu u dubinu od pedesetak kilometara. Značajke koje obilježavaju prvu zonu su: devastiranost ruralnoga dijela i onog urbanog koji je bio nedovoljno zaštićen zidinama. Ta se zona nastojala obnovom starih burgova i izgradnjom novih kaštela pretvoriti u utvrđeni obrambeni sustav. Treba istaknuti da je razina devastiranosti tog područja ovisila i o geografskim karakteristikama terena, u ovom slučaju (ne)postojanju prirodno lako branjivih linija razgraničenja. Primjerice, stupanj opustošenosti područja Vukovske županije u odnosu na Krbavsku je bio znatno niži u trenutku osvajanja. Razlog je tomu što je Vukovsku županiju desetljećima prije sloma Korvinovoga obrambenog sustava uz Mačvanski i Srebrenički banat, štitiła i teško savladiva, prirodna obrambena linija Sava-Dunav. Takvu ili sličnu zaštitu, Krbavska i ostale županije središnje Hrvatske nisu imale. Pored toga, s obzirom na gorovitost, šumovitost i nedostatak dubokih i širokih vodotokova u srednjovjekovnoj Hrvatskoj pogodovalo je djelovanju manjih i bržih osmanskih jedinica. Tako se pustošenje protezlo tim i ostalim hrvatskim krajevima, od Gvozda do Velebita i dalje na jug. Depopulacija prve zone je ovisila dakle i o trajanju ugroze. Nakon pada Bosne, kada gotovo sve hrvatske županije postaju prvom zonom ratne opasnosti, pa do sloma Korvinovoga obrambenog sustava, prošlo je preko šezdeset godina, učestalih i silovitih osmanskih nasrtaja na tamošnja naselja. Stoga, ne čudi podatak da je do trenutka svog pada Krbavska županija doživjela gotovo stopostotnu depopulaciju. Vukovska županija, iako u neposrednom zaleđu Mačvanskog i Srebreničkog banata, postala je prvom zonom ratne opasnosti tek nakon pada Beograda i Zemuna 1521. godine, te je do njezine okupacije 1536. izgubila četrdeset posto svoje populacije.¹¹²

Druga zona ratne opasnosti

Druga zona ratne opasnosti je bila ona koja je prosječno u pet godina trpjela provale (ne)regularnih osmanskih postrojbi, a istovremeno je bila u cijelosti pod kontrolom hrvatskih ili susjednih kršćanskih središnjih i lokalnih vlasti. Bitna karakteristika te zone je njezina dobra očuvanost lokalnog stanovništva, unatoč brojnom iseljavanju koje nije bilo nužno produkt osmanskih provala. Istovremeno, upražnjeni prostor se punio izbjeglicama i prognanicima iz prve zone ratne opasnosti,

¹¹² Jurković, *Klasifikacija raseljenika...*, str. 154-155; *isti*, *Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...*, str. 122-123.

što je zasigurno doprinosilo očuvanju populacije. Toj zoni, do druge polovice 16. stoljeća, pripadali su središnji i zapadni dijelovi Zagrebačke i Varaždinske županije. Više je razloga zbog čega su ti dijelovi bili zanimljivi silom raseljenom puku i plemstvu iz Hrvatske. Iako je to područje znalo doživjeti teške epizode osmanskih upada, usporedi li se sa prvom zonom, ono je bilo područjem “podnošljive ugroženosti”. Ipak se na tom prostoru odvijala agrarna i reducirana obrtnička proizvodnja. Uobičajena trgovina je u toj zoni zamrla, ali je u zamahu bila trgovina logističkim i vojnim potrepštinama koje su bile potrebne na granici. Kao takva, zona je bila primamljiv cilj osmanskih napadača, jer su mogli ugrabiti bogat plijen u pokretnim dobrima, stoci i ljudima. Istovremeno je bila hrvatskim braniteljima i izvorištem materijalnih dobara i ljudskog potencijala, koji je korišten u svrhu obrane na granici. Zasigurno je njezin položaj bio usko vezan za događaje u prvoj zoni.¹¹³

Sigurna zona

Posljednja, treća zona predstavlja ono područje koje je gotovo u cijelosti sigurno i zaštićeno od osmanske opasnosti. U tu skupinu ulazili su prostori koji su znali biti ugroženi osmanskim upadima, ali rijetko i ne s takvom silinom da je stanovništvo moralo otići. Život na tom prostoru se odvijao uobičajenim tijekom. Naime, stanovnici te zone su također bili zaokupljeni “turskim pitanjem”, primarno zbog vlastite sigurnosti. Zbog velike napućenosti i nedovoljno zaštićenih ruralnih područja, itekako su bili poželjnim metama osmanskih martologa i akindžija. Zbog udaljenosti su napade na tu zonu organizirali i vodili bosanskohercegovački sandžakbegovi i bili su rijetki s obzirom na broj osmanskih nasrtaja u drugu, a posebice prvu ratnu zonu. Rasprostranjenost svih navedenih zona nije bila konstanta, već se mijenjala s vremenom oviseći o osmanskom napredovanju na teritorijima hrvatskih zemljama.¹¹⁴

¹¹³ Jurković, Klasifikacija raseljenika..., str. 155-156; *isti*, Vojni ustroj i obrana Kraljevstva..., str. 123.

¹¹⁴ Jurković, Klasifikacija raseljenika..., str. 156; *isti*, Vojni ustroj i obrana Kraljevstva..., str. 123.

DALMACIJA POD PRESVIJETLOM MLETAČKOM REPUBLIKOM

Osjećaj zajedničkog identiteta među stanovnicima dalmatinskih gradova i njihova zaleđa ubrzano se gradilo u vrijeme, ili upravo zbog osmanske ugroze. Stoljetne su se granice autonomnih dalmatinskih komuna i Hrvatskog Kraljevstva u takvim okolnostima “brisale u glavama” među pripadnicima tih zajednica i mletačkim su službenicima otežavale isticanje njihovog autoriteta, naročito u onima koje su do mletačke bile u vlasti ugarsko-hrvatskih kraljeva.¹¹⁵ Kada se primjerice 1500. mletački knez Nina proglasio zastupnikom grada u zahtjevanju sudske autonomije; njegov nadređeni, zadarski upravitelj, morao je osobno doći u Nin opravdati njegovo pravo da nakon presude gradskog suda saslušava žalbe.¹¹⁶

Dalmatinski gradovi su imali iskustvo mletačke uprave još iz 13. i 14. stoljeća, međutim mletački su duždevi tu vlast od 1409. godine počeli ostvarivati na drugačiji način. U prvoj polovici 15. stoljeća, Mletačka Republika dobiva karakteristike organiziranih ranomodernih država s donekle izgrađenim upravnim aparatom i zakonodavnom vlašću, što je iziskivalo ujednačavanje zakona na čitavu njezinu prostoru. Iako se geopolitička situacija promijenila, težnje Republike su ostale iste, unosna i neprekidna trgovina s Istokom. Iz tog razloga će mletačka kontrola i uprava nad dalmatinskim komunama biti prisutnija i “čvršća” nego u ranijem dobu. Nastupilo je dakle razdoblje u kojem je Venecija uzimala gradske statute na “doradu”, nakon čega su se dalmatinski gradovi u osvit ere ranoga novog vijeka našli u puno lošijoj političkoj (autonomnoj) poziciji od srednjovjekovne. Taj se upravno-politički proces završio 1597. godine uvođenjem generalnog providura Mletačke Republike u Dalmaciji (*provveditore generale di Dalmazia*) sa sjedištem u Zadru. Tim činom Venecija će upravljati Dalmacijom kao unificiranom pokrajinom, a ne više kao skupom pojedinih gradskih naselja, kojima se uprava temeljila na statutima. Zahvaljujući toj centralizaciji je i u gospodarskom smislu dalmatinskim gradovima, primjerice, bilo otežano izravno trgovanje s gradovima na talijanskoj obali zbog odredbi o usmjeravanju trgovine preko Mletaka, potom neposredniju proizvodnju soli

¹¹⁵ Vedran Gligo (prev. i ur.), *Govori protiv Turaka* (dalje: Gligo, *Govori protiv Turaka*), ser. Humanisti, knj. 7, Split: Splitski književni krug, 1983., str. 7-65; Neven Budak – Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* (dalje: Budak – Raukar, *Hrvatska povijest*), Zagreb: Školska knjiga, 2006., str. 412-427; ista poglavlja u: Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje* (Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*), Zagreb: Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 2007.

¹¹⁶ James D. Tracy, *Balkan Wars. Habsburg Croatia, Ottoman Bosnia, and Venetian Dalmatia, 1499–1617* (dalje: Tracy, *Balkan Wars*), Lanham Maryland: Rowman & Littlefield, 2016., str. 61.

(zadarske i paške solane), jer je strogo nadzirana i ograničavana, ili zamašniji razvoj brodogradnje, koja je pridržana za mletački Arsenal.¹¹⁷

U takvim skučenim okvirima, gradske zajednice koje su svoje gospodarstvo temeljile na poljoprivredi ili ribarstvu (Hvar) ravnomjernije su se razvijale, kao i zajednice koje su se oslanjale na kopnenu trgovinu sa neposrednim zaleđem ili pomorsku trgovinu koja nije predstavljala konkurenciju Veneciji. Splićani su primjerice jednim dijelom zasnivali svoje gospodarstvo na agrarnoj proizvodnji vina, dok se trgovina, velikim dijelom oslanjala na vlastito zaleđe te stoga nisu osjetili nametnuta ograničenja. No, nakon pojave Osmanlija u tom istom zaleđu radikalno se primijenio i odnos razvoja privrede gradova u priobalju s onima na otocima.¹¹⁸ Spomenuti Split je naglo ušao u razadoblje stagnacije i gotovo da je do kraja dvadesetih god. 16. st. demografski propao, a Hvar je gospodarski napredovao čak i u tranzitnoj mletačkoj trgovini, jer je u njoj kao sigurna luka "preuzeo" ulogu Splita. Ipak, za razliku se od srednjovjekovne Hrvatske, na prijelomnici 15. u 16. st. mletačka Dalmacija može nazvati "renesansom usred odumiranja".¹¹⁹

U zaleđu su dalmatinskih gradova mletačke vlasti tijekom osmanske ugroze preuzevši kontrolu nad dijelovima hrvatskih županija (Novigrad, Vrana, Poljica) bez ikakvih sustezanja prihvaćale tradicije uprave i okupljanja ljudi na skupštinama. Poljičani su primjerice 1503. god. održali "skupštinu plemića i zemljovlasnika" na kojoj su raspravili kako odgovoriti na osmanske napade i nakon čega su izabranog kneza poslali u Split s pismima vjernosti Serenissimi. Tom su prilikom zatražili i da se sruši most na Žrnovnici, jer su se bojali da bi mogao olakšati Osmanlijama pristup njihovom teritoriju. Kako nisu naišli na razumijevanje, odmah je iz Poljica "700 ljudi odmarširalo u bojnom poretku" kako bi uništili most!¹²⁰ Prihvativši mletačku vlast s namjerom da pod svaku cijenu obrane svoje obiteljske posjede, plemeniti su se dakle Hrvati Poljica i Novigrada, kao i plemeniti feudatari Vrane, prihvatili i obveze da vojno odbijaju osmanske prepade prema distriktima dalmatinskih gradova. Oni su očigledno u mikrostrategiji mletačke vlasti trebali predstavljati kakvu-takvu tampon

¹¹⁷ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 303-326; Gordan Ravančić, Društvo: gradska naselja (mediteranske komune, slobodni kraljevski gradovi, trgovišta) (dalje: Ravančić, Društvo: gradska naselja), u: Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja...*, str. 71-72; Irena Benyovsky Latin, Sjeverna i srednja Dalmacija, u: *isto*, str. 347.

¹¹⁸ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 318-326 i 390-395; ista poglavlja u: Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*; Ravančić, Društvo: gradska naselja..., str. 72.

¹¹⁹ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 287-288; isto poglavlje u: Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*.

¹²⁰ Tracy, *Balkan Wars...*, str. 61.

zonu na granici s Osmanlijama, pa s obzirom na brojnost i ratničko iskustvo ne čude njihovi odlučni istupi prema tim vlastima u vojnom smislu poput ovoga Poljičana, ili inzistiranja da unatoč ratnoj svakodnevnici žive po starim običajima, davno kodificiranim u njihovim zbornicima i zakonima.¹²¹

Rat i depopulacija

Mletačka Republika je s Osmanskim Carstvom tri puta ratovala u 15. stoljeću. U Prvom ratu (1423. – 1430.) izgubila je Solun, u Drugom (1463. – 1479.) je nakon iscrpljujućih pustošenja i bitaka izgubila Negropont, Ciklade, Lemnos i albanske posjede, a u Trećem (1499. – 1503.) dijelove posjeda na Peloponezu. Vrlo teška pustošenja mletačkih posjeda u Dalmaciji događala su se za dva potonja rata. Premda je u tim ratovima prostor Hrvatske i Dalmacije bio s osmanske pozicije vojno-operativno periferan, bosanske su akindžijske i martološke postrojbe bile vrlo aktivne, osobito u hvatanju ljudi i stoke koja je potom prodavana ili otkupljivana za gotov novac. Izravni gubitci u demografskom su smislu bili vrlo veliki, neizravni još veći.¹²² Suočeni sa prijetnjama odvođenja u ropstvo njihovih obitelji, Dalmatinci su se trajno ili privremeno u vrijeme opasnosti selili na otoke u blizini obale. Takvo stanje je na koncu ponukalo i veliki broj obitelji da odsele preko Jadrana na Apeninski, dijelom i Istarski poluotok. Prvi popis stanovništva koje je bilo sposobno nositi oružje izradili su 1527. Lunardo Venier i Hieronimo Contarini, koje je Senat izabrao 1525. godine kao sindike Dalmacije. Njihovo izvješće omogućuje usporedbu s ranijim nepotpunim informacijama. Naime, 1499. zadarski župnici su izvjestili o 7.500, a 1525. “Zadar s otocima” imao je navodno samo 2.630 stanovnika.¹²³ No, Venier i Contarini zatekli su oko Zadra uništenu i upropaštenu zemlju jer “svi seljaci koji su ostali nakon upada Turaka su pobjegli”, neki u Apuliju, neki Istru, ili na obližnje otoke. Unatoč tomu, izbrojali su otprilike 6.800 stanovnika na otocima i 4.830 u kopnenim gradovima i selima. Opravdano su stoga postavili pitanje bi li se Dalmacija mogla obraniti tako opustošena da su Osmanlije ozbiljnije krenuli u osvajanje?¹²⁴

U lipnju 1499., nakon četverodnevnog napada na zadarsku komunu koji je vodio Skender-paša, lokalni je liječnik procijenio da je oko četiri do šest tisuća ljudi

¹²¹ Damir Karbić, Hrvatski plemićki rod i običajno pravo, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU*, vol. 16 (1998.), str. 79-80.

¹²² Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje...*, str. 411-420; Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 384-395.

¹²³ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje...*, str. 418.

¹²⁴ Tracy, *Balkan Wars...*, str. 62; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje...*, str. 418-419.

odvedeno u sužanjstvo s prostora zadarskog distrikta. Zadarski su župnici nakon te katastrofe “od sela do sela” popisali preostale distriktualce te su utvrdili da je nestalih bilo “674 muškarca sposobnih za borbu, 1.315 žena i djece te 37.987 velikih i malih životinja”, što se znatno razlikuje od paušalne procjene liječnika, ali je neupitna činjenica da je i broj nestalih koje su utvrdili zadarski župnici po komunu bio teško nadoknativ gubitak.¹²⁵ U studenom 1500. Osmanlije su napali utvrđeni grad Vranu tako što su došli neuobičajenim putovima. U prijašnjim napadima stanovnici vranskih sela bi se privremeno sklanjali na obližnje kornatske otoke, ali nažalost, tijekom tog je naleta Osmanlija jako jugo “spriječilo ljude u prelasku” pa je njih oko 2.500 odvedeno s obale u ropstvo.¹²⁶ Primirje koje je Venecija zaključila s Osmanlijama u travnju 1503. trebalo je donijeti prekid takvih upada, barem do 1520. godine kada je sultan Sulejman došao na vlast. Ali, dogodio se ipak jedan uznemirujući incident. U prosincu 1514., otprilike četiri tisuće akindžija krenulo je u pohod iz Bosne. Bojeći se napada, plemstvo i građani Zadra poslali su izaslanika koji je na putovanju za Bosnu s brda blizu Nadina gledao kako je tristo akindžija okolnim putom, kako bi izgledalo da im je namjera napasti prekovelebitske ciljeve u Hrvatskoj, napalo Vranu i odvelo “oko tisuću duša”. Zarobljenici su navodno prodani za po 30 dukata u Sarajevu.¹²⁷

Venecijanski službenici tražili su načine da ograniče štetu koju su osvajači mogli napraviti u ruralnoj Dalmaciji. Stoga su se i oslanjali na plemenite Hrvate s prostora Poljica, Novigrada i Vrane, pa čak i na kondotijerske “usluge” hrvatskih velikaša, kojima je bio zadatak paziti na planinske prolaze koji su se spuštali iz Bosne kroz Hrvatsku prema mletačkoj Dalmaciji.¹²⁸ Kada bi dobili vijest o napadu, topništvo na gradskim zidinama bi oglasilo alarm, dimni signali bi bili poslani i jahači bi se raspršili kako bi upozorili seljake da otoplove na obližnje otoke ili pobjegnu u najbliže utvrđeno mjesto. Takve su se evakuacije često odvijale po planu, djelomično i zbog toga što su seljaci u tvrđavama bili sposobni sami se obraniti. Ali skloništa često nisu mogla primiti i stoku, a ljudi nisu htjeli napustiti svoj izvor prihoda. U jednom slučaju, seljaci su se odlučili “okupiti sa svojim životinjama ispod stijene” gdje su ih Osmanlije

¹²⁵ *Isto*, str. 416-417.

¹²⁶ Ivan Jurković, Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenička kriza i moderna sociološka terminologija, *Društvena istraživanja*, god. 14, br. 78-79 (2005.), str. 771.

¹²⁷ Tracy, *Balkan Wars...*, str. 61.

¹²⁸ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje...*, str. 101.

pronašli i odveli, što nije bilo neuobičajeno, jer su Osmanlije vodili suradnici koji su poznavali teren napada.¹²⁹

Unatoč primirju, akindžije su i martolosi dakle redovito upadali na područja mletačke Dalmacije, pa su tako potkraj života Selima I. (sultan, 1512. – 1520.) u veljači 1520. mletački službenici izvjestili o upadima kakve nisu vidjeli godinama. Sedam stotina konjanika koji su napali zadarski distrikt bili su vojnici s dobrim konjima, napredni u formaciji i svi s potpunom ratnom opremom. Nakon vijesti o Selimovoj smrti (22. rujna 1520.) je nakratko u Bosni zavladao međuvlašće; četvorica vojskovođa su se navodno dogovorili da “profitiraju” dok im ne dođe novi sandžakbeg. No, odnos se prema zaleđu dalmatinskih gradova nije promijenio niti nakon dolaska sandžakbega. Šibenik je primjerice u siječnju 1521. napadnut, jedanaest sela je spaljeno, a petsto zarobljenika je navodno odvedeno. Srećom, mletačko brodovlje koje se našlo u blizini spriječilo je još gori scenarij, ali nije moglo spriječiti Osmanlije da poruše mlinove na rijeci Krki pa su u Šibeniku cijene žitarica alarmantno porasle. Šibenska okolica ostala je u tom naletu devastiranom baš onako kako se to dogodilo potkraj Drugoga mletačko-osmanskog rata godine 1477., a što je u svojim elegijama slikovito opisao Juraj Šižgorić.¹³⁰

Situacija se po mletačke teritorije u Dalmaciji dodatno zakomplicirala neočekivanim padom Knina i Skradina godine 1522. u osmanske ruke. Šibenik je odjednom postao neuralgičnom točkom u odnosima Porte i Serenissime, jer se morem do Skradina jedino može Šibenskim kanalom.¹³¹ Tako je u svibnju 1523. dolazak devet osmanskih fusti (male brze brodice), uzdrmao Šibenik na posve drugačiji način. Usidrile su se kraj otoka na ulazu u Šibenski kanal i njihov je zapovijednik zatražio dopuštenje da otplove Krkom do Skradina u kojem je Gazi Husrev-beg bio zauzet utvrđivanjem. Šibenski knez nije imao ovlasti donositi takve odluke pa je hitnom porukom upitao Kolegij u Veneciji što mu je činiti. Kolegij nije mogao razriješiti dvojbu – zabranom uvrijediti sultana, ili dozvolom ugroziti Šibenik pa se obratio Senatu, koji se potom obratio Vijeću desetorice. Na koncu je izdana zapovijed Šibeniku da udovolji osmanskim zahtjevima. No, šibenski je knez odbio zapovijed pisanim objašnjenjem da bez obzira na njegovu odluku “ovdašnji ljudi” odbijaju propustiti galije, jer su uvjereni kako “Turci žele iskrcati ljude i osvojiti

¹²⁹ Tracy, *Balkan Wars...*, str. 61.

¹³⁰ Usp. Gligo, *Govori protiv Turaka...*, str. 40-42; Tracy, *Balkan Wars...*, str. 63.

¹³¹ O zbivanjima uoči izricanja govora Bernardina Frankapana pred njemačkim staležima vidi poglavlje “Godina 1522. Pad Knina i Skradina” u: Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia...*, str. 63-65.

Šibenik”. Vijeće desetorice se stoga obratilo Senatu i predložen je kompromis: Mletačka Republika poslat će pješaštvo i galije kako bi osigurala sigurnost Šibenika dok galije prolaze kanalom. No, mletački poslanik u Porti, Tommaso Contarini, pritisnut osmanskim ultimatumima savjetovao je Senatu i Vijeću: “Ni pod koju cijenu im ne treba dozvoliti pristup luci”. Kako bi našli opravdanje za odbijanje zahtjeva, Senat je šibenskom knezu na kraju naredio da osmanskom zapovijedniku fusti ne dozvoli prolaz, jer opravdano sumnjanju kako je zapravo došao spaliti obnovljene šibenske mlinove na Krki.¹³² Usprkos takvoj odluci, Osmanlije su uplovili u Skradin i započeli s izgradnjom novih brodova, jamčeći po svemu sudeći mletačkoj strani da će tu mornaricu koristiti za blokadu hrvatske tvrđave Klis s morske strane. Neugodnu situaciju po mletačke vlasti razrješio je u lipnju 1524. senjsko-kliški kapetan Petar Kružić, koji je na prepad uništio osmansko brodovlje u skradinskoj luci domogavši se znatna plijena i većeg broja zarobljenika, nakon čega su Osmanlije odustali od gradnje ratne luke u Skradinu. Uspjehom Petra Kružića Šibenčani su bili oduševljeni, a Mlečani su morali otrpjeti teške osmanske optužbe da su potajice pomogli Kružiću u tom pothvatu s jedne, te Osmanlije uvjeriti da se sve dogodilo bez njihova znanja kako bi s druge strane očuvali “primirje” kao garanciju za njihovu osnovnu djelatnost – veletrgovinu s Levantom.¹³³

Sasvim je očekivano da je gledište na osmansku opasnost vlasti u Veneciji i njezinih podanika u Dalmaciji bilo različito. Dalmatinci su bili unatoč gotovo trajnom “primirju” danonoćno pod oružjem trpeći osmanske nasrtaje, što je Vijeće u Veneciji moralo tolerirati zbog viših interesa – trgovine začinima i svilom s Istokom. No, čini se kako je opisana prijetnja Šibeniku 1523. godine ublažila ta dva različita gledišta. U travnju 1525. kapetan je “Mletačkog zaljeva” (*Golfo di Venezia* je bio službeni naziv u Veneciji za Jadransko more) po Vijeće u Mlecima predvidio scenarij iz noćne more u kojem Šibenik postaje osmanskim ratnom lukom: “Za dobrobit naše države i cijelog kršćanstva, ne daj Bože da se ovo treba dogoditi, jer bi onda Turčin mogao prijeći u Italiju kadgod bi poželio”. Kako bi spriječili takvu mogućnost, kapetan je predlagao da se čvrsta i neprobojna utvrda izgradi na ulazu u Šibenski zaljev (Kanal sv. Ante), koja

¹³² Tracy, *Balkan Wars...*, str. 63.

¹³³ Usp. Jurković, “Veliki i osobit razbojnik”..., str. 156-157, bilj. 25.

bi se mogla izgraditi u šest mjeseci za samo 700 dukata. Ipak, ništa tada nije napravljeno, premda su bili izrađeni planovi izgradnje čak dviju tvrđava.¹³⁴

Dvije je godine kasnije šibenski kapetan predložio da se po uzoru na Padovu oko Šibenika izgradi novi fortifikacijski sustav – *alla moderna*.¹³⁵ Ako je za Šibenik takav prijedlog bio iluzoran, za Zadar, “srce” Dalmacije, nije. Kao i za Šibenik, i za Zadar je 1525. predložena, ali i odobrena izgradnja obrambenog sustava *alla moderna*. U srpnju 1527. zapovijednik venecijanske vojske *Terraferme* izradio je čak i model. No, pored kroničnog pomanjkanja novčanih sredstava u Veneciji, drastično je tih godina opadao i broj stanovnika u svim gradovima Dalmacije, pa je naročito nedostajalo raspoloživog ljudstva za brzu izgradnju novih i rušenje starih tvrđava. Naime, izuzetno je hladna zima 1523. – 1524. potrajala do kasnog proljeća pa se pojavila sveopća glad i potom osmanski prepadi, koji su postajali sve učestaliji i okrutniji. Pored sviju tih nedaća se poput požara proširila epidemija kuge koja je s akindžijama i martolosima došla iz Bosne tijekom travnja mjeseca te iste godine. “Spirala se smrti” produžila nakon opetovane ledene zime 1524. – 1525. u proljeće, kada je nastavljeno osmansko pustošenje šibenskoga, zadarskog, trogirskog i splitskog zaleđa, ali i na zapadu frankapanskih vlastelinstava Modruš, Vinodol i Ozalj, na što se pak nadovezala nova gladna 1525. godina, ali i novi valovi epidemije kuge na sljedeću pa čak i na 1527. godinu. Upravo je tih godina dovršena i konačna depopulacija hrvatskih županija u zaleđu dalmatinskih gradova pa je čitavo to područje do god. 1527. palo pod osmansku vlast bez znatnijega vojnoga otpora. I upravo je stoga Zadar trebao najbolje utvrde koje je mletačka država s vojskom mogla omogućiti.¹³⁶

Od mletačkih se patricija koji su bili službenici u Dalmaciji očekivao osobni ulog (kredit) u državne službe bez obzira na to jesu li, ili nisu ondje imali obiteljske posjede. Na primjer, u studenom 1500., novi zadarski knez unatoč svojemu novčanom ulogu nije od gradske riznice dobio zatraženih 700 dukata zbog provale bosanskog sandžakbega Skender-paše, jer je njegov prethodnik uzeo što je bilo u riznici kako bi pokrio svoje dugove, uključujući i godišnju plaću. Ali, kako se pričalo da

¹³⁴ Usp. Josip Čuzela, *Šibenski fortifikacijski sustav*, Šibenik: Gradska knjižnica “Juraj Šižgorić”, 2005., str. 18; Tracy, *Balkan Wars...*, str. 64.

¹³⁵ *Alla moderna* je mletački fortifikacijski sustav iz 16. i 17. stoljeća koji je bio svojevrsni “odgovor” novom vatrenom oružju.

¹³⁶ Usp. Ivan Jurković, Model uzročno-posljedičnih veza osmanske ugroze, klimatskih nepogoda, gladi i kuge na privredu hrvatskih i slavonskih vlastelinstava u zadnjim desetljećima 15. i tijekom 16. stoljeća, *Tabula – Časopis Odjela za humanističke znanosti, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, vol. 12 (2014.), str. 141; Tracy, *Balkan Wars...*, str. 64.

Skender-paša kreće na Vranu, gdje su zidovi bili slabi, zadarski je knez s kapetanom bio prisiljen posuditi potrebit novac za popravke. Ubrzo nakon toga su i rektori Vrane i Nadina molili Veneciju da im pošalje novac za popunu vojnika, jer njih dvojica ne mogu “dobiti ništa na naš kredit”. Lokalni bogatiji trgovci i članovi zemljoposjedničkoga gradskog plemstva su također pozivani da novčano pomognu obranu gradova našto su se oni i odazivali. Ova volja pojedinaca da posude novac za potrebe države pomaže u objašnjenju kako je Dalmacija izdržala osmanske napade. Naravno da su se interesi države i bogatih dalmatinskih obitelji poklopili – zaštita državnih granica je ujedno bila i zaštita njihove imovine. Štoviše, gradski su plemići ubrzano podizali moderne kaštele kako bi zaštitili seljake na svojim posjedima. Nakon Trećega mletačko-osmanskog rata (1499. – 1503.), u zadarskom je distriktu sagrađeno 8 kaštela ili tornjeva, od kojih je jedan bio dograđen na franjevački samostan, jedan kod gradske uprave, a čak 5 su ih izgradili zadarski patriciji u blizini grada. Najvažniji je među njima izgradila zadarska grana mletačke obitelji Venier u Zemuniku. Na gotov je isti način niklo i sedam kaštela na obali zaljeva između Trogira i Splita – odreda tvrđave patricijskih obitelji u koje se okolno ruralno stanovništvo sklanjalo za osmanskih silovitih naleta. Doslovno pod zidinama dalmatinskih gradova vidio se “prostor razgradnje” i “krajolik graničnog pojasa” gotovo identičan onomu u ostacima Hrvatske.¹³⁷

JAGELOVIĆI NA PRIJESTOLJU

Matija Korvin je imao samo jednoga muškog potomka, nezakonitog sina Ivaniša (mađ. János Corvin). Premda su vodeći ugarski velikaši prisegnuli smrtno bolesnom Matiji Korvinu da će Ivaniša prihvatiti i ustoličiti na ugarsko-hrvatsko prijestolje, potporu većeg dijela velikaša nakon očeve smrti Ivaniš nije dobio. Naime, na prijestolju aristokrati nisu htjeli vidjeti još jednoga vladara koji bi poput poput Matije inzistirao na njima neprihvatljivom novouvedenom sustavu oporezivanja. Kako ni svetorimski car Maksimilijan Habsburški nije uspio ostvariti pravo na prijestolje iako je bio sklopljen ugovor između njegova oca Fridrika i Matije Korvina o prijenosu krune sv. Stjepana Habsburgovcima u slučaju da potonji ne bude imao legitimnog nasljednika, tako su 1490. staleži Ugarskog sabora izabrali između dvojice braće

¹³⁷ *Usp. Joško Jelaska, Splitsko polje za turskih vremena*, ser. Logosova znanstvena naklada, knj. 5, Split: Logos, 1985.; Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 395-398; Tracy, *Balkan Wars...*, str. 60.

Jagelovića, izglasali i potvrdili češkog kralja Vladislava II. (mađ. Ulászló, polj. Władysław) ugarsko-hrvatskim kraljem.¹³⁸ On je prihvatio zahtjeve staleža da se odrekne Korvinova i vrati se na stari porezni sustav. Štoviše, odrekao se većine Korvinovih reformi što ga je vrlo brzo dovelo u teško financijsko stanje, a time i u ovisnost o vojnoj pomoći tih istih staleža/plemstva.¹³⁹ U vrijeme kada je osmanska opasnost bila u porastu, Vladislav je okružen neprijateljskim plemstvom, bez stajaće vojske sa nedostatnim financijskim prilivom u kraljevsku blagajnu bio nemoćan suprotstaviti se toj opasnosti.¹⁴⁰

Sve veći teritorijalni gubici, životna nesigurnost i gospodarsko propadanje, kao posljedica osmanskih pljački i pustošenja, a dijelom i mletačkih osvajanja, doprinosili su sve više izraženoj periferizaciji hrvatskih zemalja, posebice Hrvatske južno od Gvozda. Tijekom kasnoga srednjeg vijeka u Dalmaciji, Slavoniji i Hrvatskoj, sve više su se afirmirale dužnosti i ovlasti bana. Naime, nakon smrti Ivaniša Korvina, posljednjega imenovanog hercega na prostoru južno od Drave, banovi su postupno sve više preuzimali ulogu i ovlasti hercega. Vjerojatno je i visoki društveni položaj pojedinih domaćih obitelji (Frankapani, Talovci, Kurjakovići) koje su obnašale bansku dužnost tijekom srednjeg vijeka pridonio tome, kao i onih koje su bile u rodbinskim ili svojntanskim vezama sa vladarom (Egervári, Geréb, Korvin).¹⁴¹ Ipak, od presudne su

¹³⁸ Naravno da se takav izbor nije svidio Maksimilijanu. Habsburgovci su polagali pravo na prijestolje Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva još od izbora Alberta Habsburškog za kralja 1438. godine. Dinastija Habsburg je uvijek imala pristaše među slavonskim, ugarskim i hrvatskim velikašima. To je sve dovelo do građanskog sukoba u kojem su uz Maksimilijana stali neki od Frankapana, građani Gradeca i još neki istaknuti velikaši, dok su uz Vladislava stali Ivaniš Korvin, zagrebački Kaptol i Bernardin Frankapan, najmoćniji među hrvatskim velikašima. Sukob je završio sklapanjem mira, a u Budimu je 1492. na Saboru došlo do dogovora između hrvatskih i ugarskih velikaša da će prihvatiti Maksimilijana za kralja ako Vladislav umre bez muškog potomka. Nakon toga se Vladislav uspješno odhrvao i naletu brata mu Alberta, poljskog kralja, te je mirno nastavio vladati Češkim i Ugarsko-Hrvatskim Kraljevstvom; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 345-347; Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 280-281; Borislav Grgin, Pregled političkih zbivanja (dalje: Grgin, Pregled političkih zbivanja), u: Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja...*, str. 15.

¹³⁹ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 204; Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 68-69; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 309-311 i 357-359; Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 28-39; Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 279; Grgin, *Pregled političkih zbivanja...*, str. 15-16.

¹⁴⁰ Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 68-72; Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku...*, str. 17. Upravo je stoga u historiografiji i prisutno mišljenje da je u vrijeme Jagelovića Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo ekonomski, socijalno i politički bilo uništeno; usp. Géza Pálffy, *The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)*, u: Géza Dávid – Pál Fodor (ur.), *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden – Boston – Köln: Brill, 2000., str. 13.

¹⁴¹ Praksu imenovanja "ban(ov)a čitave Slavonije" (*banus totius Sclavoniae*), dakle prostora južno od Drave, počeo je kralj Matija Korvin, jer nije postojao bliski član kraljeve obitelji koji bi nosio titulu "hercega čitave Slavonije" (*dux totius Sclavoniae*) pa je u dva navrata imenovao takve banove – Ivana Tuza i Ivana Česmičkog (1469. – 1470.) te Damjana Horvata i Ivana Ernušta (1473. – 1476.). Nakon toga je počeo s imenovanjima "banova Hrvatske, Dalmacije i Slavonije" (*banus Croatiae*,

važnosti za imenovanje na položaj bana bile vojno-obrambene i organizacijske potrebe. Kriterij za imenovanje bana dakle nije bio etnički (Mađari i Hrvati), već je bio “zemaljski” – ban je morao imati u vlasništvu plemeniti posjed na području krunovine kojoj je imenovan banom, odnosno status indigene u hrvatskom ili slavonskom plemstvu.¹⁴²

Sve veći značaj među političkim ustanovama je stjecao sabor plemstva (*congregatio generalis, diaeta, diaeta generalis*). Postojala su dva sabora, zaseban za Slavoniju, te Hrvatsku i Dalmaciju. Slavonski je sabor pretežito zasjedao u Križevcima ili Zagrebu, dok su dalmatinski i hrvatski pretežito zasjedali u Kninu do njegova pada (1522.), a potom u Bihaću, Topuskom, Steničnjaku, Perni i Kladuši (do 1533.).¹⁴³ Banovi su sazivali sabore na zasjedanja i predsjedavali njima, kada nije bilo naznočnosti kralja, što je bio najčešći slučaj. U nadležnosti sabora je bila i obrambena politika, koja je s vremenom postajala sve prisutnija u saborskim raspravama. Staleži triju hrvatskih krunovina rijetko su do 1533. godine zasjedali zajedno – jedino u slučajevima neposredne ratne ugroze ili oko pitanja sukcesije. Tako su staleži Hrvatske i Slavonije prihvatili ugovor od 7. ožujka 1492. kojim je u slučaju da Vladislav ostane bez nasljednika Habsburgovcima bilo zajamčeno prijestolje.¹⁴⁴ To zasigurno pokazuje određenu samosvijest staleža hrvatskih zemalja. No, suradnja staleža Hrvatske i Slavonije često je izostajala, jer elita nije gledala dalje od vlastitih staleških interesa i regionalne pripadnosti. Tako je 1515. Slavonski

Dalmateae et Slavoniae), uglavnom iz redova svojih pouzdanika, rodbine po ženskoj liniji, ili svoje – Andriju Bánffyja (1476. – 1477.), Ladislava Egervarskog (1477. – 1481.), Blaža Podmanickog (1482.), Matiju Geréba (1483. – 1489.) i ponovo Ladislava Egervarskog (1489. – 1490.). O tome je izlagao: Ivan Jurković, Plemeniti prognanici za osmanske ugroze i preobrazba srednjovjekovnih hrvatskih zemalja u jedinstveno Kraljevstvo (dalje: Jurković, Plemeniti prognanici), u: Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem povodom 450. obljetnice Sigetske bitke u sklopu Godine Nikole Šubića Zrinskog *Nikola Šubić Zrinski i Siget 1566. – Nicholas Šubić Zrinski and Szigetvár* (Zagreb: HAZU – Hrvatski institut za povijest – Hrvatsko katoličko sveučilište – Hrvatski studiji i Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 19.-21. listopada 2016.); *usp.* također: Borislav Grgin, Razvoj političkih ustanova (dalje: Grgin, Razvoj političkih ustanova), u: Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja ...*, str. 29-30.

¹⁴² Primjerice, kada je kralj Vladislav II. imenovao ugarskog palatina Emerika Perényija na mjesto bana i senjskog kapetana (1512. – 1513.), Senjani i plemići Hrvatske su odbili prihvatiti to imenovanje, jer nije bio običaj da ugarski velikaš koji nema posjede u Kraljevini Hrvatskoj ili Slavoniji bude imenovan na te položaje; *usp.* Vedran Klaužer, *Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću*, disertacija, Zagreb: Odsjek za povijest Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, 2015., str. 43; Grgin, *Razvoj političkih ustanova...*, str. 31.

¹⁴³ Godine 1533. zasjedao je prvi put zajednički Sabor Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, nakon čega su se pored tog, sazivali i zasebni sabori u sljedećih 25 godina. Posljednji zasebni Sabor Hrvatske zasjedao je 1558. godine u Steničnjaku; *usp.* Géza Pálffy, Jedan od temeljnih izvora hrvatske povijesti: pozivnica zajedničkog Hrvatsko-Slavonskog sabora iz 1558. godine, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU*, vol. 23 (2005.), str. 47; Jurković, Plemeniti prognanici...

¹⁴⁴ Grgin, *Razvoj političkih ustanova...*, str. 33.

sabor odbio pomoći banu Petru Berislaviću u obrani Hrvatske južno od Velebita, tvrdeći da su staleži “po starom običaju dužni braniti samo svoju kraljevinu”.¹⁴⁵

Obrana Hrvatske i Slavonije bila je prepuštena uglavnom plemstvu, a najveću odgovornost za prikupljanje sredstava i organiziranje vojske imali su banovi. Iako su znatna sredstva pristizala zahvaljujući dvorskoj riznici, to nije bilo dovoljno. Najveći teret obrane u vrijeme Jagelovića su ipak podnosile kućne blagajne i ljudski resursi vlastelinstava hrvatskih plemića i Crkve. U tim okolnostima, Hrvati su bili osuđeni suočiti se s prodorima osmanlijskih pljačkaških skupina, koji su preko već nastradale Hrvatske dolazili i u susjedne austrijske zemlje. U kasno ljeto 1493. Jakub-paša je preko Like provalio do austrijskog područja te se po povratku sukobio sa hrvatskim velikašima na Krbavskom polju. Hrvati su u toj bitci pretrpjeli težak poraz te ta bitka ostaje zapamćena u kolektivnoj svijesti Hrvata, a u historiografiji se tom bitkom sve češće označava početak “Stogodišnjega malog rata u Hrvatskoj”.¹⁴⁶

“Mali rat”

Nakon Krbavske bitke počeo je jačati utjecaj Habsburgovaca u Hrvatskoj. Car Maksimilijan je Hrvatima poslao u pomoć određene postrojbe. Novac i oružje pristigli su i od pape Aleksandra VI. (1492. – 1503.). Dio plemstva iz očaja dopušta Osmanlijama prolazak preko njihova teritorija prema zapadu uz uvjet da budu pošteđeni pljačke. Za Hrvatsku je uslijedilo razdoblje neprekidnog “malog rata” koje je trajalo čitavo stoljeće – do Sisačke bitke (1593.). U učestalim vojnim djelovanjima stanovništvo je bilo primorano, ili se iseliti ili pristupiti vojničkoj službi. Nastavljeno je pustošenje hrvatskog prostora, gdje je najviše stradalo područje od Gvozda, Velebita i južnije do obale Jadrana.¹⁴⁷ Tome svemu treba pridodati samu konfiguraciju terena i raspored suprostavljenih vojski. Tako su na primjer, osmanske dobro opremljene utvrde u Ključu i Kamengradu predstavljale konstantnu opasnost, jer su strateški gledano “poput klina probijale Hrvatsko Kraljevstvo”, razdvajajući ugarsko-hrvatski obrambeni prostor na dva dijela. Istovremeno su omogućavale učestale vojne

¹⁴⁵ Marija Karbić, *Sjeverozapadna Hrvatska, Jagelovići* (dalje: Karbić, *Sjeverozapadna Hrvatska*), u: *ista* (ur.), *Vrijeme sazrijevanja...*, str. 241.

¹⁴⁶ Mirko Valentić, *Stogodišnji hrvatsko-turski rat (1493-1593)*, u: Lovorka Čoralić – Mirko Valentić (ur.), *Povijest Hrvata*, knj. 2, *Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, Zagreb: Školska knjiga, 2005. str. 3-25; Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku...*, str. 16.

¹⁴⁷ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 393-398; Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku...*, str. 16.

prepade vrlo dobro uvježbanih i pokretnih postrojbi, prema jugu i zapadu duboko u hrvatske srednjovjekovne, te nadalje habsburške i mletačke zemlje.¹⁴⁸

Kao što je već istaknuto, bitna je odrednica u obrani bila i krajobrazna osobitost terena. Naime, srednjovjekovna Slavonija, Ugarska i Srijem bili su bolje zaštićeni prirodnom obranom koja se i danas proteže, rijekama Savom i Dunavom. Stoga, srednjovjekovna Hrvatska bez takvih teže premostivih rijeka, bila je lakše dostupna osvajaču za napad i pljačku.¹⁴⁹ Mačvanski i Jajački banat je služio kao obrana Kraljevstva sjeverno od rijeka, te su se napadači da bi dosegli taj prostor morali probiti preko tih banata i potom zaustaviti jer su rijeke sprječavale daljnji prolaz. Ako bi i uspjeli preći, dočekivala bi ih organizirana vojska s druge strane rijeka. Neprijatelj je puno češće birao područje današnje Hrvatske južno od Gvozda. Prostori su koje je branio Jajački banat, te istaknuti dobro utvrđeni gradovi Knin, Skradin i Klis bili puno pristupačnija meta. Kolikogod je reljef tih krajeva (planine, brda, potoci, rijeke, šume) pomagao obrani, toliko je pogodovao i napadu. Bernardin Frankapan pojašnjava njemačkim staležima kako “martolosi skriveni i zaklonjeni u šumama” na njegovom području “neprestano nanose štetu”.¹⁵⁰ Često se događalo da se akindžijske i martološke postrojbe pojave neočekivano na teritoriju Hrvatske ili pod zidinama dalmatinskih gradova, te su se redovno vojni okršaji događali pri povratku osmanskih snaga u Bosnu, a to je bilo kasno jer je nepovratna šteta bila tim upadima već počinjena. Sustav koji je pokazivao do pada Beograda (1521.) dobre rezultate po slavonske i ugarske južne županije, nije bio djelotvoran na jugozapadnim granicama – u Hrvatskoj i Dalmaciji.¹⁵¹

Najrazornije i najopasnije napade na hrvatsko ozemlje izvodile su dakle osmanske brze, pokretne poluprofesionalne vojne jedinice. Nije bila samo riječ o organiziranim nasrtajima kojima je bila namjera pljačkanjem i odvođenjem robova “pripremiti” granično područje za skoro osvajanje. Razlozi su za takve aktivnosti mogli biti drugačiji. Na primjer, razlog pljačkaških upada mogle su biti vremenske neprilike nakon kojih bi nastupila nestašica hrane. Razlog je mogao biti i nedovoljan nadzor vlaških martoloških četa, koje su ne poštujući primirja na “svoju ruku” upadale u područja susjedne neprijateljske države. Takve su se osmanske pljačkaške jedinice

¹⁴⁸ Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 65.

¹⁴⁹ Vidi gore osnovni tekst uz bilj. 44, 51 i 112.

¹⁵⁰ Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 65; Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia...*, str. 104 i 110.

¹⁵¹ Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 66; Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 172-174; Jurković, *Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...*, str. 120-121.

najčešće nekažnjeno i zadovoljne vraćale u svoja polazna odredišta, jer na njihovo djelovanje hrvatska banderijalna vojska dugo nije imala učinkovit odgovor.¹⁵²

Troškovi protuosmanskse obrane su u pred- i post-Korvinovo doba prelazili ukupni godišnji prihod kralja od oko 200.000 do 260.000 zlatnih ugarskih florena. Tako je primjerice trošak obrane Beograda 1456. za vrijeme Janka Hunyadija premašio 45.000 ugarskih florena.¹⁵³ Nadalje, stručnjaci za vojnu povijest su izračunali da bi organizacija i samo izvođenje vojnog pohoda u kojem bi sudjelovalo 15-20.000 ratnika u vremenskom periodu od tri do četiri mjeseca koštalo oko 250.000 florena. Matija Korvin promijenio je porezni sustav u cijelosti te su godišnji prihodi u kraljevsku riznicu narasli čak i do 900.000 florena. No koliko god se činio velik iznos, niti to nije bilo dovoljno za cijelogodišnje pokrivanje izdataka vladara njegova ugleda.¹⁵⁴ Vladislav Jagelović je došavši na prijestolje pristao na uvjete staleža da se oporezivanje vrati na stari sustav pa su se kraljevski prihodi smanjili na približnih 200.000 ugarskih florena.¹⁵⁵ Naravno, toliki iznos nije mogao podmiriti troškove koju je zahtijevala obrana granica. Sredstva su se morala tražiti na drugim mjestima. Tako je primjerice zagrebački biskup Osvald Tuz oporučno ostavio 32.000 florena za obranu Jajca, Beograda i Severina pod uvjetom da se taj novac ne smije predati u državnu blagajnu, već ga se ima potrošiti u namijenjenu svrhu.¹⁵⁶ Zatim, u vrijeme savezničkog rata protiv Osmanlija (1499. – 1503.), Mletačka Republika je financijski potpomagala Vladislava II. godišnjim iznosom od 100.000 dukata. To se nastavilo i nakon sklapanja mira 1503. godine, u manjoj svoti od 30.000 dukata s obavezom da se taj novac isključivo imao trošiti na obranu Hrvatske. Ta svota novca je dobrim dijelom pokrivala planirani iznos od 35.920 zlatnih florena za obranu Hrvatske u

¹⁵² *Isti*, Turska opasnost i hrvatski velikaši..., str. 67-68.

¹⁵³ János M. Bak, Politics, Society and Defense in Medieval Hungary, u: Bak – Király (ur.), *From Hunyadi to Rakóczi...*, str. 11; Jurković, Turska opasnost i hrvatski velikaši..., str. 68.

¹⁵⁴ *Isto*, str. 68-69. i u tom djelu vidi navedene izvore i literaturu. Usporedbe radi, godišnji prinosi Osmanskog Carstva su u vrijeme Korvinovih suvremenika, sultana Mehmeda II. i Bajazida II. bili tek trostruko veći; usp. Albert Howe Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent* (dalje: Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire*), Cambridge – London: Harvard University Press – Oxford University Press, 1913., str. 180-181.

¹⁵⁵ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 204; Jurković, Turska opasnost i hrvatski velikaši..., str. 68. U vrijeme Jagelovića je njihov godišnji prihod u odnosu sultanov bio, dakle, i do šesnaest puta manjim; usp. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire...*, str. 181.

¹⁵⁶ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 249; Jurković, Turska opasnost i hrvatski velikaši..., str. 68; Kruhek, *Krajiške utvrde...*, str. 62.

1504. godini. U taj proračun su bili uračunati troškovi građevinskih fortifikacijskih popravaka i gradnje na kliškoj, rmanjskoj, sinjskoj i kninskoj utvrdi i kaptolu.¹⁵⁷

Naravno da se ne može na temelju nekih izvora stvarati slika o ukupnom proračunu za obranu Hrvatske, ali one pokazuju stanje vojske na terenu. Unutar spomenutog proračuna, dio novca se odvajao za hrvatskog bana, senjskog kapetana i knezove koji uzdržavaju 952 konjanika na prostoru od Save do Jadrana. Primjerice za vrijeme banovanja Ivaniša Korvina koji je ujedno bio i senjski kapetan (1499. – 1504.), jače konjičke postrojbe uz njega imali su knez knezovi Ivan Karlović (200), Bernardin Frankapan (100). Ako im se pridruže nešto manji, ali značajni brojevi konjanika članovi loze Frankapana, poput Anža Frankapana (60), Mihaela (50) i Nikole (50), iz toga se može izvući zaključak da je velika koncentracija i pozornost davana središnjem dijelu srednjovjekovne Hrvatske. Dakle, na potezu od Krbavske do Modruške županije, odnosno na dijelu gdje su osmanski napadi bili najžešći, 480 konjanika kojima je ban mogao priskočiti u pomoć. Treba naglasiti da je to broj za koji su knezovi trebali primati godišnju novčanu potporu kraljevske riznice. Broj je sveukupne banderijalne vojske koju su mogli podignuti bio zapravo puno veći. Dodatna i nezanemariva snaga bila je u sitnom rodovskom plemstvu koje se nalazilo na tom području. Stoga, broj ljudi pod oružjem koji se mogao odazvati pozivima banova ili kapetana jest bio velik. No, u kontinuiranom trajanju “malog rata” s neprestanim ratnim gubitcima, to nije bilo dovoljno. Zastarjela organizacija banderijalnog sustava u konačnici nije mogla odgovoriti svim poteškoćama koje je donosilo novo vrijeme i novi način ratovanja je iziskivao reorganizaciju obrambenog sustava, novu logistiku i neizostavnu financijsku potporu.¹⁵⁸

Depopulacija i militarizacija društva

Hrvatska je u srazu s Osmanlijama tijekom vlasti Jagelovića u velikoj mjeri bila prepuštena svojim resursima. Kraljevski gradovi bili su manji veličinom i naseljenošću od lučkih gradova mletačke Dalmacije, ali su se i oni pretvarali u utvrđene točke otpora i u refugije okolnim plemićkim obiteljima i ruralnom stanovništvu. Tako su na primjer, 1499. plemići i građani Knina bojeći se napada iz Bosne i sa slabom nadom da će ih ban Ivaniš Korvin uspjeti obraniti zatražili pomoć od kralja. Skender-paša se

¹⁵⁷ Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 260 i 281; Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 68; Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 290-291.

¹⁵⁸ Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 70-72.

odista pod Kninom krajem te godine i pojavio sa 2.000 akindžija, ali je odustao od opsjedanja podgrađa i tvrđave Knina zbog njegova dobro raspoređenog topništva i brojnosti branitelja. Kninu je odredbom Ugarskog sabora tek 1504. godine dodijeljena iz kraljevske riznice nužna pomoć od 1.250 zlatnih florena.¹⁵⁹

Vodeće plemićke obitelji, koje su kontrolirale većinu hrvatskog bogatstva, odlučno su slijedile svoje interese. U toj gojoj borbi za egzistenciju knezovi su pokušavali do prihoda doći na različite načine. Suočeni s teškim haranjima svojih posjeda još od vremena kraljevanja Matije Korvina, velikaši pokušavaju revitalizirati ili barem usporiti propadanje svojih imanja. Tako u urbarijalnom popisu prihoda kneza Bernardina Frankapana, pisanog 1485. godine, nailazamo na podatke da su već u to vrijeme njegovi modruški posjedi pogođeni destrukcijom i zahvaćeni depopulacijom. Poražavajući je podatak da je od 704 kmetskih selišta samo njih 270 bilo još uvijek naseljeno. Dakle, gotovo 2/3 selišta je do tada opustjelo. U pokušajima da što veći broj podanika zadrži, Bernardin Frankapan je nudio preostalim kmetovima i opustjela selišta na obradu prihvaćajući da mu daju dužne namete u naturi ako ne mogu u novcu, ili da mu daju ono što mogu. Očigledno je knez bio zainteresiran da i u takvim uvjetima omogući određeni prihod, ali to sve nije bilo dovoljno da bi se namirili izdaci potrebni za obranu vlastita patrimonija.¹⁶⁰ Na periodičnim obiteljskim okupljanjima, Frankapani su doduše raspravljali kako ponovo vratiti Senj u svoje ruke – ili dogovorom s kraljem ili direktnim napadom. Pomišljalo se i na pomoć Venecije, ali ta je opcija postala bespredmetnom kada se shvatilo da je Veneciji u interesu ostanak slobodnog kraljevskog grada i sjedišta kapetanije Senja u kraljevoj vlasti. Uostalom, neprijateljstvo Frankapana i Mlečana je dodatno eskaliralo kada se Krsto Frankapan, Bernardinov najstariji sin, proslavio kao zapovijednik borbom za cara Maksimilijana I. u njegovom ratu protiv Venecije.¹⁶¹

¹⁵⁹ Detaljnije s uputama na izvorno gradivo u: Hrvoje Kekez, Povijesna studija o razvoju kninske tvrđave, u: Tajana Pleše i dr. (prir.), *Knin. Kninska tvrđava. Konzervatorski elaborat*, Zagreb: Služba za nepokretnu baštinu Hrvatskog restauratorskog zavoda, 2018., str. 42-43.

¹⁶⁰ Radoslav Lopašić (prir.), *Urbaria lingua croatica conscripta – Hrvatski urbari*, ser. *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, sv. V, Zagreb: JAZU, 1894., str. 27-34. Seljak u novonastaloj situaciji nije imao više kome ponuditi i prodati svoje proizvode, a sam se uputiti na putovanje prema vanjskim tržištima je bilo suviše rizično. To je zasigurno velika posljedica prekidanja trgovačkih puteva, pogotovo onog koji je išao od Senja, preko Modruša, do Zagreba pa sve do unutrašnjosti Ugarske; *usp.* Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 72-73; Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 211-212.

¹⁶¹ *Usp.* Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 75-80; Grgin, *Počeci rasapa...*, str. 99-106; Tracy, *Balkan Wars...*, str. 71.

Pojavom osmanskih vojnika koji uništavaju posjede i iza sebe ostavljaju pustoš, kod hrvatskog plemstva dolazi do velikog pomaka u prihvaćanju zaštitničke vojne uloge. Ta uloga gradila se postupno na novim temeljima. Pokušavajući nadomjestiti velike gubitke godišnjih prihoda sa svojih posjeda, hrvatski se plemići okreću raznovrsnim strategijama preživljavanja među kojima dominantno prevladava vojni poziv. Koristili su mogućnost uključivanja u dobro plaćene vojne efektivne Kraljevstva (pretežito u obrambenom Korvinovu sustavu), kao i u efektivne velikaških i crkvenih banderija, ali i u "profesionalne" postrojbe susjednih vladara (bilo kao kondotijeri ili kao niži zapovjednici i konjanici).¹⁶² Oni su braneći svoje posjede, branili ne samo vlastitu, već i susjedne države. Bivajući svjesni položaja Hrvatske kao "štita i vrata kršćanstva" i da o njima ovisi sudbina susjednih zemalja, mogli su odlučiti kod koga će tražiti izvore financiranja obrane. Za takvo snalaženje imali su prešutan pristanak kraljevske vlasti Jagelovića, koji više nisu mogli aktivno pomagati obranu Hrvatske. Tako je i sama retorika hrvatskih velikaša postajala sve slobodnija te su, ne samo molbama, nego i prijetnjama znali dobiti određenu pomoć. Među njima je primjerice bila i da će se "cijela Hrvatska pokoriti Turcima", te im tako osloboditi prolaz na zapad prema Istri, Furlaniji, Štajerskoj i Koruškoj. Takvim je ucjenama bio cilj pridobiti potencijalnog pomagača. Zasiurno su jednokratne ili višekratne pomoći Mlečana, Habsburgovaca i Vatikana donekle punile njihove obiteljske blagajne osiromašene zbog pomanjkanja prihoda sa devastiranih posjeda.¹⁶³

S obzirom na takvu posvemašnju militarizaciju hrvatskog društva, valja podsjetiti što je napisao nuncij, barun Antonio G. Burgio, u pismu papi o stanju u Ugarskoj 1525. godine: *da je sudbina zemlje u rukama plemstva, koje je podijeljeno u tri dijela. Prvi dio čine ratnici, boreći se na granicama plaćeni od magnata i oni su najvrijedniji od svih njih. Međutim, oni su u potpunosti, ovisni o svojim gospodarima, ne čine ništa osim onoga što im oni naređuju i nisu zainteresirani ni za što drugo. Drugi dio sastoji se od onih koji žive na svojim imanjima, te se bave poljoprivredom i trgovinom, ne posjećuju sabore, već jednostavno prepuštaju svoje glasove delegatima koji se šalju na državne skupštine. Treći dio čine oni imućni i dobro situirani plemići koji sudjeluju u javnim poslovima i koji su duboko zabrinuti za*

¹⁶² Usp. Jurković, *Osmanska ugroza...*, str. 46-50.

¹⁶³ Gligo, *Govori protiv Turaka...*, str. 60; Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 74; Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia...*, str. 104 i 110.

sudbinu zemlje.¹⁶⁴ Hrvatsko je i ugarsko plemstvo u blizini obrambenog sustava pripadalo prvoj, niže i velikim dijelom dobrostojeće plemstvo sjeverozapadnih županija Slavonije, zapadnih, sjevernih i središnjih županija Ugarske desetljećima naviklo na sigurnost u dubokom zaleđu obrambenog sustava drugoj, a trećoj su skupini pripadali baruni Kraljevstva aktivni u krugu dvora kralja Ludovika II., ali kao i pripadnici druge skupine, bez iskustva ratovanja s Osmanlijama. Pripadnici treće skupine, premda *zabrinuti za sudbinu zemlje*, ali vojno potpuno neiskusni, odveli su primjerice svojim savjetima kralja i okupljenu ugarsku vojsku u smrt na Mohačkom polju. Uočivši dakle vrline i mane svake skupine, Burgio je s pravom istaknuo da su pripadnici prve skupine ratnici i *najvrijedniji* dio ugarsko-hrvatskog plemstva iako na njih kraljeva vlast nije imala nikakva utjecaja, jer su bili prepušteni brizi magnata na granici. A ti magnati su kao i njihovi familijari bili u nezavidnoj situaciji domišljajući se, kako je Bernardin Frankapan lakonski objasnio, *da ne budu protjerani i da sve svoje ne izgube*.¹⁶⁵

Hrvatsku ne samo da je pritisnula osmanska opasnost, već su velikaši bili često razjedinjeni i u svađama. Obitelji poput Frankapana, Karlovića i Iločkih su često bile protuteža banu i nevoljko su mu se pokoravale. Međutim, Bernardin Frankapan u svojem govoru naglašava da je temeljni problem hrvatskog društva stravična depopulacija i posvemašnje siromaštvo – nedostaje, kako kaže, *ljudi, srebra, bogatstva i sredstava*.¹⁶⁶ Zasigurno su se hrvatski velikaši služili i nedozvoljenim radnjama da pokriju svoje izdatke. Tako su se nasilno utjerivali dugovi, nametale nezakonite dadžbine trgovcima i putnicima, dogovarale i provodile otvorene ili potajne trgovine s “neprijateljima kršćanstva” premda je bila zabranjena i kanonom, potom zlorabile poslano pomoći za obranu i prehranjivanje pa se čak i objedama optuživalo neke velikaše da su prešli na osmansku stranu. S vremenom je plemstvo došlo u situaciju da su se znale voditi borbe npr. oko nekoliko poslanih topova za obranu Knina, koje je Mihael Vojković zadržao u svom Klokoču. Treba razumijeti kontekst vremena gdje je svaka pomoć bila dobro došla. Plemićima je tako jedino prostalo u nemogućim uvjetima izboriti se na sve načine za, ako je ikako bilo moguće, nastavak egzistencije na obiteljski baštinjenim posjedima.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 75, bilj. 59. i u njoj navedeni izvor i literaturu.

¹⁶⁵ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 294; Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 72.

¹⁶⁶ Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia...*, str. 103 i 109.

¹⁶⁷ Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 81.

Krbavska bitka

Krbavska biskupija koja je osnovana 1185. sa sjedištem u Mrsinju i potom u Udbini (starohrv. Udvinje, odnosno *Vdiuigne*)¹⁶⁸ isticala se već od 12. stoljeća kao važniji naseljeniji prostor u odnosu na ostale županije ličke kotline i gornjeg Pounja. Kao središte biskupije, utjecala je na kulturni život toga kraja. Krbava je dakle bila jednim od najistaknutijih žarišta glagoljaške književnosti, s velikim brojem liturgijskih i neliturgijskih kodeksa. U diplomatskom smislu čak četvrtina sačuvanih pisanih isprava, pisanih glagoljicom i na hrvatskom jeziku, do Mohačke bitke 1526., potječe s područja Krbave.¹⁶⁹

Uz područje Krbave se veže obitelj Kurjakovića, plemenitog roda Gusića, koja je bila jedna od najmoćnijih plemićkih obitelji tadašnje Hrvatske. Njihovo sjedište bilo je u biskupskoj Udbini, gradu na brdu koji je dominirao Krbavskim poljem u kojem su se račvali putovi prema sjevernom Primorju, Velebitskom podgorju, sve do donjeg toka rijeke Zrmanje.¹⁷⁰ To područje je bilo zaštićeno sa pet utvrda koje su štatile i nadzirale kretanje trgovačkih karavana.¹⁷¹ Kao takav, prostor Krbave je bio idealnim područjem preko kojeg su akindžijske postrojbe napadale dubinu teritorija Hrvatske i susjedne zapadne zemlje. Prostor je bio sve češćim, gotovo učestalim provalama izložen od 1468. godine. One su osobito eskalirale nakon smrti kralja Korvina 1490. unatoč respektabilnoj obrambenoj snazi područja današnje Like, koju je činilo niže i srednje (ne)rodovsko plemstvo naseljeno diljem tog područja.¹⁷²

Pored brojnih uspješnih akindžijskih i martoloških naleta događali su se i oni koje su hrvatske plemićke vojske uspjevale presresti i uništiti. Kao uvertiru bitke na Krbavskom polju treba spomeniti događaj koji se odigrao 1491. godine. Tu epizodu spominje i kroničar franjevac Ivan Tomašić u 16. stoljeću. Prema njemu, Hrvati su pod vodstvom bana Ladislava Egervarskog i dvojice Frankapana, Ivana Cetinskog i

¹⁶⁸ Vidi niže priloženu kartu.

¹⁶⁹ Dane Pejnović, Geopolitički položaj Krbave u srednjovjekovnom, osmanlijskom i vojnokrajiškom razdoblju (dalje: Pejnović, Geopolitički položaj Krbave), u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice* (dalje: Pavličević (ur.), *Krbavska bitka*), Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1997., str. 55.

¹⁷⁰ O Krbavskoj biskupiji detaljnije u: Mile Bogović, Crkveno ustrojstvo Like i Krbave u srednjem vijeku, u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1997., str. 79-89; o knezovima Krbavskim: Ivan Botica, *Krbavski knezovi u srednjem vijeku* (dalje: Botica, *Krbavski knezovi*), doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

¹⁷¹ Pejnović, Geopolitički položaj Krbave..., str. 55.

¹⁷² *Usp.* Ivan Jurković, Gorski kotar, Gacka, Lika i Krbava: »Izgинуše izabrani momci, sjajni vitezovi ... koji su oslobodili iz turskih ruku Apuliju« (dalje: Jurković, Gorski kotar, Gacka), u: Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja...*, str. 327-339. i u tom tekstu detaljnu literaturu.

Križ Krbavskih biskupa, jedan od najdragocijenih sakralnih predmeta hrvatske crkvene baštine.

Preuzeto sa: https://hr.wikipedia.org/wiki/Zlatni_kri%C5%BE_krbavskih_biskupa

Mihaela Slunjskog, potukli osmansku vojsku dočekavši ju u klancu Vrpile. Osmanlije su se vraćali sa pljačkaškog pohoda iz Kranjske, vodeći sa sobom plijen i zatočenike. Tradicionalni put kojim su se vraćali bio je Vrhovine – Homoljac – Korenica – Vrpile – Krbavsko polje. U tom boju, poginulo je 9.000 Osmanlija i oslobođeno je 18.000 zarobljenika.¹⁷³ Poraz osmanske vojske je ozbiljno narušio ugled bosanskog sandžakbega, koji je 1493. reagirao novim pomno planiranim i organiziranim pohodom.¹⁷⁴ Prilike su u Hrvatskoj u to doba bile vrlo teške. U te dvije godine nestabilne vlasti Vladislava II. Jagelovića, Frankapani su nastojali pod svaku cijenu vratiti u svoj posjed vinodolske gradove, Senj i Otočac koje im je oduzeo kralj Matija Korvin. Nadalje, mletačke i habsburške pretenzije su itekako bile prisutne i osjećale su se u političkom životu hrvatskih zemalja. Knez Bernardin Frankapan je do polovice srpnja 1493. vratio četiri vinodolska kaštela, a Hanž Frankapan Brinjski je sa šurjakom Karlom Kurjakovićem Krbavskim opsjeo Senj. Opsjednutomu kraljevskom

¹⁷³ Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 225-226; Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 41.

¹⁷⁴ Osim monografije Anđelka Mijatovića o Krbavskoj bitci su u novije vrijeme objavljena i dva vrlo studiozna znanstvena članka: Hrvoje Kekez, Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja? (dalje: Kekez, Bernardin Frankapan i Krbavska bitka), *Modruški zbornik*, vol. 3, no. 3 (2009.), str. 65-101; Krešimir Kužić, *Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju 1493. godine* (dalje: Kužić, *Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju*), *Historijski zbornik*, god. 47, br. 1 (2014.), str. 11-63. O Jakub-paši detaljnije u: Nenad Moačanin, Život Jakub-paše, pobjednika na Krbavi 1493., u: Pavličević (ur.), *Krbavska bitka...*, str. 175-177.

gradu Senju su na zapovijed Vladislava II. priskočili u pomoć banovi Emerik Derenčin (mađ. Imre Derencsényi) i Ivan Bot od Bajne (mađ. János Both Bajnai). Izgleda da su šurjaci na vijest o dolasku banova sa velikom vojskom pokušali iznenadnim napadom osvojiti Senj tijekom kojeg je Karlo poginuo, pa se Hanž povukao prema svom Brinju iz kojeg je pružao otpor pristiglim banovima. Da tragedija bude veća, tijekom podsjedanja Brinja poginuo je i ban Ivan Bot od Bajne. U međuvremenu, stigla je vijest o novoj osmanskoj provali.¹⁷⁵

Za novi se pohod na Hrvatsku, Kranjsku i Štajersku, bosanski sandžakbeg Hadum Jakub-paša posebno pripremao. Bosanskim je jedinicama pridodao odjel janjičarske konjice iz Carigrada pod zapovjedništvom dvojice islamiziranih sinova bosanskih vladarskih obitelji, Ishak-bega Kraljevića (sina kralja Stjepana Tomaševića) i Ahmed-paše Hercegovića (sina hercega Stjepana Kosače), odjel konjice iz Srbije pod zapovjedništvom sandžakbega Ismail-bega kruševačkog, te odjel konjice pod zapovjedništvom Mehmed-bega karljijskoga (skopskoga).¹⁷⁶ Vojsku je poveo Jakub-paša početkom lipnja 1493., te je pohod započeo napadom na grad Jajce. Kako bi onemogućili pomoć opkoljenom Jajcu, Osmanlije su istodobno provalili prema Šibeniku. U vrlo kratkom roku o tim napadima bili su obavješteni i papa Aleksandar VI. i Venecija. Jakub-paša je ostavio popaljenu i opljačkanu okolinu Jajca, ali grad nije mogao osvojiti. Krajem srpnja ili početkom kolovoza Osmanlije su prešli rijeku Unu kod Ostrošca, te vjerojatno krenuli prema Kranjskoj, pljačkajući krajeve od Slunja preko rijeke Kupe, do Drave, osobito okolicu Celja i Ptuja u Štajerskoj. Izbjegavajući sukob sa štajerskim kapetanom Jakovom Sekeljom, povlačili su se prema Hrvatskoj. U Zagorju su se zadržali petnaest dana, zatim krenuli prema Turopolju gdje su opljačkali i spalili Lukavec te poharali čitavo turopoljsko područje.¹⁷⁷

Odvijao se scenarij koji je u par riječi opisao pop Martinac: *Silni vojvode (osmanski – op.a.) zametahu česte bojeve s kršćanskim pukom, tukući se na poljima i na gorskim prijelazima i na prijelazima voda...*¹⁷⁸ Po svemu sudeći tako je bilo i te 1493. godine. Saznavši za tu provalu u hrvatske i u zemlje Svetog Rimskog Carstva,

¹⁷⁵ Usp. različite interpretacije tih događaja u: Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 227-228; Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 77-79; Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 45; Kekez, Bernardin Frankapan i Krbavska bitka..., str. 68-75; Kužić, *Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju...*, str. 18.

¹⁷⁶ Usp. Kekez, Bernardin Frankapan i Krbavska bitka..., str. 83; Kužić, *Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju...*, str. 19.

¹⁷⁷ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 228-230; Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 47; Kekez, Bernardin Frankapan i Krbavska bitka..., str. 72-74.

¹⁷⁸ Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 41.

ban Emerik Derenčin prekinuo je opsadu Brinja i zatim oko sebe okupio hrvatske velikaše: Frankapane, Ivana Cetinskog, Nikolu Tržačkog i Bernardina Modruškog, zatim Petra Zrinskog, Jurja Vlatkovića, jajačkog bana Mihaela Pethkeya i druge. Hrvatsku vojsku je činio i veliki broj pješaka, pripadnika plemićkih rodova Bužana, Like, Gacke i Krbave.¹⁷⁹ Zaposjeli su položaje kako bi dočekali osmansku vojsku u povratku. Najvjerovatnije je hrvatska vojska s manjim postrojbama držala više položaja preko kojih je bio moguć povratak Osmanlija u Bosnu, pa tako i mjesta u Slavoniji na rijeci Uni. Biskup Juraj Divnić piše: *Turčin je pak predvidio zasjedu pa, bojeći se kršćanske vojske, koja je bila opremljena ljudstvom i oružjem, skrene prema europskim primorskim planinama što se dižu nad Damacijom, želeći izbjeći naše čete ili je radije samo hinio bijeg htijući se, po običaju boriti lukavstvima i spletkama.*¹⁸⁰

Osmanska vojska je očigledno mijenjala pravce svoga kretanja. Tako je Jakub-paša krenuo od Turopolja, uz Kupu i Mrežnicu prema Kapeli, odakle je mogao skrenuti prema Bihaću, ali je ipak produžio prema Modrušu, popalio ga i poharao njegovu okolinu. Tvrđavu Bernardina Frankapana ponad Modruša, Tržan-grad, međutim nije uspio osvojiti. Tek tada je Jakub-paša stupio u pregovore s banom Derenčinom nudeći mu otkup u zamjenu za slobodan prelazak u Bosnu. No, ban je odbio tu ponudu zahtijevajući oslobađanje svega roblja i predaju ukupnog plijena, što pak Jakub-paši nije bilo prihvatljivo. Izgleda da je tada pala odluka o proboju prema Bosni preko Krbavskog polja. Derenčin je prikupljao snage okolnoga hrvatskog plemstva na istočnom dijelu Krbavskog polja gdje je odredio njihove borbene položaje. Osmanska vojska saznavši da joj je zapriječen put, oprezno se sa Koreničkog uputila prema Krbavskom polju, ali ne preko Vrpila, gdje je prije dvije godine doživjela težak poraz, već preko najnižega i najužeg prijevoja Gorica.¹⁸¹ Svi podaci govore o tome da je hrvatska vojska bila brojnija, ali je zbog velikog broja *ad hoc* okupljenih velikaških banderija ona zapravo po vojnoj spremnosti i uvježbanosti bila slabija od osmanske. Vojska Jakub-paše je kud i kamo bila bolje naoružana, za tu prigodu dobro uvježbana, vođena i s borbenim iskustvom iz prethodnih pohoda.

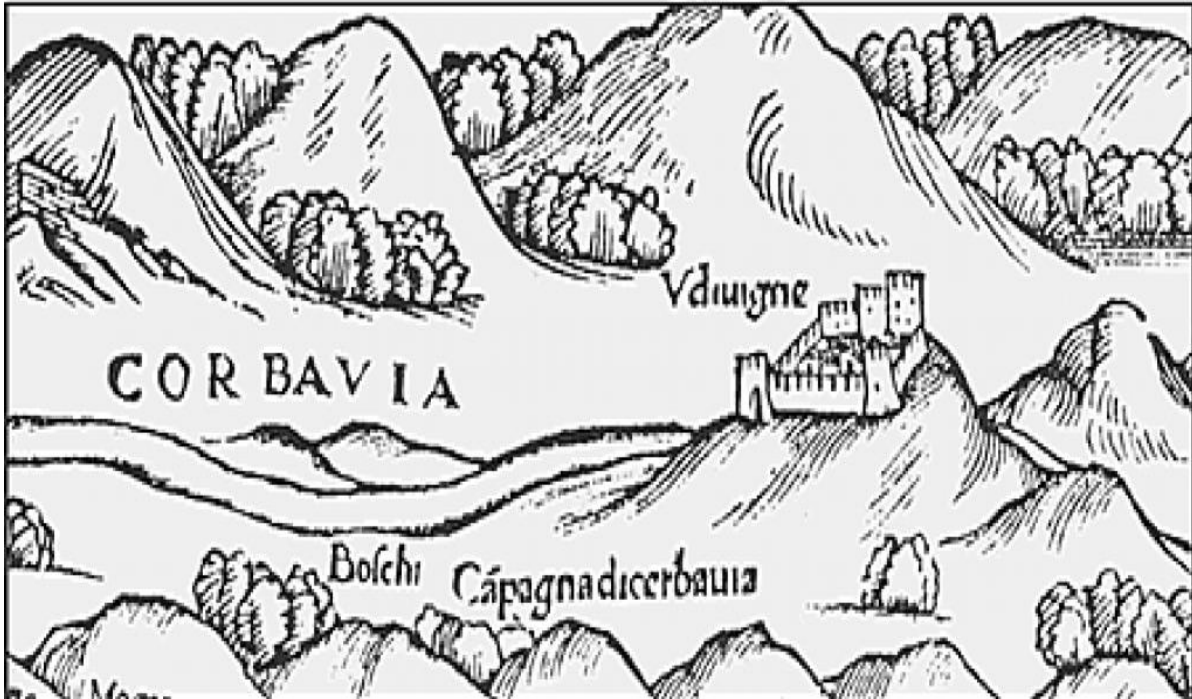
¹⁷⁹ Divnić, *Pismo papi Aleksandru...*, str. 19 i 23; Jurković, *Gorski kotar, Gacka...*, str. 333.

¹⁸⁰ Gligo, *Govori protiv Turaka...*, str. 316; Juraj Divnić, *Pismo papi Aleksandru VI.* (dalje: Divnić, *Pismo papi Aleksandru*), prir. Olga Perić, ser. Knjižnica Baščina, Šibenik: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", 1995., str. 18-19; Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 49.

¹⁸¹ O mogućim pravcima kretanja glavnine vojske Jakub-paše uoči Krbavske bitke više u: Kekez, *Bernardin Frankapan i Krbavska bitka...*, str. 74 i kartu 1 na str. 90; Kužić, *Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju...*, str. 21-22 i sliku 1 na str. 60.

Treba napomenuti da je Jakub-paša raspolagao s brojnijom, i na veliko iznenađenje Hrvata, pored lake i teškom konjicom.¹⁸²

Utvrda Udbina na Paganovoj karti (prije 1527.).

Preuzeto sa:

<https://darkoantolkovic.wordpress.com/2017/10/25/krbavasrednjovjekovno-hrvatsko-naselje-i-sjediste-biskupije-krbavske/>

Detaljan plan bitke hrvatskih zapovjednika nije poznat. S obzirom da pregovori sa Osmanlijama o puštanju zarobljenika i predaji plijena nisu uspjeli, cilj je bio poraziti neprijatelja, osloboditi zarobljenike i oduzeti plijen. Postoji više vijesti o nesložnosti u taboru bana Derenčina. Naime, hrvatski velikaši su predlagali da se Osmanlije dočeka negdje u gorskom prolazu gdje njihova konjica ne bi mogla doći do izražaja, dok je ban Derenčin zagovarao da se bitka sa Osmanlijama zametne u ravnici, gdje bi njegova teška konjica došla do izražaja više nego u gorskim predjelima. Po svemu sudeći, ban je inzistirao na klasičnoj srednjovjekovnoj bitki sučeljenih vojski, odnosno na "frontalnom sudaru". Ipak, većina hrvatske vojske se smjestila, na taktički povoljnom položaju – uzvišenomu istočnom brežuljkastom dijelu Krbavskog polja. Dok su vojskovođe na hrvatskoj strani raspravljali o taktici predstojeće bitke, Jakub-

¹⁸² Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 232; Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 57; Kužić, *Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju...*, str. 24 i 34-38.

paša je poslao jaku akindžijsku konjaničku postrojbu da neopaženo prijeđe rječicu Krbavicu južno od Udbine i da skrivena od pogleda zauzme položaj u šumi iza vojske bana Derenčina.¹⁸³ Umjesto da u zasjedi dočekaju osmansku vojsku, kako su predlagali hrvatski velikaši, vojska se bana Derenčina postrojila nesvjesna da je u osmanskoj smrtonosnoj klopci.

Bitka je počela u ranim jutarnjim satima i trajala je sve do popodnevnih sati. Ban je postavio vojsku u tri odjela. Prvi su sačinjavale snage Kraljevine Slavonije sa Franjom Berislavićem na čelu. Drugim odjelom hrvatske vojske je zapovijedao knez Ivan Frankapan Cetinski, trećim knezovi Nikola i Bernardin Frankapan. Uz taj je odjel bio i ban Emerik Derenčin sa svojom postrojbom. Jakub-paša je odlučio ne upuštati se u frontalni sukob sa teškom konjicom hrvatske vojske, već je fingirajući napad lakom konjicom i njezinim "paničnim" povlačenjem izazvao hrvatske snage da krenu u progon i napuste svoj bojevi poredak, što se i dogodilo. Drugi dio osmanske vojske koji je predvodio Ismail-beg nasrnuo je na hrvatske snage koje su čekale na usponu istočnih brežuljaka Krbavskog polja. Hrvatska konjica koja je progonila osmanske lake konjanike u njihovu navodnomu paničnom bijegu, ubrzo je naletjela na zid teške Jakub-pašine konjice te se u neredu pred njome počela povlačiti prema početnim položajima. No, tada je uslijedio s leđa udar iz šuma Krbavskog polja prikrivene osmanske postrojbe. Tako se na polju hrvatska vojska našla napadnuta frontalno, sa desnog boka i s leđa. Okružena sa svih strana, hrvatska vojska se teško nosila sa tim udarom i počela je uzmicati. Među prvima gine Ivan Frankapan Cetinski, koji se probio do svojih snaga dok su još držale položaj. Njegovo su mrtvo tijelo uporno branili vjerni mu vojnici, koji nisu dopuštali neprijatelju da ga odnese kao ratni trofej. U nastalom je kaosu poginuo i Juraj Vlatković.¹⁸⁴ Sve je to utjecalo na vojnike koji su sve paničnije pokušavali tražiti spas i u bijegu, što je neprijatelj nemilosrdno kažnjavao, sustizao ih i napadao, ubijao i na koncu malobrojne zarobio. Mnogi su se Hrvati navodno bježeći udavili u rječici Krbavici nastojeći ju pod teškom vojnom opremom preplivati.¹⁸⁵ Poginuli su Petar Zrinski, jajački ban Mihael Pethkey te sin i brat bana Derenčina. On se do zadnjega časa borio nastojeći održati red u svojoj

¹⁸³ Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 231; Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 64; Kekez, Bernardin Frankapan i Krbavska bitka..., str. 83; Kužić, *Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju...*, str. 23-24.

¹⁸⁴ Juraj Vlatković Kosača bio je mladić koji je tek postao punoljetan. Borio se vjerojatno u banderiju Bernardina Frankapana, jer mu je majka Margareta bila sestrom Bernardinove supruge Lujze. Na osmanskoj se pak strani borio stirc mu, Ahmed-paša Hercegović.

¹⁸⁵ U nabujaloj Krbavici su se izgleda mahom utopili pješaci Bernardina Frankapana, dok ju je on uspio prijeći i dokopati se crkvice sv. Marka podno Udbine, odakle se tek sa šestoricom svojih preživjelih vojnika povukao u Modruš; *usp.* Kekez, Bernardin Frankapan i Krbavska bitka..., str. 84-85 i 87.

vojsci, ali je na koncu zarobljen s knezom Nikolom Frankapanom. Obojica su bačeni u okove i odvedeni u Carigrad sa ostalim zarobljenicima, plijenom i trofejnim košarama punim odsječenih noseva nesretnih hrvatskih branitelja za koje je sultan plaćao po dukat. Iz bitke se uz teške gubitke svojih vojnika probio tek Bernardin Frankapan.¹⁸⁶

Glas o krbavskoj katastrofi brzo se proširio Europom. Ninski biskup Juraj Divnić 27. rujna 1493. piše pismo papi Aleksandru VI. osamnaesti dan nakon bitke: *U onaj jedan dan na jednom tijesnom prostoru trinaest tisuća ljudi bilo je što zarobljeno što ubijeno. Po putovima, na sve strane, leži vrlo mnogo ukočenih tjelesa što ih razdiru vuci, tigrovi, medvjedi i ostale zvijeri, a nema nikog da ih pokopa. Tko da ispričevjedi poraz onoga dana, tko da ispriča onu propast? Osim toga, ni to se Turcima nije činilo dovoljno za trijumf pa su sjekli noseve ubijenima i nanizali ih da ih mogu lakše donijeti svome Caru kao znak pobjede i da se mogu hvalisati kličući o tako žalosnom trijumfu. Neke sapeše u negve teškog sužanjstva i odvedoše. I samoga bana baciše u okove, a njegovu sinu, također vrlo hrabrom vojniku, pred očima oca odrubiše glavu i toplom krvlju sina jedinca popskaše očevo lice.*¹⁸⁷

Zapis još jednog suvremenika tog događaja, popa Martinca, govori o tome događaju u Drugom novljanskom breviraju ovako: *Tada pak gospoda hrvatska i bani hrvatski digoše vojsku protiv njega i (poče) boj između četa na polju velikom krbavskom. I tu se boriše u velikoj bitci. Tada bijaše pobijeđena čast kršćanska, tada uhvatiše bana hrvatskoga još živa. Tada ubiše bana jajačkoga. Tada padoše krepki vitezovi i slavni borci, u svome porazu, radi Kristove vjere. Još primiše smrt radi vjere kao družba Svetoga Mauricija. Samo se knez Bernardin Frankopan izvuče s malo ljudi. I tada počеше cvilit rodilje i udovice mnoge te drugi. I bi zabrinutost velika kod svih koji su živjeli u ovim zemljama kakva nije bila od vremena nečistih Tatara i Gota i Atila.*¹⁸⁸

Usprkos svemu, Osmanlije nakon Krbavske bitke ne osvajaju značajniji dio hrvatskih teritorija sljedećih nekoliko desetljeća (izuzevši pad Makarske 1499.). Velika bojišta su mirovala i tek su između 1510. i 1515. počela značajnija osmanska

¹⁸⁶ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 288-234; Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 73-77; Kekez, *Bernardin Frankapan i Krbavska bitka...*, str. 83-88; Kužić, *Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju...*, str. 23-28.

¹⁸⁷ Gligo, *Govori protiv Turaka...*, str. 318; Divnić, *Pismo papi Aleksandru...*, str. 22-23; Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 78. Isto prepričano u: Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 230.

¹⁸⁸ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 232; Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 78.

osvajanja koja će itekako biti zapažena;¹⁸⁹ potom po sudbinu Ugarske ključno osmansko osvajanje Beograda 1521., a po Hrvatsku Knina 1522. i po Dalmaciju Ostrovice 1523. godine. Dakle, neposredne posljedice nakon Krbavske bitke nisu bile teritorijalne naravi. Nisu, po svemu sudeći bile presudne niti u smislu slabljenja obrambenih potencijala Hrvatske, premda je većina okupljene vojske na Krbavi izginula.¹⁹⁰ Naime, znakovito je primjerice da se Bernardin Frankapan unatoč pogibiji čitava njegova banderija na Krbavi odazvao pozivu rođaka i kralja Ferrantea II. Napuljskog te je na proljeće 1495. osobno vodio banderij od 600 svojih konjanika u rat protiv francuskog kralja Karla VIII. i s njima sudjelovao u bitci kod Fornova. On to sigurno ne bi učinio bez osiguranja vlastitih tvrđava za što je morao izdvojiti dovoljan broj branitelja, a što govori u prilog pretpostavkama da je ljudski obrambeni potencijal hrvatskih velikaša nakon Krbave još uvijek bio priličan.¹⁹¹ Ipak, Krbavska bitka predstavlja prekretnicu u vojno-političkoj povijesti Hrvatske. Ona je bila posljednji pokušaj hrvatskog plemstva da samostalno bez pomoći svojega ili stranog vladara zametne tako veliku bitku s Osmanlijama. Ta je bitka definitivno pokazala ranjivost dinarskog prostora, koji je u slučaju pojave velike osmanske vojske bio bez sigurne i prave obrane. Stoga se kralj Vladislav, i sam oskudijevajući u novcu, ljudstvu i materijalnoj vojnoj potpori, fokusirao da zaštiti Senj i Jajce, ključne tvrđave na komunikacijskom i opskrbnom pravcu od Jadrana do Panonske nizine.¹⁹² Tragičan ishod Krbavske bitke označio je dakle trenutak od kojeg se hrvatsko plemstvo više nije okupljalo u zajedničku veliku vojsku koja bi stala nasuprot Osmanlija. To govori i Ivan Tomašić, kroničar iz 16. stoljeća, koji navodi da Krbavska bitka predstavlja: “Rasap Hrvatskog Kraljevstva” i da je to mjesto gdje je izginulo “čitavo plemstvo hrvatsko”.¹⁹³ Odmah nakon nje su se hrvatski staleži okupljeni u Bihaću okrenuli traženju novih načina obrane, pomoći i političkih okvira. Poslali su svoje predstavnike

¹⁸⁹ Godine 1512. Osmanlije probijaju hrvatsku obranu na rijeci Spreči i osvajaju Srebrenik i Srebrenički banat, potom osvajaju Blagaj na rijeci Sani, te ugrožavaju Slavoniju, Srijem i južnu Ugarsku. U siječnju 1513. probijaju hrvatsku liniju na rijeci Cetini; *usp.* Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju...*, str. 100.

¹⁹⁰ O brojčanim podacima sudionika Krbavske bitke najtemeljitija analiza izvornih podataka u: Kužić, *Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju...*, str. 28-33.

¹⁹¹ *Usp.* Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 70, bilj. 44; *isti*, *Gorski kotar, Gacka...*, str. 333.

¹⁹² Ivo Goldstein, *Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti* (dalje: Goldstein, *Značaj Krbavske bitke*), u: Pavličević (ur.), *Krbavska bitka...*, str. 24.

¹⁹³ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 233; Goldstein, *Značaj Krbavske bitke...*, str. 25.

već sljedeće 1494. godine da zatraže pomoć od njemačkog kralja Maksimilijana i pape Aleksandra predstavljajući im Hrvatsku kao – Predziđe kršćanstva!¹⁹⁴

Ban Petar Berislavić

Iako je primirje sklopljeno 1503. S Osmanlijama produženo polovicom rujna 1511. na sljedećih pet godina tako što su na inzistiranje kralja Vladislava II. unj bili uključeni i Poljsko Kraljevstvo i Mletačka Republika dogodilo se da su u njemu bile izostavljene Hrvatska, Slavonija i Dalmacija! Stoga su osmanske vojskovođe iz Bosne i Hercegovine smatrali da mogu nastaviti sa svojim akcijama pustošenja hrvatskih graničnih područja. Da nevolja bude veća, koji dan prije potpisivanja primirja su iznenada umrli banovi Andrija Bot od Bajne (starohrv. Andrijaš Bot z Bajne, mađ. András Both Bajnai) i Marko Mišljenović od Kamičca, pa je Hrvatska bez tih vrsnih vojskovođa morala čekati do 12. ožujka 1512. na imenovanje novog bana – ugarskog palatina Emerika Perényija.¹⁹⁵ No, to imenovanje je u Hrvatskoj i Senju izazvalo reakciju¹⁹⁶ premda je bilo u početku dočekano s oduševljenjem koje je zbog njegova stalnog odsustva ubrzo splasnulo.¹⁹⁷ Perényijeva bolest je na koncu Vladislava II. sredinom 1513. nagnala da “banskim upraviteljem Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije” (*banatus regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniae prefectus*) imenuje mladoga vesprimskog biskupa i vrhovnoga kraljevskog blagajnika, Petra Berislavića.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 234-236; Goldstein, *Značaj Krbavske bitke...*, str. 25; Jurković, *Turska opasnost i hrvatski velikaši...*, str. 74, bilj. 55; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje...*, str. 479.

¹⁹⁵ Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 293-296.

¹⁹⁶ Vidi gore bilj. 142.

¹⁹⁷ Naime, Perényi je svojim banovcem imenovao kneza Ivana Karlovića Kurjakovića, koji je kao iskusan protuosmanski ratnik svim silama branio Hrvatsku nastojeći osigurati pomoć bana i kralja iz Ugarske; Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 296-301.

¹⁹⁸ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 294. Životopisi su Petra Berislavića u više navrata pisani, ali recentne monografije o njemu, unatoč lanjskoj 500-toj obljetnici njegove pogibije, još uvijek nema. Važnija literatura o njemu: Ivan Tomko Mrnavić, *Vita Petri Berislavi – Životopis Petra Berislavića*, prir. i prev. Vlado Rezar – Tamara Tvrtković, Zagreb – Trogir: Hrvatski institut za povijest – Muzej grada Trogira, 2008. te uvodna studija u tom djelu: Marija Karbić, Ban Petar Berislavić i njegovo doba (dalje: Karbić, Ban Petar Berislavić), str. IX-XIV; Matija Mesić, Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II (dalje: Mesić, Banovanje Petra Berislavića), *Rad JAZU*, knj. 3 (1868.), str. 1-64, reprintirano u: *isti, Hrvati na izmaku srednjeg vijeka. Izabrane rasprave* (dalje: Mesić, *Hrvati na izmaku*), Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Odjel za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1996., str. 125-188; Eduard Peričić, Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić (dalje: Peričić, Vranski priori), *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 18 (1971.), str. 239-321; Joško Zaninović, Kako je biskup, ban i vranski prior Petar Berislavić pribavio Hrvatskoj naslov “Predziđe kršćanstva” (dalje: Zaninović, Kako je biskup), *Croatica Christiana perodica*, vol. 18, no. 33 (1994.), str. 109-134.

Berislavić je odmah kod netom izabranoga pape Lava X. (1513. – 1521.) naišao na razumijevanje i od njega dobio ne samo 50.000 zlatnih florena, već i materijalnu pomoć, koju je smjesta iskoristio kako bi razbio osmanski pohod širih razmjera između rijeka Kupe i Une. Sa svojim i banderijima knezova Mihovila Frankapana Slunjskog, Ivana Karlovića Krbavskog, Nikole Šubića Zrinskog (Starijega) i Franje Berislavića Grabarskog, dakle hrvatskih i slavonskih najuglednijih grofovskih obitelji, krenuo je obalom rijeke Save i prešao ju kod Jasenovca, te se utaborio na Veliku Gospu kraj grada Dubice da ondje dočeka osmansku vojsku. Na pojavu vojske bosanskog sandžakbega Junuz-age, krenuo je u odlučan napad 16. kolovoza iako mu je vojska bila brojčano slabija od osmanske. Odlučnost i hrabrost se isplatila – odnio je sjajnu pobjedu, koja je odjeknula širom Kraljevstva i Europe. Kralj Vladislav ga je za nagradu imenovao županom Dubice i vranskim priorom, a na Božić mu je iste godine papa Lav X. darovao slavodobitnički mač i šešir, znamenja koja su dobivali veliki ratnici tog vremena.¹⁹⁹ Štoviše, početkom 1514. preuzeo je u cijelosti položaj bana Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.²⁰⁰

Već krajem veljače 1514. Osmanlije prodiru do hrvatskoga dobro utvrđenog grada na obali Skradina, a nakon toga napadaju i Knin, gdje su poraženi. No, u rujnu te godine su bili uspješniji. U jakom su naletu na Lučku županiju u Hrvatskoj zaposjeli manje, ali strateški važne utvrde Karin, Korlat i Kaštel kod Novigrada. Primjetivši da ne može spriječiti na širokom području neprijateljske provale, Berislavić se odlučio za novu taktiku – navalnog rata. Pokušati će ju primjeniti baš na tom području.²⁰¹ Glavna prepreka u njenu ostvarenju mu je bila Venecija, jer je u njemu, kao Trogiraninu koji se ranijih godina zalago da kralj Vladislav Mlecima preotme Dalmaciju, vidjela veliku opasnost pa mu je stoga uskraćivala pomoć u borbi s Osmanlijama. *Serenissima* je znala da će ban s velikom vojskom doći do granica njezinih posjeda u Dalmaciji, što se i dogodilo u ožujku 1515. kada se utaborio u mjestu koje je bilo udaljeno dva dana hoda od Šibenika.²⁰² Krenule su pripreme za pohod na Bosnu...

¹⁹⁹ Mesić, *Hrvati na izmaku...*, str.108-109; Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 301-302; Zaninović, *Kako je biskup...*, str. 119; Karbić, *Ban Petar Berislavić...*, str. XIII-XIV.

²⁰⁰ Mesić, *Hrvati na izmaku...*, str. 107; Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 301; Zaninović, *Kako je biskup...*, str. 117; Karbić, *Ban Petar Berislavić...*, str. XI.

²⁰¹ Tracy, *Balkan Wars...*, str. 119.

²⁰² Svakakve su vijesti kolale prema Veneciji, poput one da se Berislavić povjerio nećaku skradinskog biskupa kako namjerava posjetiti rodni Trogir u kojemu želi služiti Svetu misu, a ako mu Mlečani to ne dozvole da će opkoliti grad s velikim brojem konjanika. Mlečani su dobili i "vijest" da 18. veljače, ban ne namjerava krenuti na Turke već u zauzimanje Dalmacije i slično; *usp.* Mesić, *Hrvati na izmaku...*, str. 115; Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 309-310; Zaninović, *Kako je biskup...*, str. 119-120.

Papa je preko otočakog biskupa Vicka Andreisa i Cortonskoga Julija, poslao 2.000 dukata, žita, baruta, sumpora, salitre i više vrsta topova. Kako bi pojačao svoju vojsku dodatnim postrojbama Berislavić se obratio slavonskim staležima, ali su se oni pozvali na stari običaj prema kojem nisu bili obavezni boriti se na drugoj obali rijeke Save, te tu biva odbijen i ostaje bez pomoći. Zato se razočaran obratio kralju Vladislavu, koji je pod prijetnjom konfiskacije imovine zapovijedio slavonskim plemićima da mu pošalju pomoć, što su ovi na koncu i učinili. U međuvremenu je od pape dobio novu pomoć u iznosu od 20.000 dukata da s tim novcem utvrdi gradove u Hrvatskoj koji su bili od strateške važnosti, s time da je Lav X. poručio kako će po otočakome biskupu poslati još 7.000 dukata s istom namjenom. Pomoć je pružila i Dubrovačka Republika isplativši zaostali trogodišnji tribut od 15.000 zlatnih florena. Okupivši vojsku, dobro opremljen, krenuo je, ispostavilo se, u vrlo uspješan vojni pohod na Bosnu. Vrativši se s bogatim plijenom utaborio se krajem svibnja kod Novigrada s oko 10.000 ljudi. Međutim, bosanski paša je bio lukaviji – pratio je s distance neopaženo Berislavićevu vojsku i čim se utaborila napao ju je i šokirane hrvatske vojnike hametice porazio.²⁰³

Osokoljen tim uspjehom, bosanski paša je odlučio osvojiti grad Jajce i banat koji je dugo odolijevao osmanskim napadima. Čim je saznao za taj plan, Berislavić je obavijestio papu, našto je ovaj 15. lipnja 1515. pismom molio Veneciju za novčanu pomoć kako bi ban spriječio osvajanje te važne strateške tvrđave. Berislavić od Venecije pomoć nije dobio, ali jest od palatina Perényija, koji je osobno doveo ugarsku vojsku. Njih su dvojica uspjeli Jajce u mjesecu srpnju opskrbiti hranom, streljivom i novom vojnom posadom što je jajačkoj posadi omogućilo još nekoliko godina uspješnog odolijevanja osmanskim opsadama, jer je do kraja 1515. godine Berislavić opetovano slao u taj grad sav potreban materijal i hranu.²⁰⁴

Kralj Vladislav II. Jagelović je 13. ožujka 1516. preminuo, nakon čega je Petar Berislavić ostao gotovo u bezizlaznoj situaciji pa se 16. ožujka u svom pismu papi Lavu X., koje je poslao po Tomi Nigeru, ovako izjadao: *Smrt kralja Vladislava svuda je pobudila žalost, no nikome nije donijela toliko tuge, žalosti i bijede koliko*

²⁰³ Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 310; Peričić, *Vranski priori...*, str. 305-306; Zaninović, *Kako je biskup...*, str. 120; Karbić, *Ban Petar Berislavić...*, str. XI; Botica, *Krbavski knezovi...*, str. 278.

²⁰⁴ Mesić, *Hrvati na izmaku...*, str. 120; Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 310-311; Peričić, *Vranski priori...*, str. 305-306; Zaninović, *Kako je biskup...*, str. 121. Berislavić je još u dva navrata pomagao Jajce, zimi je 1518. s oko 6.000 pješaka i 400 konjanika porazio Osmanlije i opskrbio grad te početkom 1519. hranom i ostalim potrepštinama te je tako osigurao da njegovi stanovnici još nekoliko mjeseci imaju ono najnužnije za život; usp. Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 311, 337 i 340; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje...*, str. 103.

meni. Jer dok sam se nadao za njega živa da ću se moći oprostiti od onih zemalja koje sam, evo, gotovo tri godine u najvećoj sirotinji, bijedi i zdvojnosti teškom mukom i uz najveće pogibelji uzdržavao, sada nisam od toga oprošten, nego po kraljevoj smrti opet sam prisiljen onamo poći, ne znam da li s pomanjkanjem (vrsnih) muževa ili moje nesreće. Budući da se malo ili gotovo ništa ne nadam od naših – svijetli je kralj Ludovik mlad, velikaši se brinu više za sebe nego za opće dobro, a i staleži su među sobom u mnogim stvarima nesložni – to nemam komu da se utečem, nego vašoj svetosti, koja se morala pobrinuti za sve kršćane kao predobri i premilostivi otac, pa nastavlja s upozorenjem: da ne dođu najljepša i najjača braništa kršćanstva u ruke najgadnijih dušmana kršćanskog imena, a to najviše našom krivnjom negoli njihovim junaštvom, i molbom za pomoć iznoseći potresnu i vrlo važnu činjenicu: već sam potrošio i svoj novac i novac svoje braće i prijatelja.²⁰⁵

Uvidjevši, zahvaljujući i svjedočanstvima Tome Nigera, kakvo je stanje u Kraljevstvu, papa je odgovorio: *Iz tvojega lista, a još više iz riječi tvojega poslanika, razumjeh s velikim zadovoljstvom što si sve podnio i što učinio za opću stvar kršćanstva. Zato naložih tvojemu poslaniku da te izvijesti kako te cijenim i hvalim zbog tvojih dosadašnjih djela. No, istom tvojem poslaniku zapovjedih da ti javi i to kako su se duboko srca mojega kosnule njegove riječi, kada je na koljenima bacivši se meni i mojoj braći, kardinalima svete rimske crkve, plačnim glasom pričao tvoju i tvoje zemlje golemu nevolju, Bogom nas zaklinjući da ne pustimo našim nemarom pasti ono kraljevstvo koje je dosad tako junački mač dušmanski od naših glava odbijalo. Vidim ja i poimam tvoj teški položaj, pa na tvoju utjehu velim ti kako nastojim na sve strane oko toga da ti što prije dođe od kršćanskih knezova dovoljna pomoć za uspješnu obranu tvoje krajine. Dotle pak stoj dobro i ne dopusti da ti narod duhom klone, nego ga vodi da s tobom sjedinjen suzbije neprijateljsko bjesnilo.*²⁰⁶

Papa Lav X. je uistinu krenuo slati upite za pomoć, tako u pismu francuskom kralju Franji I., 15. svibnja 1516., između ostalog navodi i ovo: *Zbog teškog turskog pritiska na Dalmaciju i svakodnevnih ratova koji se tamo vode svojim novcem, zajedno s ostalim vladarima, priteknite u pomoć vesprimskome biskupu i prefektu Hrvatske i potkralju Panonije, odličnom i najhrabrijem mužu za kojega sam siguran da se nalazi u beznadnome položaju te je mala nada da bi se mogao dulje opirati*

²⁰⁵ Mesić, Banovanje Petra Berislavića..., str. 7-8; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 333; Zaninović, *Kako je biskup...*, str. 122.

²⁰⁶ Mesić, Banovanje Petra Berislavića..., str. 8; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 333-334.

*napadu i sili Turaka. Njegov je, naime, vikar preda mnom i kardinalima na koljenima plaćući zaklinjao na pomoć da ne bi kraljevstvo zbog našeg nemara propalo. Gradovi na koje Turci ne prestaju navaljivati imadu zbog svoga položaja toliku važnost da, ako samo i jedan od njih padne Turcima u ruke, bilo Jajce ili pak Knin, Klis ili Skradin, neće se više moći braniti Ugarska i Turcima će biti otvoren put do talijanskih zemalja. Toga pak rugla ne smijemo dopustiti mi knezovi kršćanski...*²⁰⁷

Iz navedene korespondencije je vidljivo sljedeće: 1. Berislavić se zbog dvojbenih rezultata u obrani hrvatskih zemalja, na koje je potrošio sve svoje financije, nadao da će ga kralj Vladislav II. razriješiti dužnosti bana; 2. smrću je Vladislava izgubio, ne samo nadu da će biti razrješen banstva, već je izgubio i potporu autoriteta kralja, koji ga je cijenio; 3. nakon kraljeve smrti je postao ovisan o uskom krugu moćnika koji je vladao umjesto maloljetnog Ludovika II.; 4. bez potpore tih moćnika ostala mu je jedina nada da će ga Sveta Stolica materijalno, novčano i svojim autoritetom nastaviti pomagati; 5. unatoč moralnom autoritetu pape, vladari su se Zapadne Europe na njegov poziv slabo ili tek simbolički odazivali, čega je Berislavić bio svjestan.

Unatoč naoko bezizlazne situacije, Berislavić je ostao banom i zahvaljujući, po svoj prilici pomoći pape Lava X., uspio je tijekom 1516. godine povratiti Vrliku, Bribirsku županiju i protjerati Osmanlije iz svih utvrda duž Kninskog polja. Nakon tih uspjeha je i desetogodišnji kralj Ludovik pokušao financijski pomoći Berislaviću tako da ga je iste godine nagradio lukrativnim službama – namjesnikom budimskog dvora, blagajnikom sedmogradskih solana i vrhovnim kraljevskim kancelarom.²⁰⁸ Osmanlije su 1517. i 1518. nekoliko puta napadali središta srednjovjekovne Hrvatske, važne strateške gradove, Skradin i Klis. Opsjedali su konstantno Jajce. Petar Berislavić se i 1518. i 1519. uspješno probijao do toga, po obranu Hrvatske, ključnog grada i pravovremeno ga opskrbljivao ratnim potrepštinama.²⁰⁹

U ožujku je 1519. sklopljeno primirje sa sultanom Selimom II. u kojem se izričito naglašava da su njime obuhvaćene zemlje: Ugarska, Dalmacija, Hrvatska,

²⁰⁷ Mesić, Banovanje Petra Berislavića..., str. 9; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 334; Zaninović, Kako je biskup..., str. 122. Naime, nije slučajno papa zatražio pomoć od francuskoga kralja. Tri mu je mjeseca ranije Franjo I. obećao da će krenuti u "sveti rat protiv nevjernika", što je Berislaviću u pismu od 14. veljače papa i dojavio; *usp.* Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 311. Treba istaknuti i kako papa u svojim pismima Berislavića naziva banom ili potkraljem (*praefecti Croatiae Pannoniaeque proregis – Dalmatiae et Croatiae bani seu viceregis*), što će kasnije prijeći u običaj kojim će se hrvatski banovi tako nazivati; *isto*, str. 134.

²⁰⁸ Peričić, Vranski priori..., str. 307; Zaninović, Kako je biskup..., str. 123.

²⁰⁹ Vidi gore bilj. 204. Detaljnije u: Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 336-340.

Slavonija, Sedmogradaska, Bosna i Srbija, gdje je kralj imao nekoliko gradova. Ugovor je ponovno potvrđen u Drinopolju 30. svibnja.²¹⁰ No, po običaju ni to se primirje nije poštivalo. U kolovozu iste godine Osmanlije zauzimaju utvrdu Jezero pokraj Jajca te provaljuju na teritorij kneza Krbavskog. U Rim opet odlazi Toma Niger kao Berislavićev orator te 12. prosinca pred papom, kardinalskim zborom i poslanicima europskih zemalja iznosi stanje u Hrvatskoj. Prenosi poruku u kojoj Hrvati izjavljuju kako će se, ako ne stigne pomoć od kralja Ludovika i Svete Stolice, ili bilo kojeg drugog kršćanskog vladara, odreći poslušnosti kralju i Svetoj Stolici te da će se nagoditi sa sultanom da mu plaćaju danak i da će slobodno propuštati osmanske postrojbe preko svojih zemalja u njihovim pogodima na druge kršćanske zemlje. Papa je odmah obećao svoju i zatražio pomoć od poljskog kralja Sigismunda. Ultimativno je od kralja Ludovika zatražio da pruži Hrvatima dovoljnu pomoć, ili da ih prepusti vlasti drugog vladara ili izravno Svetoj Stolici.²¹¹

Berislavić je tijekom svih godina banske službe postao prekaljenim ratnikom u srazu s Osmanlijama, navikao na njihove lukavštine, iznenadne nasrtaje, zasjede i temeljem tog iskustva došao je do spoznaja koje su mogle biti učinkovite u ratovanju s njima. Uporno je stoga predlagao suradnicima (pretežito velikašima i biskupijama s jakim banderijama) uspostavu sustava stalnih graničnih straža, promatračnica i uhodarske mreže. Tome su se priklonili knezovi Nikola Šubić Zrinski i Franjo Berislavić Grabarski koji su bili spremni financijski poduprijeti sustav.²¹² Pregovori i s ostalim velikašima kojima je posjed bio u neposrednoj opasnosti su, osobito s Bernardinom Frankapanom, prolazili većinom dobro. No, Zagrebački kaptol je odugovlačio i nerado se za obranu odricao ionako oskudnih sredstava da zaštite velike posjede na području međurječja Kupe, Save i Une, dakle prostor smješten iza obrambenih linija. Berislaviću je na koncu uspjelo uspostaviti stalnu stražarsku i promatračku vojsku i pošlo mu je za rukom da neprekidnom mobilnošću svojih postrojbi i nenadanim protuprovalnim akcijama na neko vrijeme sačuva ostatke srednjovjekovne Hrvatske. Razdoblje njegova banovanja je dakle obilježeno bliskom suradnjom s velikašima kojima su imanja bila u neposrednoj opasnosti, ali ne i s

²¹⁰ Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 331-332.

²¹¹ Zaninović, *Kako je biskup...*, str. 126. Tom je prilikom Lav X. nazvao Hrvatsku Predziđem kršćanstva (*najjači štit i najtvrdi bedem svega kršćanstva*); usp. Mesić, *Banovanje Petra Berislavića...*, str. 46. U hrvatskoj se historiografiji uvriježilo mišljenje da je taj naslov Hrvatska dobila od istoga pape nakon Berislavićeve pobjede kod Dubice, premda su se hrvatski staleži tako sami nazvali već 1494. u pismima papi Aleksandru VI. i caru Maksimilijanu I.; usp. Kruhek, *Krajiške utvrde...*, str. 49.

²¹² Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 336.

onima iz unutrašnjosti, iz zaštićenog dijela Kraljevstva, jer su teško shvaćali ozbiljnost situacije uzduž obrambenoga protuosmanskog sustava, tog štita Kraljevstva.²¹³

Toma Niger se 16. veljače 1520. našao na dvoru španjolskog kralja Karla V. Habsburškog. Tražio je od njega pomoć za Hrvatsku u borbi protiv "Turaka". U lipnju se vratio na Karlov dvor te je caru uručio papino pismo u kojem se traži da pošalje pomoć Hrvatima. Car daje nešto novca kao potporu te dva pisma, jedno za papu, a drugo banu Berislaviću u kojem je pisalo: *Ono što smo već prije saznali o tvojoj kreposti postalo nam je još jasnije i sjajnije, kako iz pisma papina tako i iz govora časnoga skradinskoga biskupa, i zato u tebe jedinog položismo tolike nade te se nadamo da ništa drugo neće tako zaustaviti propast hrvatskih stvari kao pomoć tvoje bogoljubnosti. Isti će ti skradinski biskup kazati kako smo mi voljni Hrvatima pomoći i tebi pribaviti za tvoje izvrsne zasluge novo odlikovanje. Zato, budući da mi i papa s najvećom pripravnošću ono pružamo što sada možemo, opominjemo te i molimo što više da, kako si do sada činio s najvećom slavom, tako i nadalje braniš stvar kršćanstva, i da, uzdajući se u Boga, za kojega vjeru radiš, nikako ne zdvojiš, te da narod još za malko dana uzdržiš u vjeri i pokornosti. Bit će nam veoma drago ako se budeš nadasve starao da narod dozna da mi ništa toliko ne želimo kako da pomognemo općoj stvari, te da smo zato s tolikom brzinom iz Španjolske plovili u Belgiju i odatle se sada uputili u Njemačku. Ne kloni duhom, te znaj da se od tebe već po dužnosti zahtijeva ona krepost s koje si već tako dugo slavljen.*²¹⁴

To pismo ban Petar Berislavić nije pročitao jer je 20. svibnja 1520. poginuo u borbi s martolosima, koji su na prepad osvojili utvrdu Peć, posjed Orlovčića, te zatim poharali okolicu Drežnika. Čuvši navedene vijesti, Berislavić je, premda bolestan, krenuo sa svojim konjaništvom u progon te martološke skupine, sustigao ih je, razbio i, što je bilo vrlo neobično, bez pratnje je krenuo u potjeru za šaćicom martolosa. Ta ga je nesmotrenost stajala života – martolosi su panično bježeći shvatili da je sam, i kada je s konjem pao preskačući nekakav panj i deblo oborena stabla, okrenuli se, napali ga i ubili. Glavu koju su mu odsjekli, vjerujući da će za nju dobiti bogatu otkupninu, preoteli su im Berislavićeve zakašnjeli pratitelji, među njima slavni protuturski borac, Petar Kružić.²¹⁵

²¹³ Jurković, Turska opasnost i hrvatski velikaši..., str. 71.

²¹⁴ Mesić, Banovanje Petra Berislavića..., str. 51-52; Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 343; Zaninović, Kako je biskup..., str. 127.

²¹⁵ Mesić, Banovanje Petra Berislavića..., str. 52; Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 344; Zaninović, Kako je biskup..., str. 12; Jurković, "Veliki i osobit razbojnik"..., str. 155.

Ban Ivan Karlović i događaji pred Mohačku bitku

Nakon pogibije Petra Berislavića hitno se moralo riješiti i pitanje imenovanja hrvatskog bana, čega je bio svjestan i četrnaestogodišnji kralj Ludovik. Ivan Karlović je dobio tu čast, ali i odgovornost, nažalost tek nakon dugotrajnih preglasavanja i nadmudrivanja unutar kraljeva vijeća, šokantnog smaknuća Sulejmanovih poslenika u Budimu nakon čega je izbio otvoreni rat i po Ugarsku sudbonosnog pada Beograda u osmanske ruke (29. kolovova 1521.)! Banom je dakle imenovan početkom studenog 1521., gotovo godinu i pol nakon Berislavićeve smrti.²¹⁶

Karlović je, činilo se, bio idealnom osobom za banski položaj u to vrijeme. Sin je Karla Kurjakovića i Doroteje Frankapan Brinjske, bračnog para grofovskih obitelji, te jedini nasljednik Krbave i posjeda/gradova koji su se rasprostirali po više susjednih županija s obje strane Velebita i Ličke Plješivice (Hotuča, Odorje, Lika, Bužane, Srb, Lapac, Nebljuh, Hum, Knin i Luka), županijama koje su graničile sa Osmanskim Carstvom na istoku i sa Mletačkom Republikom na (jugo)zapadu. Od rođenja je gledao pustošenja i kako su mu kroz njegovu djedovinu prolazile osmanske jedinice u svojim napadima prema hrvatskim primorskim gradovima, Svetom Rimskom Carstvu i mletačkim posjedima u Dalmaciji. Premda je s obzirom na broj "tvrdih gradova" (čak 22 utvrde i kaštela) slovio kao jedan od bogatijih hrvatskih velmoža, njegovu izboru za bana je ponajviše doprinijelo iskustvo u ratovanju s Osmanlijama i znanje koje je stekao o načinu njihova ratovanja. Naime, on je braneći svoje posjede pretrpio strahovite materijalne gubitke, osobito u populacijskom smislu tih posjeda, što ga je dovelo u situaciju ovisnosti o Veneciji, koja ga je kao kondotijera uzimala u svoju službu, davajući mu godišnju plaću za uzdržavanje četa koje su branile njegove posjede, ali koje su ujedno štatile mletačke gradove u Dalmaciji. Svojim sredstvima nije dakle mogao "braniti Hrvatsku" i u tom je smislu potpuno ovisio o kraljevoj te pomoći Svete Stolice i susjednih država.²¹⁷

²¹⁶ Detaljni opisi navedenih događaja do izbora Karlovića za bana u: Matija Mesić, Hrvati nakon bana Berislavića do muhačke bitke (dalje: Mesić, Hrvati nakon bana Berislavića), *Rad JAZU*, knj. 18 (1872.), str. 77-134; Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 347-357 i 377-379; Grgec, *Hrvatski Job...*, str. 73; Géza Perjés, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526. – Buda 1541.* (dalje: Perjés, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary*), ser. East European Monographs, vol. 255, New York: Columbia University Press, 1989., str. 83-104; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 367-370; Botica, *Krbavski knezovi...*, str. 283-284; Grgin, *Pregled političkih zbivanja...*, str. 18-19.

²¹⁷ Mesić, Hrvati nakon bana Berislavića..., str. 134-135; Klaić, *Povijest Hrvata* IV, str. 379; Grgec, *Hrvatski Job...*, str. 23-73; Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 292; Botica, *Krbavski knezovi...*, str. 264-283.

U razdoblju su od Berislavićeve pogibije do Karlovićeva imenovanja banom kapetani sa svojim posadama branili kraljevske gradove u Hrvatskoj i Slavoniji koliko su mogli. Već 1520. sastali su se knezovi Ivan Karlović, Bernardin Frankapan i Nikola Zrinski sa svojim sinovima i rođacima i nastavili ih održavati više puta do sljedeće godine zabrinuti zbog izostanka ikakve kraljeve pomoći pa je u ime sviju njih Bernardin Frankapan preko sina Ferdinanda u Budimu otvoreno zaprijetio da će se Hrvati podložiti Osmanlijama, ako se nastavi s takvim odnosom prema njima.²¹⁸ I zaista, u vrijeme kada je sultan Sulejman podizao veliku vojsku na Beograd, stupili su u pregovore s bosanskim sandžakbegom. Ispostavilo se da su tim pregovorima pokušavali odmaknuti tu ofanzivu od Hrvatske, što im je donekle i pošlo za rukom, jer su se glavne operacije Sulejmanove vojske u kolovozu 1521. odvijale u Srijemu i oko Beograda.²¹⁹

Kralj je prepuštajući vođenje banske dužnosti Ivanu Karloviću pristao na Karlovićev uvjet da kraljevski gradovi (Senj, Knin, Skradin, Klis) o vlastitoj obrani brinu samostalno, odnosno da će on braniti zemlju jedino na otvorenom polju i uz to obavljati sudačke i upravne poslove.²²⁰ Tako je Ivan Karlović već 1521. pomogao Petru Kegleviću spasiti grad Bužim. Keglević je bio u kraljevskoj službi kao jajački ban, dok su u njegovom gradu Bužimu na granici bili osmanski zatvorenici za koje je tražio otkup. U Keglevićeovoj odsutnosti ti su se zatvorenici oslobodili okova, iznenadili stražare i bužimsku posadu te zauzeli grad. Ban Ivan Karlović je odmah krenuo u pomoć gradu, opsjeo ga te svjestan manjka vojske nagodio se s Osmanlijama da mu predaju grad, a oni slobodno odu u Bosnu.²²¹

Ban je, svjestan da se ne može osloniti na kralja, zatražio pomoć od nadvojvode Ferdinanda i upravitelja njegovih zemalja, na što su se ovi i odazvali. Sultan koji je bio ljut na hrvatske velikaše koji su ga nadmudrili u pregovorima tijekom opsade Beograda, spremao je puno jači udar na Hrvatsku i osvajanje kraljevskih gradova. Tako je kraljevski grad Knin pao 1522. u osmanske ruke.

²¹⁸ Mesić, Hrvati nakon bana Berislavića..., str. 90-94; Grgec, *Hrvatski Job...*, str. 65.

²¹⁹ Tijekom opsade Beograda je banovac Pavao Kerečenji (mađ. Pál Kérecsenyi) sa 1.500 hrvatskih konjanika iz Zdenaca odjahao da se pridruži kraljevskoj vojsci kod Tolne, a za to je vrijeme Bernardin Frankapan sa svojim četama čuvao stražu u Bihacu kako bi odbio bošnjačke Osmanlije, ako krenu u napad; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 379.

²²⁰ Mesić, Hrvati nakon bana Berislavića..., str. 134-135; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 379; Grgec, *Hrvatski Job...*, str. 73-74; Botica, *Krbavski knezovi...*, str. 284.

²²¹ Mesić, Hrvati nakon bana Berislavića..., str. 136; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 380; Grgec, *Hrvatski Job...*, str. 74-75; István Tringli, Litigations for Ottoman prisoners of war and the siege of Buzsin (1481, 1522), u: Dávid – Fodor (ur.), *Ransom Slavery along the Ottoman Borders...*, str. 19-26.

Važan žanr hrvatske književnosti pod nazivom *antiturska*, razvijao se ubrzano od 1436. do 1600. godine.²²² U razdoblju sve teže osmanske opasnosti hrvatski su humanisti, plemići i svećenici slali papama i susjednim vladarima protuturske poslanice, pisma i govore, u kojima su upozoravali na osmansko napredovanje i tražili pomoć. Takva jedna javna *antiturska* je ona Bernardina Frankapana, otisnuta i korištena kao promidžbeni materijal na zasjedanju Njemačkog sabora. Naime godine je 1522. ban Karlović sklopio nagodbu s bosanskim pašom čiji je ishod bio katastrofalan. Osmanskoj vojsci iz Bosne je dopustio prelazak preko hrvatskog teritorija u pohodu na susjednu Kranjsku i Korušku. Ban je nadgledajući kretanje bosanskih akindžija, ostavio Krbavu, Hotuču, Odorje i Liku bez obrane, što je iskoristio mostarski paša te ih je poharao. U nastalom kaosu su udružene snage obojice paša opsjele Knin i bez većeg ga otpora zauzeli. Naime, zapovjednik obrane Knina, Mihael Vojković, se s njima nagodio da će im predati grad, ako budu jamčili slobodan odlazak posade i stanovnika grada, na što su ovi i pristali. Ban je bio razočaran i kaznio je Vojkovića oduzevši mu njegov grad Klokoč. Na vijest o padu Knina, demoralizirana posada netom obnovljenih fortifikacija Skradina, napustila je panično sa stanovništvom grad i spas potražila u Šibeniku, Zadru i Senju. Osmanlije su "ušetale" u grad i u njemu ostavili 500 vojnika, koje više nije bilo moguće u nastalim okolnostima potisnuti prema Bosni. Osmanlije su potom pokušali opsadom zauzeti i Klis, ali nisu uspjeli jer su naišli na odlučne branitelje i zapovjednike Petra Kružića i Grgura Orlovčića. Da ne dođe do većih teritorijalnih gubitaka, ban je, kao što je već navedeno, zatražio i vojnu pomoć Ferdinanda Habsburškog.²²³ Padom Knina i Skradina, hrvatskim zemljama je bila potrebna puno veća pomoć od ove koju je poslao Ferdinand. Hrvatski sabor je stoga odlučio poslati kneza Bernardina Frankapana da zatraži pomoć na saboru njemačkih staleža u Nürnbergu. On nije jedini koji je održao protuturski govor na tom saboru. Šest dana nakon njega stiglo je i poslanstvo pape Hadrijana VI., te im se pridružilo i ugarsko. Svima je bio cilj pribaviti pomoć za obnovu Korvinovog obrambenog sustava i spriječiti daljnji prodor Osmanlija u unutrašnjost Europe. Bernardin se saboru obratio tri puta govoreći na latinskom jeziku, nakon čega je pošao kući 15. prosinca, a ulogu predstavnika

²²² Usp. uvodnu studiju u: Gligo, *Govori protiv Turaka...*, str. 7-65; Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia...*, str. 87-100.

²²³ Mesić, *Hrvati nakon bana Berislavića...*, str. 149-152; Klaić, *Povijest Hrvata IV*, str. 389; Grgec, *Hrvatski Job...*, str. 75; Kruhek, *Krajiške utvrde...*, str. 72; Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia...*, str. 63-65; Botica, *Krbavski knezovi...*, str. 285-287.

Hrvatske preuzima njegov sin Krsto.²²⁴ Ovako je govorio Bernardin Frankapan u Nürnbergu na saboru njemačkih staleža: *Zaklinjem Vas za pomoć u ime čitave Hrvatske, u Vaše ime, u ime čitavog kršćanskog svijeta. Naš slučaj ne podnosi čekanja. Požurite, požurite pomoći. Ja, koji želim ostati vjernim te, bude li pravo i dopusti li Božja milost, nastaviti stopama svojih predaka, koji su uvijek bili slavni među senatorima i rimskim patricijima, koji su oduvijek bili krajnje odani ovome Svetom Carstvu, koji su samo čvrstom rukom, uz mnogo krvi i žrtava u borbi protiv neprijatelja zajedničke presvete religije držali sve što imaju u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, tražim da me obranite od bliske opasnosti i pogibelji. Zaista, padne li Hrvatska (očuvao nas Bog toga zla), koja je neosvojivo mjesto zbog negostoljubivosti planina, šuma, rijeka i vrlo dobro utvrđenih i jakih kaštela, jedva će je vratiti čitav kršćanski svijet za mnogo godina i uz maksimalne troškove i prolijevanje mnogo krvi. Ja sigurno ne želim prosjačiti, kao što sam osobno u Rimu vidio Grke, Bugare, Srbe, Albance i mnoge velikaše i knezove kako prose i umiru u siromaštvu. Zato se Vašim Prejasnostima povjeravam, upućujem Vas i naglašavam Vam, mada mi je kao velmoži silno nelagodno, koliko je teška ova zajednička opasnost. U ime Vaše razboritosti i strave skorašnje propasti istrgnite (a to možete) iz zajedničke opasnosti mene, Hrvatsku i njoj susjedne Vaše provincije. Ne dopustite da mi i naša imovina budemo plijenom tih preokrutnih neprijatelja. Dovoljno je povreda, a gubitaka i više nego se može povjerovati: sve smo to od njih dosad pretrpjeli. Vi, kažem, kao istinski i zakonski prvaci, zaštitnici prave vjere i njezini branitelji, smilujte se, smilujte nam se. Neka moje suze dopru do Vaših srdaca. Čitava pogođena Hrvatska, prostrta pred Vašim svetim nogama, zaklinje Vas Kristom Spasiteljem i njegovom presvetom krvlju po kojoj smo svi spašeni. Pružite ruku onima u pogibelji, poslušajte molbe onih kojima predstoji smrt. Ne recite da Vam nije naviješteno ovo teško i pogubno zlo koje prijeti. Ja (koliko mogu) obavljam svoju dužnost: sada u suzama i klečeći od Vas tražim pomoći koliko nam možete dati. Naime, otpustite li me (a nadam se da neće biti tako) bez ikakve nade i osigurane pomoći, nužno bi se dogodilo jedno od ovoga dvoga: ili će se čitava Hrvatska, zadržavši svoju vjeru (kako to sami traže), podložiti Turcima ili mora napustiti svoja selišta i proseći se razbježati po kršćanskim gradovima da ne bi prebijedno služili tim krajnje opakim neprijateljima i zauvijek ostali njihovim robljem (kako to oni kažu). Stoga se najponiznije preporučam Vašim*

²²⁴ Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia...*, str. 68-72.

*Visostima i zaklinjem Vas da mi odgovor date brzo i usrdno zbog neposredne nužde i opasnosti. Naime siroti Hrvati čekaju da se vratim od Vaših Visosti upravo onoliko željno kao što su jednoć u čistilištu duše pobožno čekale predobrog i najvećeg Krista da pobijedi smrt.*²²⁵

Karlović se 1523. više posvetio unutarnjim pitanjima banovine, jer će nadvojvoda Ferdinand slati pomoć. Njemu je bilo u interesu da zaštiti gradove na Uni, Bihać i Krupu, ali i druge tvrđave na tom dijelu granice, a manje se interesirao za tvrđave središta srednjovjekovne Hrvatske, koje su bile branikom mletačke Dalmacije. Takav jedan grad je bila Ostrovica koja je štitila Zadar pa je odsječena od ostatka Hrvatske, bez ikakve pomoći, pala pod osmansku vlast 1523., što je bio naročito veliki udarac za Mlečane. Nakon odlaska 1524. Karlovića, kralj Ludovik tek 1525. banom imenuje Franju Baćanija (mađ. Ferenc Batthyány). Na istoku Slavonije i Srijema sultan Sulejman je osvajao grad za gradom. Godine 1526. u pohodu na Ugarsku pali su Petrovaradin, Ilok, te bez većeg otpora i ostale utvrde uzduž Dunava. Ugarsko-hrvatska vojska se povlačila na sjever preko Drave, ostatak se u manjem broju okupljao južno od Budima, a Sulejman je prešao Dunav i Dravu došavši na Mohačko polje.²²⁶

Mohačka bitka 1526.

Kada je osmanska vojska prešla rijeku Dravu i s velikim poteškoćama močvarni teren na sjevernoj strani rijeke kod Osijeka, uspjela je doći do močvarne doline Karaša. Nije bilo lako dopremiti i dovesti toliku vojsku, a ugarsko-hrvatski zapovjednici su itekako bili svjesni te činjenice i tih poteškoća. Zato su izabrali mjesto nadolazeće bitke koje će otežati dovođenje vojske, a to je bilo na polju Mohača (mađ. Mohács). Kišom natopljena polja, odnosno oranice su također činile značajan dio područja na koji su Osmanlije došli sa vojskom, pa su savjetnici kralja Ludovika mislili da će napredovanje protivničke vojske biti teško zbog blata.²²⁷ Vodstvo ugarsko-hrvatske vojske je računalo i na to da Osmanlijama nisu bile poznate krajobrazne prednosti i mane tog područja. Kada se uzmu svi ti faktori, možemo zaključiti da su

²²⁵ Usp. Mesić, *Hrvati nakon bana Berislavića...*, str. 159-160; Gligo, *Govori protiv Turaka...*, str. 343-344. Cjelovit govor s prijevodom i faksimilom u: Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia...*, lat. 101-107, hrv. str. 107-113, faxim. str. 115-122.

²²⁶ Mesić, *Hrvati nakon bana Berislavića...*, str. 160-163; Grgec, *Hrvatski Job...*, str. 76-94; Housley, *The Later Crusades...*, str. 126-130; Engel, *The Realm of St Stephen...*, str. 368-370; Stanko Andrić, *Sjeveroistočna Hrvatska*, u: Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja...*, str. 270.

²²⁷ Usp. Perjés, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary...*, str. 231. i u tom djelu navedene izvore i literaturu.

kralj i njegovi vojskovođe smatrali kako bi nepoznavanje terena i njegovo trenutno stanje za Osmanlije trebali biti faktor iznenađenja.

Ugarsko-hrvatska vojska je bila podjeljena u tri djela. Desno krilo je napalo rumelijsku, centar je napao sultanovu, a lijevo krilo je napalo anadolijsku vojsku. Deset tisuća mušketira je bilo pozicionirano ispred kralja i banova, što potvrđuje ogroman broj vojnika u prvom dijelu. Ugarsko-hrvatska vojska se orijentirala prema jugozapadu gledajući paralelno na Mohač. Ugri se nisu mogli raširiti puno dalje od linije Mohač – Osijek prema istoku, jer bi im onda u zaleđu bile dunavske močvare. Širina Ludovikove vojske je bila oko 4 kilometra.²²⁸ Na početku je bitke izginuo velik broj Osmanlija od topovskog udara, te su malo počeli uzmicati s bojnog polja, što je iskoristila ugarska vojska. No, u tom se naletu izgubio bojevi poredak, osobito na lijevom ugarskom krilu, koje su nadvladali janjičari, pa se Ludovik morao sa svojom jedinicom početi povlačiti što je demotiviralo ostale vojnike i velikaše. Osmanlije misleći da je bijeg varka, zadržali su se kratko na bojnog polju, ali kako protuudara nije bilo, krenuli su u progon. Bitka je bila gotova za sat i pol. Velik broj vojnika se utopio u močvarama. Tako je poginuo i sam kralj Ludovik utopivši se u potoku, koji je s iscrpljenim konjem pokušao preskočiti. Velikom broju vojnika i velikaša su odrubljivane glave. U tom boju su poginuli biskup Ladislav Szalkany, nadbiskup Ostrogon Pavao Tomori i mnogi drugi hrvatski, češki i ugarski velikaši.²²⁹ Osmanlije su zatim spalili grad Pečuh (mađ. Pécs), gdje su ostavili netaknutu crkvu i tvrđavu. Nekoliko dana nakon bitke osmanske jedinice su harale i pljačkale okolnim područjem, te su krenule prema Budimu. Došavši 10. rujna, Sulejman je naišao na grad bez zaštite. Stanovnici su mu dali ključeve grada, međutim Sulejman je grad ipak spalio i opljačkao, poštedjevši jedino tvrđavu u kojoj je boravio.²³⁰

DOLAZAK HABSBURGOVACA I PAD KORVINOVOG SUSTAVA

Gubitkom Beograda (1521.) urušio se konačno i Korvinov obrambeni sustav koji je štitió Ugarsku. Mohačka bitka 1526. je pokazala da je Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo ostalo bez zaštite te “neosvojive tvrđave i štita Ugarske”, odnosno da na

²²⁸ Isto, str. 233.

²²⁹ Stjepan Brodarić, *Mohačka bitka 1526.*, prijevod djela: *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum Imperatore ad Mohacs historia verissima*, prev. Stjepan Sršan, ser. Dukat: edicija za očuvanje umjetničkog i kulturnog blaga Slavonije, kolo 4, knj. 3, Vinkovci: Privlačica, 1990., str. 51-54.

²³⁰ Isto, str. 57.

otvorenom polju iscrpljene i razjedinjene snage vladara i njegovih velikaša nisu bile dorasle uređenoj i autokratski vođenoj državi poput Osmanskog Carstva. Mohačka je bitka bila svakako prijelomnim trenutkom u ratu s Osmanlijama nakon kojeg se hitno moralo krenuti u sustavnije organiziranje krajiškog sustava koji će biti postupno tijekom 16. stoljeća izgrađen i nakon toga prisutan u raznim oblicima sve do svoga razvojačenja 1881. godine. Dolaskom Habsburgovaca na ugarsko-hrvatsko prijestolje 1526./27. konačno su ostaci Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva dobili respektabilno zaleđe u Svetom Rimskom Carstvu koje je moglo osigurati potrebnu vojnu i logističku pomoć.

Sulejman je pokušao iskoristiti zadobivenu prednost i već je 1529. krenuo na pohod s ogromnom vojskom prema Beču. Uspio podsjesti grad tek krajem rujna da bi 14. listopada odustao od osvajanja, ne samo zbog herojskog otpora, nego i zbog izrazito nepovoljnih vremenskih uvjeta. Prvi su put Gornja i Donja Austrija osjetile “tursko kopito” i tako iskusile ono što su habsburške zemlje, Štajerska, Koruška, Kranjska i Gorica trpjele desetljećima. Stoga je njihovo zauzimanje za organizaciju protuosmanske obrane od tada bilo konkretnije.²³¹

Nakon Mohačke bitke 1526. godine i pogibije kralja Ludovika, ostalo je upražnjeno mjesto na ugarsko-hrvatskom prijestolju, jer Ludovik nije imao potomka u braku sa Marijom, sestrom Ferdinanda Habsburškog. Pozivajući se na prethodno sklopljene ugovore Ferdinand se s pravom smatrao legitimnim kandidatom za prijestolje sv. Stjepana, ali se pojavio vrlo moćan mu protukandidat Ivan Zapolja, na čiju je stranu stalo brojno slavonsko i ugarsko plemstvo. Među hrvatskim staležima pojavilo se mišljenje kako smrću kralja Ludovika prestaje njihov odnos sa Ugarskom, te da mogu samostalno birati kralja. U tu cijelu priču ušli su i Osmanlije, nudeći Hrvatima da se predaju sultanu te kako će im se osigurati sva prava, neće im biti oduzeta djedovina, običaji, vjera i da neće morati ratovati protiv ostalih kršćana u ime Osmanskog Carstva.²³² Javili su se i Mlečani, nagovarajući Hrvate da izaberu vladara među sobom i da uđu u savez sa njima, te kako će ih oni pomagati i braniti. Slavonski velikši saborom u Koprivnici 23. rujna 1526. imenuju Krstu Frankapana “braniteljem i zaštitnikom kraljevine”. Za to vrijeme većina ugarskih plemića izabire

²³¹ Željko Holjevac – Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku* (dalje: Holjevac – Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*), ser. Hrvatska povijest u ranome novom vijeku, sv. 2, Zagreb: Leykam international, 2007. str. 12.

²³² Marko Perojević, *Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa* (Perojević, *Petar Kružić*), Zagreb: Matica hrvatska, 1931., str. 82.

Ivana Zapolju i 11. studenog 1526. u Stolnom Biogradu (mađ. Székesfehérvár) ga krune za kralja. Imao je i potporu slavonskih plemića, zagrebačkog biskupa i, na opće iznenađenje, kneza Krste Frankapana, koji je do tada godinama kao vrstan vojskovođa bio u službi cara Maksimilijana i Ferdinanda Habsburškog.²³³ Unatoč tome Ferdinanda su 23. listopada 1526. Česi izabrali za kralja, a 16. prosinca dio ugarskih velikaša proglasio ga je ugarskim kraljem u Požunu. Nedugo zatim 1. siječnja 1527. Hrvatski sabor sastao se u Cetinu i jednoglasno ga izabrao za kralja Hrvatske. Nasuprot izboru hrvatskih staleža u Cetinu, Slavonski je sabor 6. siječnja 1527. u Dubravi proglasio kraljem Ivana Zapolju. Tako su se u podijeljenim hrvatskim krunovinama pojavila uz dvojicu kraljeva i dvojica banova, Krsto Frankapan u ime Ivana Zapolje i Franjo Baćanji kao Ferdinandov ban.²³⁴

Valja ipak istaknuti razloge zbog kojih su hrvatski staleži u Cetinu izabrali upravo Ferdinanda za kralja. Naime, njegovi su se poslanici (Pavao Oberstain, Ivan Katzianer, Ivan Pichler i slavni vojskovođa Nikola Jurišić) obvezali da će Ferdinand kao hrvatski kralj, ne samo poštivati postojeće povlastice i prava Hrvatske, već da će o svom trošku uzdržavati banski banderij i pridružene banderije hrvatskih velikaša (ukupno 1.000 konjanika i 200 pješaka), potom da će “popraviti tvrđave i utvrde i snabdjeti ih potrebnim stvarima” na granici s Osmanlijama te da će u pričuvi svakog trenutka imati “pristojan broj vojnika” u Kranjskoj koji će u potrebi pomagati banderije hrvatskog bana i velikaša.²³⁵ Jamstvo Ferdinandovih poslanika da će Hrvatska biti dolično pomagana u obrani od Osmanlija je zapravo na koncu sklonilo hrvatsko plemstvo da se odluči upravo Ferdinanda izabrati za novoga kralja!

No, Obrovac i Udbina su pali u proljeće 1527., ugarsko-hrvatska vojna prisutnost u Bosni, grad Jajce s par okolnih tvrđavica, je eliminirana bez većeg otpora 1528. godine. Razočarani, zabrinuti i ljuti, osobito gubitkom Obrovca (posljednjega hrvatskog uporišta na Zrmanji), hrvatski su se staleži već u travnju 1527. ponovo sastali u Cetinu i zaprijetili Ferdinandu da pripazi kako se odnosi prema stečenoj kraljevini jer “nije poznato da bi ijedan vladar silom zavladao Hrvatskom”, odnosno da su se oni nakon smrti kralja Zvonimira “slobodne volje pridružili svetoj kruni

²³³ Krsti je Ivan Zapolja obećao da će mu vratiti Senj, što Ferdinand nije. Uostalom, Ferdinand mu je dugovao višegodišnje plaće pa je Krsto vrlo dobro znao da i on ima financijskih problema te se stoga nije odviše pouzdavao u njegova obećanja. Ključan je ipak za Krstu razlog odabira novog vladara bio – Senj; *usp.* Jurković, Turska opasnost i hrvatski velikaši..., str. 75-80.

²³⁴ Perojević, *Petar Kružić...*, str. 84.

²³⁵ Lujo Margetić, Cetinski sabori u 1527. (dalje: Margetić, Cetinski sabori), *Senjski zbornik*, god. 17, sv. 1 (1990.), str. 35-43.

kraljevstva ugarskoga, a nakon toga i Vašem Veličanstvu". Poruka je bila nedvosmislena – ne ispuniš li obećano, staleži će samostalno izabrati vladara koji će poštovati zadana jamstva i prisegu.²³⁶ Takav je ultimatum mogao još imati kakva učinka do ljeta te godine, ali nakon toga je buknuo rat između Ferdinandovih i Ivanovih pristalica, što su Osmanlije obilato iskoristili...

ZAKLJUČAK

Sustav obrane kakav je postavio Žigmund Luksemburški tražio je nadograđivanje i veću posvećenost problemu prilagodbi i učinkovitosti obrane što je osmanska opasnost bila bliža granicama Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. No, u tom su razdoblju hrvatske zemlje još uvijek bile sigurnom zonom glede osmanske opasnosti. Izravna se osmanska prijetnja dogodila tek kad je Bosansko Kraljevstvo 1463. godine palo sultanu u ruke. Bosna tako postaje prostorom iz kojeg kreću nebrojeni naleti osmanske vojske na Hrvatsko Kraljevstvo. Zahvaljujući promptnom odgovoru kralja Matije Korvina, koji je Osmanlijama preoteo sjevernu Bosnu i potom krenuo u realizaciju novoga obrambenog sustava sa Beogradskim, Mačvanskim, Srebreničkim i Jajačkim banatom te Senjskom i Kliškom kapetanijom kao okosnicama tog sustava, napredovanje je Osmanlija zaustavljeno u narednih pedeset godina. Premda je sustav učinkovito branio južne granice Kraljevstva uzduž rijeka Save i Dunava, on je zbog izostanka lako branjivih prirodnih granica u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Dalmaciji bio porozan i neučinkovit u zaustavljanju martoloških i akindžijskih napada. Šezdesetogodišnje su neprekidne borbe iscrpile, ne samo podložno stanovništvo, nego i hrvatske velikaše te kraljevske posadnike obrambenih tvrđava koje nemoćni Jagelovići nisu u dostatnoj mjeri pomagali, pa je sustav konačno kolabirao padom Beograda (1521.), Knina (1522.), Ostrovice (1523.) i Jajca (1528.). Od pada se Bosne do pada Jajca domicilno stanovništvo sve teže nosilo s pritiskom i teretom ugroze što je na koncu rezultiralo velikim valovima migranata (izbjeglica, prognanika i izgnanika) koji su pod pritiskom rata, gladi i kužnih epidemija spas tražili u mirnijim krajevima.

Unatoč činjenici da je razdoblje osmanskog napredovanja na prostorima hrvatskih zemalja bilo jednom od najdramatičnijih epizoda u povijesti Hrvatske, a koje je dovelo do gotovo potpunog prekida u kontinuitetu gospodarskog i društvenog

²³⁶ Margetić, Cetinski sabori..., str. 39-40; Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 302.

razvoja, to je razdoblje bilo i periodom ujedinjavanja tih zemalja u posebnu političku cjelinu pod imenom Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Taj se proces može promatrati na nekoliko razina: došlo je do spajanja političkih, upravnih i vojnih ustanova (prije svega funkcije banovâ, sazivanja i rada saborâ, formiranja zajedničkih vojnih zapovjedništava i postrojbi), potom pomjeranja središta srednjovjekovne Hrvatske na sjever prema Slavoniji te širenja političkoga (hrvatskog) imena na srednjovjekovnu Slavoniju. Ishodište buduće hrvatske povijesti je baš u tom razdoblju, kada se postupno oblikovala Hrvatska kakvu danas poznajemo.

LITERATURA

- Andrić, Stanko, *Čudesa svetoga Ivana Kapistrana. Povijesna i tekstualna analiza*, ser. Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia, Studije, knj. 1, Slavonski Brod – Osijek: Hrvatski institut za povijest – Matica hrvatska, 1999.
- , Sjeveroistočna Hrvatska, u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku*, sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 255-304.
- Aralica, Ivan, *Duše robova*, ser. Hit: biblioteka moderne literature, kolo 23, sv. 133, Zagreb: Znanje, 1984.
- Babinger, Franz, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Bollingen series, vol. 96, Princeton: Princeton University Press, 1978.
- Bak, János M., *Politics, Society and Defense in Medieval Hungary*, u: János M. Bak – Bela K. Király (ur.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn: Columbia University Press, 1982., str. 1-22.
- (prir.), *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, All Complete Monographs 4, Logan – Budimpešta: Utah State University – Central European University, 2019. (dostupno na: https://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=lib_mono)
- Bak, János M. – Domonkos, Leslie S. – Harvey, Paul B. (prir.), *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, 1458–1490*, vol. 3, Los Angeles: Charles Schlacks Publisher, 1996.
- Bak, János M. – Király, Bela K. (ur.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn: Columbia University Press, 1982.
- Benyovsky Latin, Irena, *Sjeverna i srednja Dalmacija*, u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnom srednjem*

vijeku, sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 341-359.

Birin, Ante (ur.), *Stjepan Tomašević (1461.-1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo: Hrvatski institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013.

Birnbaum, Marianna D., Matthias Corvinus in Humanist and Popular Perspective, u: Heinz Duchhardt – Richard A. Jackson – David Sturdy (ur.), *European Monarchy*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1992., str. 99-107.

Bogović, Mile, Crkveno ustrojstvo Like i Krbave u srednjem vijeku, u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1997., str. 79-89.

Borosy, András, The *milita portalis* in Hungary before 1526, u: János M. Bak – Bela K. Király (ur.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn: Columbia University Press, 1982., str. 63-80.

Botica, Ivan, *Krbavski knezovi u srednjem vijeku*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

—————, Bosna i Hercegovina: Bosansko Kraljevstvo, u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku*, sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 401-442.

Bracewell, Wendy, Frontier Blood-brotherhood and the Triplex Confinium, u: Drago Roksandić – Nataša Štefanec (ur.), *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, Budimpešta: CEU History Department, 2000., str. 29-45.

Brodarić, Stjepan, *Mohačka bitka 1526.*, prijevod djela: *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum Imperatore ad Mohacs historia verissima*, prev. Stjepan Sršan, ser. Dukat: edicija za očuvanje umjetničkog i kulturnog blaga Slavonije, kolo 4, knj. 3, Vinkovci: Privlačica, 1990.

Budak, Neven, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, ser. Hrvatska povijest u ranome novom vijeku, sv. 1, Zagreb: Leykam international, 2007.

- Budak, Neven – Raukar, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Čoralić, Lovorka – Valentić, Mirko (ur.), *Povijest Hrvata*, knj. 2, *Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Ćuzela, Josip, *Šibenski fortifikacijski sustav*, Šibenik: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", 2005.
- Dávid, Géza – Fodor, Pál (ur.), *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden – Boston – Köln: Brill, 2000.
- (ur.), *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ser. *The Ottoman Empire and its Heritage*, vol. 37, Leiden – Boston: Brill, 2007.
- Delimo, Žan [Jean Delumeau], *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka)*, knj. II, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik, 1987.
- Divnić, Juraj, *Pismo papi Aleksandu VI.*, prir. Olga Perić, ser. Knjižnica Baščina, Šibenik: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", 1995.
- Draganović, Krunoslav Stjepan, *Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka*, ser. Biblioteka "Crkve na kamenu", knj. 29, Mostar: Biskupijski ordinarijat, 1991. (dostupno na: https://www.academia.edu/28086638/Masovni_prijelazi_katolika_na_pravoslavlje_hrvatskog_govornog_podru%C4%8Dja_u_vrijeme_vladavine_Turaka_The_Massive_transfer_of_Catholics_to_Orthodoxy_in_the_Croatian_speaking_regions_during_the_Ottoman_reign_)
- Duchhardt, Heinz – Jackson, Richard A. – Sturdy, David (ur.), *European Monarchy*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1992.
- Engel, Pál, *The Realm of St Stephen – A History of Medieval Hungary 895–1526*, London – New York: I.B. TAURIS, 2005.
- Filipović, Emir O., *Historiografija o padu Bosanskog Kraljevstva*, u: Ante Birin (ur.), *Stjepan Tomašević (1461.-1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo: Hrvatski institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013., str. 11-29.

- , O aragonskom viteškom redu Stole i vaze u srednjovjekovnoj Bosni, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 52, no. 3 (2020.), str. 69-99.
- Filipović, Nedim, *Islamizacija u Bosni i Hercegovini*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2005.
- Frankapan Modruški, Bernardin, *Oratio pro Croatia – Govor za Hrvatsku (1522.)*, priredio Ivan Jurković – Violeta Moretti, Modruški zbornik: Posebna izdanja, knj. 1, Zagreb: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2010.
- Gligo, Vedran (prev. i ur.), *Govori protiv Turaka*, ser. Humanisti, knj. 7, Split: Splitski književni krug, 1983.
- Goldstein, Ivo, Značaj Krbavske bitke 1493. godine u hrvatskoj povijesti, u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1997., str. 22-27.
- Grgec, Petar, *Hrvatski Job šesnaestoga vijeka. Ban Ivan Karlović*, ser. Jeronimska knjižnica, knj. 395, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1932.
- Grgin, Borislav, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, Zagreb: Ibis grafika, 2002.
- , Pregled političkih zbivanja, u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku*, sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 3-23.
- , Razvoj političkih ustanova, u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku*, sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 23-38.
- Held, Joseph, Peasants in Arms, 1437–1438 & 1456, u: János M. Bak – Bela K. Király (ur.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn: Columbia University Press, 1982., str. 81-101.
- Holjevac, Željko – Močanin, Nenad, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*, ser. Hrvatska

povijest u ranome novom vijeku, sv. 2, Zagreb: Leykam international, 2007.

Horvat, Zorislav, Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankopana, *Modruški zbornik*, sv. 3 (2009.), str. 237-286.

Horváth, Richárd, The Castle of Jajce in the Organization of the Hungarian Border Defence System under Matthias Corvinus's, u: Ante Birin (ur.), *Stjepan Tomašević (1461.-1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo: Hrvatski institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013., str. 89-98.

Housley, Norman, *The Later Crusades: From Lyons to Alcazar 1274–1580*, Oxford – New York: Oxford University Press, 1995.

—————, *Crusading and the Ottoman Threat 1453–1505*, Oxford: Oxford University Press, 2013.

Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power*, London – New York: Palgrave Macmillan, 2002.

Inalcik, Halil, *Osmansko Carstvo. Klasično doba 1300.-1600.*, Zagreb: Srednja Europa, 2002.

Isailović, Neven, Partnerstvo u pokušaju – temeljne značajke odnosa Alfonsa V. i Stjepana Vukčića Kosače, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 52, no. 3 (2020.), str. 37-68.

Jelaska, Joško, *Splitsko polje za turskih vremena*, ser. Logosova znanstvena naklada, knj. 5, Split: Logos, 1985.

Jones, Richard L. C., Fortifications and Sieges in Western Europe, c. 800–1450, u: Maurice Keen (ur.), *Medieval Warfare. A History*, Oxford – New York: Oxford University Press, 1999., str. 163-185.

Jurin Starčević, Kornelija, Osmansko Carstvo, u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku*, sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 463-480.

- Jurković, Ivan, Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankapan i njegovo doba, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 17 (1999.), str. 61-83.
- , Klasifikacija raseljenika u Hrvata za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.), *Migracijske i etničke teme*, vol. 19, br. 2-3 (2003.), str. 147-174.
- , Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenička kriza i moderna sociološka terminologija, *Društvena istraživanja*, god. 14, br. 78-79 (2005.), str. 759-782.
- , Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet, *Povijesni prilozi*, god. 25, br. 31 (2006.), str. 39-69.
- , “Veliki i osobit razbojnik” u službi pape. Petar Kružić, kapetan najjužnijeg dijela protuosmanskoga obrambenog sustava Hrvatske, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU*, vol. 25 (2007.), str. 153-181.
- , Model uzročno-posljedičnih veza osmanske ugroze, klimatskih nepogoda, gladi i kuge na privredu hrvatskih i slavonskih vlastelinstava u zadnjim desetljećima 15. i tijekom 16. stoljeća, *Tabula – Časopis Odjela za humanističke znanosti, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, vol. 12 (2014.), str. 139-149.
- , Plemeniti prognanici za osmanske ugroze i preobrazba srednjovjekovnih hrvatskih zemalja u jedinstveno Kraljevstvo, u: Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem povodom 450. obljetnice Sigetske bitke u sklopu Godine Nikole Šubića Zrinskog *Nikola Šubić Zrinski i Siget 1566. – Nicholas Šubić Zrinski and Szigetvár* (Zagreb: HAZU – Hrvatski institut za povijest – Hrvatsko katoličko sveučilište – Hrvatski studiji i Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 19.-21. listopada 2016.).
- , Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: *Cito. Cito. Cito. Citissime!*, u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u*

kasnom srednjem vijeku, sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 115-133.

—————, Gorski kotar, Gacka, Lika i Krbava: »Izginuše izabrani momci, sjajni vitezovi ... koji su oslobodili iz turskih ruku Apuliju«, u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku*, sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 327-339.

Jurković, Ivan – Prijatelj Pavičić, Ivana, Nova interpretacija sadržaja slike Lazzara Bastianija u samostanu sv. Frane u Zadru, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest FF-a Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 52, no. 3 (2020.), str. 225-285.

Kampuš, Ivan, Kosovski boj u objavljenim najstarijim izvorima i u novijoj srpskoj historiografiji, *Historijski zbornik*, vol. 42 (1989.), str. 1-17.

Karbić, Damir, Hrvatski plemićki rod i običajno pravo, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU*, vol. 16 (1998.), str. 73-117.

Karbić, Marija, Ban Petar Berislavić i njegovo doba, u: Ivan Tomko Mrnavić, *Vita Petri Berislavi – Životopis Petra Berislavića*, prir. i prev. Vlado Rezar – Tamara Tvrtković, Zagreb – Trogir: Hrvatski institut za povijest – Muzej grada Trogira, 2008., str. IX-XIV.

————— (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku*, sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019.

—————, Sjeverozapadna Hrvatska, Jagelovići, u: ista (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku*, sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 235-254.

Keen, Maurice (ur.), *Medieval Warfare. A History*, Oxford – New York: Oxford University Press, 1999.

—————, The Changing Scene: Guns, Gunpowder, and Permanent Armies, u: isti (ur.), *Medieval Warfare. A History*, Oxford – New York: Oxford University Press, 1999., str. 273-291.

Kekez, Hrvoje, Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja?, *Modruški zbornik*, vol. 3, no. 3 (2009.), str. 65-101.

—————, Povijesna studija o razvoju kninske tvrđave, u: Tajana Pleše *i dr.* (prir.), *Knin. Kninska tvrđava. Konzervatorski elaborat*, Zagreb: Služba za nepokretnu baštinu Hrvatskog restauratorskog zavoda, 2018. (dostupno na: https://knin.hr/wp-content/uploads/2019/05/Kninska_Tvrđava_Elaborat.pdf).

Kekez, Hrvoje – Grgić, Stipica – Janković, Valentina (ur.), *Sisačka bitka 1593. - 2018: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija povodom 425-te obljetnice Sisačke bitke održanoga u Sisku 20. rujna 2018. godine*, Sisak – Zagreb: Sisačka biskupija – Hrvatsko katoličko sveučilište, 2019.

Király, Bela K., Society and War from Mounted Knights to the Standing Armies of Absolute Kings: Hungary and the West, u: János M. Bak – Bela K. Király (ur.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn: Columbia University Press, 1982., str. 23-55.

Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata*, knj. IV, Zagreb: Matica hrvatska, 1975.

Klaužer, Vedran, *Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću*, doktorska disertacija, Zagreb: Odsjek za povijest Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, 2015. (dostupno na: <https://repositorij.unizg.hr/islandora/object/hrstud%3A960/datastream/PDF/view>).

Knezović, Pavao, Polivalentnost latinskog jezika u Bosni i Hercegovini, *Kroatologija*, vol. 4, no. 1-2 (2013.), str. 24-55.

Kruhek, Milan, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, ser. Biblioteka Hrvatska povjesnica, sv. 3, Monografije i studije, knj. 1, Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995.

Kurelić, Robert, Posljednji svjedok ubojstva: Frankopani i Celjski u petnaestome stoljeću, *Povijesni prilozi*, vol. 50 (2016.), str. 205-229.

- Kužić, Krešimir, *Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, *Historijski zbornik*, god. 47, br. 1 (2014.), str. 11-63.
- Lopašić, Radoslav (prir.), *Urbaria lingua croatica conscripta – Hrvatski urbari*, ser. *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, sv. V, Zagreb: JAZU, 1894.
- Lovrenović, Dubravko, O historiografiji iz Prokrustove postelje (Kako se i zašto kali(o) bogumilski mit), *Status: magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, br. 10 (2006.), str. 256-286.
- Lybyer, Albert Howe, *The Government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge – London: Harvard University Press – Oxford University Press, 1913. (dostupno na: <https://archive.org/details/governmentofotto00lyby>).
- Malcolm, Noel, *Bosna, kratka povijest*, ser. Biblioteka Memorija, Sarajevo: Buybook, 2011.
- Margetić, Lujo, Cetinski sabori u 1527., *Senjski zbornik*, god. 17, sv. 1 (1990.), str. 35-43.
- Matuz, Josef, *Osmansko Carstvo*, ser. Biblioteka Povijesna istraživanja, Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- Mesić, Matija, Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II, *Rad JAZU*, knj. 3 (1868.), str. 1-64, reprintirano u: *isti, Hrvati na izmaku srednjeg vijeka. Izabrane rasprave*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Odjel za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1996., str. 125-188.
- , Hrvati nakon bana Berislavića do muhačke bitke, *Rad JAZU*, knj. 18 (1872.), str. 77-163, reprintirano u: *isti, Hrvati na izmaku srednjeg vijeka. Izabrane rasprave*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Odjel za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1996., str. 191-277.
- Mijatović, Anđelko, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- , *Obrana Sigeta*, 2. dop. izd., Zagreb: Školska knjiga, 2010.

- Moačanin, Nenad, Život Jakub-paše, pobjednika na Krbavi 1493., u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1997., str. 175-177.
- , *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. Preispitivanja*, ser. Povijesna knjižnica, knj. 2, Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
- Mrnavić, Ivan Tomko, *Vita Petri Berislavi – Životopis Petra Berislavića*, prir. i prev. Vlado Rezar – Tamara Tvrtković, Zagreb – Trogir: Hrvatski institut za povijest – Muzej grada Trogira, 2008.
- Mujadžević, Dino, Osmanska osvajanja u Slavoniji 1552. u svjetlu osmanskih arhivskih izvora, *Povijesni prilozi*, vol. 36 (2009.), str. 89-108.
- , Pad Bosne 1463. prema osmanskim narativnim izvorima, u: Ante Birin (ur.), *Stjepan Tomašević (1461.-1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo: Hrvatski institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013., str. 29-45.
- Murphey, Rhoads, *Ottoman warfare, 1500–1700*, London: UCL Press – Taylor & Francis e-Library, 2001.
- Oršolić, Marko, Sedmastoljetno djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini, u: Ante Sorić (ur.), *Franjevci Bosne i Hercegovine na raskršću kultura i civilizacija*, Zagreb: MGC, Muzejski prostor, 1988., str. 17-44.
- Pálffy, Géza, The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century), u: Géza Dávid – Pál Fodor (ur.), *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden – Boston – Köln: Brill, 2000., str. 3-69.
- , Jedan od temeljnih izvora hrvatske povijesti: pozivnica zajedničkog Hrvatsko-Slavenskog sabora iz 1558. godine, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU*, vol. 23 (2005.), str. 47-61.
- Pálosfalvi, Tamás, The Political Background in Hungary of the Campaign of Jajce in 1463, u: Ante Birin (ur.), *Stjepan Tomašević (1461.-1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, Zagreb – Sarajevo: Hrvatski

institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013., str. 79-88.

—————, *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526*, ser. The Ottoman Empire and Its Heritage (politics, science and economy), vol. 63, Leiden – Boston – Köln: Brill, 2018.

Pavličević, Dragutin (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1997.

Pejnović, Dane, Geopolitički položaj Krbave u srednjovjekovnom, osmanlijskom i vojnokrajiškom razdoblju, u: Dragutin Pavličević (ur.), *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1997., str. 51-61.

Peričić, Eduard, Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 18 (1971.), str. 239-321.

Perjés, Géza, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526. – Buda 1541.*, ser. East European Monographs, vol. 255, New York: Columbia University Press, 1989.

Perojević, Marko, *Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa*, Zagreb: Matica hrvatska, 1931.

Poparić, Bare, *Tužna povijest hercegove zemlje 1437. – 1482.*, ser. Mala knjižnica, kolo VI., sv. 40, Zagreb: Matica hrvatska, 1942.

Prlender, Ivica, Sporazum u Tati 1426. godine i Žigmundovi obrambeni sustavi, *Historijski zbornik*, vol. 44 (1991.), str. 23-41.

Raukar, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997.

Ravančić, Gordan, Društvo: gradska naselja (mediteranske komune, slobodni kraljevski gradovi, trgovišta), u: Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku*, sv. III, Biblioteka Povijest Hrvata, Zagreb: Matica hrvatska, 2019., str. 63-77.

Rázsó, Gyula, The Mercenary Army of King Matthias Corvinus, u: János M. Bak – Bela K. Király (ur.), *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late*

Medieval and Early Modern Hungary, Brooklyn: Columbia University Press, 1982., str. 125-140.

Rieber, Alfred J., *Triplex Confinium in Comparative Context: A Eurasian Model*, u: Drago Roksandić – Nataša Štefanec (ur.), *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, Budimpešta: CEU History Department, 2000., str. 13-28.

Roksandić, Drago – Štefanec, Nataša (ur.), *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, Budimpešta: CEU History Department, 2000.

Simoniti, Vasko, *Turki so v deželi že: turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*, Celje: Mohorjeva družba, 1990.

Sorić, Ante (ur.), *Franjevci Bosne i Hercegovine na raskršću kultura i civilizacija*, Zagreb: MGC, Muzejski prostor, 1988.

Szakály, Ferenc, *Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365–1526)*, *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungariae*, a. 33, n. 1 (1979.), str. 65-111.

—————, *The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse*, u: János M. Bak – Béla B. Király (ur.), *From Hunyadi to Rakóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, Brooklyn: Brooklyn College Press, 1982., str. 141-158.

Šabanović, Hazim, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, ser. Djela Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine, knj. 14, Sarajevo: Oslobođenje, 1959.

Šerčer, Marija, *Oružje u prošlosti*, Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1980. (dostupno na: https://www.hismus.hr/media/documents/izdavastvo/ID-3-1980_Oru%C5%BEje_u_pro%C5%A1losti.pdf)

Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 600. - 1526., prvi dio*, Split: Marijan tisak, 2004.

Špoljarić, Luka, *Nikola Modruški avant la lettre: Društveno podrijetlo, akademski put i počeci crkvene karijere (uz prilog o slučaju živog mrtvaca u Senju)*, *Povijesni prilozi*, vol. 46 (2014.), str. 69-94.

- , Bosanska kraljica Katarina i humanisti, dio drugi: Nikola Modruški, *De humilitate*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 37 (2019.), str. 83-97.
- , Zov partenopejskih princeza: Kosače i Frankapani u bračnim pregovorima s napuljskim kraljem Ferranteom, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 52, no. 3 (2020.), str. 121-188.
- Thallóczy, Lajos, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca, 1450-1527*, prev. Milan Šufflay, ser. Znanstvena knjižnica, Razdio 2, knj. 5, Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljska vlada, 1916.
- Theiner, Augustinus (prir.), *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, tom. I, Rim: Typis Vaticanis, 1863.
- Tomorad, Mladen, Europska politika Matijaša Korvina: Matijaševa vanjska politika prvih godina vladavine (1458–1464), *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*, vol. 2, no. 1 (2011.), str. 165-192.
- Tracy, James D., *Balkan Wars. Habsburg Croatia, Ottoman Bosnia, and Venetian Dalmatia, 1499–1617*, Lanham Maryland: Rowman & Littlefield, 2016.
- Tringli, István, Litigations for Ottoman prisoners of war and the siege of Buzsin (1481, 1522), u: Géza Dávid – Pál Fodor (ur.), *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries)*, ser. The Ottoman Empire and its Heritage, vol. 37, Leiden – Boston: Brill, 2007., str. 19-26.
- Valentić, Mirko, Stogodišnji hrvatsko-turski rat (1493-1593), u: Lovorka Čoralić – Mirko Valentić (ur.), *Povijest Hrvata*, knj. 2, *Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, Zagreb: Školska knjiga, 2005. str. 3-25.
- Várszegi, Asztrik (prir.), *Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae 1458–1490.*, Budimpešta: METEM, 2000.
- Voje, Ignacij, *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.

Zaninović, Joško, Kako je biskup, ban i vranski prior Petar Berislavić pribavio Hrvatskoj naslov "Predziđe kršćanstva", *Croatica Christiana periodica*, vol. 18, no. 33 (1994.), str. 109-134.

Whelan, Mark, *Sigismund of Luxemburg and the Imperial Response to the Ottoman Turkish Threat, c. 1410-1437*, dok. disertacija na University of London, London 2014.

SAŽETAK

Napredovanje Osmanskog Carstva na ozemlju Balkanskog poluotoka rezultiralo je nizom ratova i bitaka s kršćanskim državama koje su u dugom razdoblju otpora na koncu kolabirale i nestale s europskoga političkog zemljovida (Bugarska, Srbija i Bosna). Suočivši se s osmanskom prijetnjom ugarsko-hrvatski vladari su nakon razdoblja ofenzivne bili prisiljeni koristiti defenzivnu strategiju vojnog otpora oslonjenoga na moćnu prirodnu granicu – rijeke Savu i Dunav. Uzduž tih rijeka, s obje je strane organiziran protu-osmanski obrambeni sustav koji su činile vojno-civilne upravne jedinice (banati) s moćnim tvrđavama/gradovima sa stalnim kraljevim vojnim posadama. Začetak takvog sustava kreirao je Žigmund Luksemburški koji je istovremeno nastojao savezima vežući balkanske države iskoristiti ih kao tampon zone u obrani vlastitoga kraljevstva.

No, konstantnim pritiskom Osmanlija na granično područje Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva taj se sustav postupno urušavao i s vremenom pomjerao prema zapadu i sjeveru. Padom Bosne Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo se našlo u neposrednoj opasnosti i sve većim doticajem sa osmanskim načinom ratovanja. Osmansko Carstvo kao organizirana sila dolazi i ostavlja veliki trag u povijesti jugoistočne i srednje Europe. Osmanska vojna taktika koja se bazirala na brzim i iznenadnim napadima, sve više se primjenjivala i u redovima hrvatske i ugarske vojske. Hrvatsko Kraljevstvo, područje južno od Gvozda, pod jakim pritiskom dobiva karakter graničnog područja na kojem se stvara poseban način života i fenomena poput pobratimstva.

Kralj Matija Korvin organizirao je obrambeni sustav utvrđujući gradove na granici i financirajući ga novim sustavom državnih poreza. Nisu sva područja Kraljevstva bila podjednako pustošena osmanskim nasrtajima. Područja u zaleđu Save i Dunava, primjerice Slavonija, Srijem, Bačka i Banat, nisu bila pogođena učestalim provalama manjih osmanskih postrojba martolosa i akindžija. Zbog nedostatka lako branjive prirodne granice, područje Hrvatskog Kraljevstva trpjelo je pak pritisak upravo takvih postrojba te je godimice proživljavalo velike materijalne i ljudske gubitke tijekom njihovih brzih i iznenadnih upada. Životna svakodnevnica plemića i seljaka na graničnom području prilagodila se ratnom stanju – obrani posjeda i domova. Pod takvim pritiskom stvaraju se “zone osmanskih ugroza” koje su opisane u radu kako bi se поближе pojasnila opasnost i razmjerni pustošenja.

Dalmacija dobrim dijelom u sastavu Mletačke Republike također je trpjela mnoge gubitke. Gradovi u unutrašnjosti koji su pripadali Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu pretvoreni su u vojna uporišta od kojih su korist imali i mletački gradovi na dalmatinskoj obali, jer su tako bili djelomice pošteđeni osmanskih haranja.

Dolaskom Jagelovića na ugarsko-hrvatsko prijestolje izostala je dotadašnja financijska i materijalna pomoć protu-osmanskomu obrambenom sustavu. Događaj poput Krbavske bitke ostao je upamćen u historiografiji kao posljednji veliki pokušaj hrvatskih plemića da zaustave osmansku vojsku. Umjesto očekivane pobjede izginuo je "cvijet hrvatskog plemstva" kako je zapisao suvremenik, pop Martinac, i kako hrvatska historiografija često naziva taj nesretni događaj. Tom bitkom Osmanlije nisu osvojile značajan teritorij, ali su definitivno stvorili preduvjet za daljnje napredovanje i tom su pobjedom oslabili ljudski potencijal hrvatske obrane.

Plemići su ovisili najviše o svojim prihodima koji su osmanskim pustošenjima i ratnim izdacima bili svedeni na minimum. Najveću odgovornost organiziranja obrane snosio je ban, pa je i obnašanje dužnosti bana dobilo na važnosti. Velikaši čiji su posjedi bili na granici, potrošili su cijeli životni vijek na njihovu obranu. Među takvima su primjerice bili Stjepan Berislavić Grabarski, Ivan Karlović Krbavski i Bernardin Frankapan Modruški. Financijska nemoć kralja i istrošenost resursa lokalnih plemića na granici rezultiralo je kolapsom obrane (1521. – 1522.) i konačnim padom 1526., kada Osmanlije pobjedom na Mohačkom polju još jednom dokazuju svoju vojnu nadmoć. U bitci na Mohačkom polju gine i kralj Ludovik. Za upražnjeno prijestolje borili su se Ivan Zapolja i Ferdinand Habsburgovac. Na koncu je potonji prevladao i njegova je obitelj vladala Ugarsko-Hrvatskim Kraljevstvom sve do 1918. godine organizirajući granični sustav u nekim drugim vremenima i okolnostima. Osmanska osvajanja ostavila su veliki trag u europskoj i hrvatskoj povijesti. Gubitci stanovništva, promjene granica, velike ratne štete su samo neki od pokazatelja tog nemirnog vremena.

SUMMARY

The Ottoman empire's advance towards the territory of the Balkan Peninsula resulted in a series of wars and battles with Christian states that in a long period of resistance eventually collapsed and disappeared from the European political map (Bulgaria, Serbia, and Bosnia). After the offensive period, the Hungarian-Croatian rulers were faced with the Ottoman threat and forced to use a defensive strategy of military resistance based on a powerful natural border – the Sava and Danube rivers. Along these rivers, an anti-Ottoman defense system was organized on both sides, consisting of military-civilian administrative units (banates) with powerful fortresses/cities with permanent royal military garrisons. The originator of such a system was Sigismund of Luxembourg who at the same time sought to use the alliances of the Balkan states as a buffer zone in the defense of his own kingdom.

However, with the constant pressure of the Ottomans on the border area of the Hungarian-Croatian Kingdom, this system gradually collapsed and eventually moved west and north. With the fall of Bosnia, the Hungarian-Croatian Kingdom found itself in imminent danger and in increasing contact with the Ottoman way of warfare. The Ottoman Empire as an organized power came and left a big mark in the history of Southeast and Central Europe. Ottoman military tactics, based on rapid and sudden attacks, became more and more established in the ranks of the Croatian and Hungarian armies. The Kingdom of Croatia, the area south of Gvozd, acquired the character of a border area under strong pressure, where a special way of life and phenomena such as brotherhood were created.

King Matthias Corvinus organized a defense system by fortifying cities on the border and financing it with a new system of state taxes. Not all areas of the Kingdom were equally devastated by Ottoman invasions. Areas in the hinterland of the Sava and Danube, such as Slavonia, Srijem, Bačka, and Banat, were not affected by frequent incursions by smaller Ottoman units of *martolos* and *akinji*. Due to the lack of an easily defensible natural border, the territory of the Kingdom of Croatia suffered the pressure of such units and experienced great material and human losses for years during their rapid and sudden incursions. The daily life of nobles and peasants in the border area was adapted to the state of war – the defense of property and homes. Under such pressure, “Ottoman threat zones” were created, which are

described in this thesis in order to further explain the danger and extent of war devastation.

Dalmatia, mostly part of the Venetian Republic, also suffered great losses. Inland towns that belonged to the Hungarian-Croatian Kingdom were turned into military strongholds, which was a benefit to Venetian towns on the Dalmatian coast, as they were partly spared Ottoman raids.

With the arrival of Jagiellons on the Hungarian-Croatian throne, previous financial and material assistance to the anti-Ottoman defense system was lacking. An event like the Battle of Krbava remains remembered in historiography as the last great attempt of Croatian nobles to stop the Ottoman army. Instead of the expected victory, the “flower of the Croatian nobility” perished, as the priest Martinac, a contemporary, wrote, and as Croatian historiography often describes this unfortunate event. With this battle, the Ottomans did not conquer significant territory, but they created a precondition for further progress and with this victory weakened the human potential of the Croatian defense.

The nobles depended mostly on their income which was minimized by Ottoman devastation and war expenses. The greatest responsibility for organizing the defense was borne by the ban, so the performance of the ban's duties gained importance. The nobles whose estates were on the frontier spent a lifetime defending them. Among them were, for example, Stephen Berislavić of Grabarje, John Karlović of Krbava, and Bernardin Frankapan of Modruš. The financial impotence of the king and the depletion of the resources of the local nobles at the border resulted in the collapse of the defense (1521–1522) and the final fall in 1526, when the Ottomans once again proved their military superiority on the Mohács field. King Louis was killed in the Battle of Mohács. John Zápolya and Ferdinand Habsburg fought for the vacant throne. Eventually the latter prevailed, and his family ruled the Hungarian-Croatian Kingdom until 1918 organizing a border system in some other times and circumstances. The Ottoman conquests left a big mark on European and Croatian history. Population losses, border changes and significant damage from the war are just some of the indicators of that turbulent time.